

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

Θ Ε Μ Α: Η διαμόρφωση και η εξέλιξη της αντίστασης στην Ευρυτανία.

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Προκόπης Παπαστράτης

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΜΑΡΙΑ ΙΑΤΡΙΔΟΥ

**ΑΘΗΝΑ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2014**

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7

Μέρος Α'

Η ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ 1930-1944

1. Το γεωγραφικό ανάγλυφο και οι άνθρωποι της Ευρυτανίας	10
2. Αγώνας για επιβίωση	12
3. Οι πρώτες ένοπλες ομάδες του ΕΛΑΣ υπό τον Άρη	16
4. Συγκρότηση λαϊκών κοινωνικών δομών	19
5. Μέριμνα του ΕΑΜ για τη διάσωση των Εβραίων	23
6. Η απόπλιση των Ιταλών και ο αγώνας τους για επιβίωση	26
7. Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών κατά του ΕΛΑΣ	29
8. Προσπάθειες για ανασυγκρότηση	35

Μέρος Β'

ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ: Η ΒΙΩΜΕΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1. Μελετώντας τη "μνήμη"	40
2. Τα πρώτα σκιρτήματα για οργάνωση στον αγώνα	42
3. Γυναίκες: <i>"Η τρυφερή ψυχή του αγώνα"</i>	47
4. Μνήμες Ευρυτάνων για τους σύμμαχους Βρετανούς	54
5. Η προσπάθεια οργάνωσης των Κοινωνικών δομών στην Ελεύθερη Ελλάδα και η πορεία προς την απελευθέρωση και τον εμφύλιο: Η μνήμη της δημιουργίας και της καταστροφής	61
6. Αντί επιλόγου	72

Μέρος Γ'

Η ΘΕΣΜΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

1. Τα πρώτα νομοθετήματα για την Εθνική Αντίσταση	74
2. Επιχειρώντας μια αποτύπωση των αιτήσεων στην Ευρυτανία	76
3. Η πορεία προς τον εμφύλιο	85
 ΕΠΙΛΟΓΟΣ	 90
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	92
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	100

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ

ΒΣΑ (Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή)

ΓΣ (Γενικό Στρατηγείο)

ΕΑ (Εθνική Αλληλεγγύη)

ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο)

ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος)

ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός)

ΕΟΑ (Εθνικές Ομάδες Ανταρτών)

ΕΟΕΑ (Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών)

ΕΠΟΝ (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων)

ΕτΑ (Επιμελητεία του Αντάρτη)

ΚΓΣΑ (Κοινή Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών)

ΚΚΕ (Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος)

ΠΕΕΑ (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης)

ΣΜΑ (Στρατηγείο Μέσης Ανατολής)

ΣΣΑ (Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο μελέτης τη συμμετοχή των Ευρυτάνων στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Για λόγους ευχερέστερης μελέτης κρίθηκε σκόπιμο να διαρθρωθεί σε τρεις ενότητες. Η πρώτη περιλαμβάνει τα ιστορικά γεγονότα της Μεταξικής Δικτατορίας και της Κατοχής, η δεύτερη τις αναμνήσεις των Ευρυτάνων για την περίοδο αυτή και το τρίτο μέρος αναφέρεται στη θεσμική αναγνώριση της Αντίστασης το 1982 και ειδικότερα στις αιτήσεις που υπέβαλαν οι Ευρυτάνες αντιστασιακοί στα πλαίσια εφαρμογής του Ν. 1285/1982 όπως αυτές αποτυπώνονται στο αρχείο της τέως Νομαρχίας Ευρυτανίας.

Μέσα από τη μελέτη του ελάχιστου αρχειακού υλικού και των γραπτών πηγών, κυρίως όμως μέσα από τη βιωμένη εμπειρία και τη συλλογική/κοινωνική μνήμη διερευνάται, η τοπική ιστορία. Θα επιχειρηθεί να παρουσιαστεί μια ερευνητική παραγωγή για την περίοδο αυτή, έχοντας ως παραμέτρους την ανάλυση των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών, την παρουσίαση των συγκρούσεων που έλαβαν χώρα στον τόπο και την ανάδειξη του κεντρικού ρόλου της γεωγραφίας για την κατανόηση των εξελίξεων.

Σύμφωνα με την άποψη ότι η μνήμη κατασκευάζει το παρελθόν στο παρόν, επιχειρείται ο εντοπισμός των σημασιών και των νοημάτων που αποκτά η μνήμη την περίοδο 1940-1944 σχετικά με τη διαμόρφωση των απόψεων και τον τρόπο καταγραφής των γεγονότων που έλαβαν χώρα την περίοδο εκείνη στο παρόν βάσει μαρτυριών των ανθρώπων που τα βίωσαν. Αποτελεί μια προσπάθεια να αναδείξει την αξία του προφορικού πολιτισμού, ενσωματώνοντας στα ιστορικά δεδομένα τη φωνή των ανθρώπων που τα βίωσαν. Η τετραετία αυτή αποτελεί μια ιδανική ιστορική περίοδο για να μελετηθούν ζητήματα της ιστορίας και της μνήμης της, επειδή αφενός συνδέεται με γεγονότα τα οποία είχαν καθοριστική επίδραση στην ελληνική κοινωνία και αφετέρου επειδή αποτέλεσε το κατεξοχήν πεδίο ανάδυσης της ατομικής μνήμης και συγκρότησης της συλλογικής μνήμης μέσα από την ανάπτυξη της προφορικής ιστορίας όπου παρατηρεί κανείς μια σύγκρουση "αντίπαλων" αφηγήσεων, εμπειριών και αναμνήσεων.

Πολύτιμος αρωγός για την ανάδειξη του φαινομένου της Αντίστασης στην Ευρυτανία στάθηκε η έρευνα που πραγματοποιήσαμε στα αρχεία της τέως Νομαρχίας

Ευρυτανίας, όπου μελετήθηκαν όλες οι αιτήσεις (945)¹ που υποβλήθηκαν από το 1983 μέχρι το 1989. Στις αιτήσεις αυτές αποτυπώνεται με ευκρίνεια η δράση κάθε αντιστασιακού και μας παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες γενικότερα για το αντιστασιακό κίνημα στην Ευρυτανία.

Στη μελέτη μας αυτή τα ερωτήματα που διεγείρουν το ερευνητικό ενδιαφέρον είναι πολλαπλά:

- Ποιες ήταν οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες στην περιοχή πριν την κατοχή;
- Πώς οι άνθρωποι ανταποκρίνονται στον καθημερινό και δύσκολο αγώνα για επιβίωση και προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα;
- Πώς και γιατί οργανώθηκαν στις ομάδες του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, της ΕΠΟΝ, της ΕΤΑ, του ΕΔΕΣ;
- Ποιες ήταν οι συνθήκες που ευνόησαν την ανάπτυξη του αντάρτικου;
- Ποιους στόχους εξυπηρετούσαν αρχικά οι ομάδες αυτές και ποιους στη συνέχεια της ένοπλης δράσης;
- Πώς ξεκίνησε και πως εξελίχθηκε ο πόλεμος με τους κατακτητές;
- Πώς αναπαραγάγουν τα ιστορικά γεγονότα οι άνθρωποι αυτοί;
- Πώς θυμούνται τη συμβολή τους στην προσπάθεια αναδιοργάνωσης των κοινωνικών θεσμών στην Ευρυτανία;
- Ποια η πορεία των ανθρώπων αυτών μετά τον πόλεμο;
- Πώς το παρελθόν "εισβάλλει" και επεξεργάζεται εκ νέου τα γεγονότα στο παρόν υπό το πρίσμα της συνεχούς μεταβολής των κοινωνικών συνθηκών;

Οι περιορισμοί στη διαθεσιμότητα των πηγών αποτελούν σημαντικό πρόβλημα. Τα δεδομένα της έρευνας αντλούνται κυρίως από καταγραμμένες ιστορίες και προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων που βίωσαν την εμπειρία του πολέμου, της κατοχής και της αντίστασης. Σε πολλές περιπτώσεις οι προφορικές μαρτυρίες συμπληρώνουν πραγματολογικά κενά, καθώς εξαιτίας της έλλειψης αρχείων ή δυσκολιών πρόσβασης σε αυτά η γνώση των ιστορικών σε ζητήματα κοινωνικής ιστορίας εξακολουθεί να παραμένει ιδιαίτερα περιορισμένη. Ταυτόχρονα, παράγουν νέες οπτικές και καινούργιες ερμηνείες για τα ιστορικά γεγονότα, προσφέροντας μια διαφορετική ανάγνωση

¹ Από τις αιτήσεις αυτές οι 915 έγιναν δεκτές από την αρμόδια Επιτροπή, ενώ 30 απορρίφθηκαν.

της τότε πραγματικότητας. Επιβεβαιώνουν ή διαψεύδουν (ενίοτε συγκρουόμενες) γραπτές πηγές προσφέροντας μια άλλη διάσταση στον τρόπο που γίνονται κατανοητές αυτές οι πηγές.

A. Η ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ 1930-1944

1. Το γεωγραφικό ανάγλυφο και οι άνθρωποι της Ευρυτανίας.

Βυθισμένος σε πλούσια δάση με δύσβατα εδάφη ο Νομός Ευρυτανίας αποτελεί τη νοτιότερη προέκταση της οροσειράς της Πίνδου και έναν από τους ορεινούς όγκους της Ελλάδος. Για την προέλευση του ονόματος του Νομού υπάρχουν τρεις διαφορετικές εκδοχές: α) η πρώτη συναρτάται με το αρχαίο ρήμα "ερύω" που σημαίνει τεντώνω τη χορδή του τόξου, συνεπώς ως "ευρυτάν" ορίζεται εκείνος που τοξεύει καλά, β) η δεύτερη εκδοχή προσεγγίζει την ονομασία με βάση τη μυθολογική διάσταση η οποία αναφέρεται στο μυθικό γενάρχη του φύλου των Ευρυτάνων, τον τοξότη Εύρυτο και γ) ότι είναι ο τόπος με καλοτρεχούμενα νερά από τη σύνθεση "εὐ+ ῥέω".²

Διοικητικά ξεκινώντας από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους και την προσάρτηση της περιοχής εντός των συνόρων αποτελεί αρχικά επαρχία του Νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας με το όνομα "επαρχία Καλλιδρομής" αποτελούμενη από την επαρχία Καρπενησίου και μέρος των Αγράφων.³ Το 1836 θα μετονομασθεί σε Ευρυτανία, με έδρα την Καλλιδρόμη (Καρπενήσι).⁴ Θα παραμείνει ως επαρχία Αιτωλίας και Ακαρνανίας μέχρι το 1943 όπου και θα γίνει ανεξάρτητος Νομός.⁵ Γεωγραφικά οριοθετείται νότια και δυτικά με το Νομό Αιτωλοακαρνανίας, βόρεια με το Νομό Καρδίτσας και ανατολικά με το Νομό Φθιώτιδας.⁶

Προπολεμικά υπήρχαν ογδόντα έξι (86) Κοινότητες με εκατόν σαράντα ένα (141) πόλεις και χωριά και τον πληθυσμό να ανέρχεται στους 53.780 κατοίκους.⁷ Τη δεκαετία του 1940, η κατοχή, οι εκτελέσεις του άμαχου πληθυσμού, οι καταστροφές πολλών χωριών, η φυγή πολλών ανθρώπων κατά τον εμφύλιο και τέλος η μετανάστευση αποτέλεσαν καθοριστικό παράγοντα ώστε από το 1951 ο πληθυσμός να πα-

² *Ημερησία*, ένθετο, σειρά: ταξιδιωτικοί οδηγοί τχ. 3, «Ανακαλύπτοντας την Ευρυτανία - Τροχιές ανακάλυψης στην πολυδιάστατη Ευρυτανία», σ. 4

³ Βασιλικό Διάταγμα (ΦΕΚ 12/06.04.1833)

⁴ Βασιλικό Διάταγμα (ΦΕΚ 28/21.06.1836)

⁵ Ν.Δ. 2188/1943, ΦΕΚ 63/22.03.1943/Α'

⁶ Ν. Ευρυτανίας, 13 Οδηγός, ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ, Αθήνα: ΔΟΜΗ, 2006, σ. 76

⁷ Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (1950), *Ο Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16ης Οκτωβρίου 1940*, Αθήνα: Ενικό Τυπογραφείο, σ. 14

ρουσιάσει πτωτική τάση, τα χωριά να ερημώσουν και οι κάτοικοι να φτάσουν τους 39.678.⁸

Η ιδιομορφία του εδάφους της θα παίζει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της ζωής στην περιοχή. Θα μπορούσε κανείς -χωρίς υπερβολή- να τη χαρακτηρίσει γεωγραφικά αποκομμένη από την υπόλοιπη Ελλάδα καθώς το 1940 δεν υπήρχε σχεδόν καμία οδική υποδομή. Το οδικό δίκτυο αποτελούσαν δύο μικροί δρόμοι, από το Αγρίνιο προς το Καρπενήσι ανατολικά και δυτικά από τη Λαμία στο Καρπενήσι με προέκταση μέχρι το Μεγάλο Χωριό, ενώ άλλα μικρότερα παρακλάδια οδηγούσαν προς το Κρίκελο και το Καλεσμένο.⁹ Προς την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Βοιωτία δεν υπήρχε αντίστοιχη υποδομή παρά μονοπάτια μέσα από τα δάση. Το 1936 εγκρίθηκε από το Υπουργείο Συγκοινωνιών σχέδιο, σύμφωνα με το οποίο θα γίνονταν έργα για τη διάνοιξη δρόμου από το Αγρίνιο μέχρι την Καρδίτσα μέσω Ευρυτανίας, λόγω όμως του επερχόμενου πολέμου, δεν πραγματοποιήθηκε.¹⁰ Οι ιδιαιτερότητες όμως αυτές θα ευνοήσουν την ανάπτυξη του αντάρτικου, όπως ακριβώς έκαναν και οι πρόγονοί τους το 1821. Μέσα από τα μονοπάτια και τα περάσματα, που οι ντόπιοι γνωρίζουν καλά, θα έχουν πρόσβαση στις γειτονικές περιοχές είτε για εύρεση και μεταφορά τροφίμων είτε για διαφυγή. Καταφύγιο όμως θα αποτελέσουν αυτοί οι ορεινοί όγκοι και για ομάδες ανθρώπων που ήθελαν να κρυφτούν από τα γερμανικά στρατεύματα. Τέτοιες ομάδες θα αποτελέσουν οι Εβραίοι και αργότερα μετά τη συνθηκολόγηση του 1943 οι Ιταλοί στρατιώτες οι οποίοι με τη βοήθεια των Βρετανών και των ντόπιων θα φιλοξενηθούν στα χωριά της Ευρυτανίας ή θα συμμετέχουν στις τάξεις των αντάρτικων σωμάτων.

Η κυρίαρχη οργανωμένη μορφή της οικονομίας ήταν η κτηνοτροφία. Οι βοσκοί το καλοκαίρι ανέβαιναν στα βουνά, όπου η βλάστηση ήταν πλούσια και το χειμώνα κατέβαιναν σε νοτιότερες περιοχές του Αγρινίου ή της Φθιώτιδας. Το γεγονός αυτό τους έδωσε τη δυνατότητα να γνωρίζουν πολύ καλά τα περάσματα του τόπου. Αργότερα στην κατοχή και ειδικότερα κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του 1944 χάρις σε αυτή τη γνώση η περιοχή εκκενώθηκε γρήγορα με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν παρά ελάχιστα θύματα (κυρίως ηλικιωμένοι). Το Μάιο του 1936 με την απαγόρευση της αιγοβοσκής ο πληθυσμός θα πληγεί οικονομικά. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά σε μία έκθεση της ΕΠΟΝ το 1944 για τη ζημιά που προκάλεσε το

⁸ Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (1955), *Ο πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7ης Απριλίου 1951*, Αθήνα: Ενικό Τυπογραφείο, σ. 6

⁹ Γούλας Δ., *Η Ευρυτανία και τα προβλήματά της*, Αθήνα, 1946, σ. 81

¹⁰ Ο. π., σ. 86

παραπάνω μέτρο "Η παραγωγή βρίσκεται σε πρωτόγονη κατάσταση. Βασικός κλάδος ήταν η κτηνοτροφία. Τα γίδια τα καθάρισε ο Μεταξάς και τώρα δεν μπορούν στην εξαθλίωση που βρίσκονται (οι κάτοικοι) να κάνουν κοπάδια."¹¹ Επτά χρόνια αργότερα ο γράφων μεταφέρει μια εικόνα της οικονομικής κατάστασης της περιοχής όπου φαίνονται ακόμα οι πληγές του προπολεμικού αυτού μέτρου σε συνδυασμό με τις κατοχικές κακουχίες. Τα εδάφη που προσφέρονταν για γεωργία ήταν ελάχιστα συγκριτικά με την κτηνοτροφία.¹² Οι κάτοικοι καλλιεργούσαν καλαμπόκι, όσπρια, λαχανικά σιτηρά και προς τα χωριά των Αγράφων υπήρχαν καπνοκαλλιέργειες. Άλλες ασχολίες ήταν η υλοτομία, η μελισσοκομία, η δενδροκαλλιέργεια και η αμπελουργία.

Τον 20ο αιώνα η περιοχή θα αποτελέσει πεδίο συνεχών εξελίξεων. Στις αρχές του αιώνα ήταν μια ευημερούσα περιοχή. Η δεκαετία 1930-1940 θα χαρακτηριστεί από το μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα των Ευρυτάνων που υπέφερε από την ανέχεια, κυρίως προς την Κωνσταντινούπολη και την Αμερική αναζητώντας μία καλύτερη ποιότητα ζωής. Αντίθετα προς αυτό, την επόμενη δεκαετία οι δύσβατες περιοχές της προσέφεραν προστασία σε όσους κατέφθαναν εκεί, για να αισθανθούν πως ένα κομμάτι της πατρίδας τους ήταν ακόμα ελεύθερο. Με το τέλος της κατοχής οι κάτοικοι θα βιώσουν τον τραγικό εμφύλιο σπαραγμό. Τα ευρυτανικά χωριά οικονομικά ερειπωμένα και κοινωνικά διχασμένα θα ερημώσουν, ενώ στο τέλος αυτής της περιόδου οι Ευρυτάνες θα αναζητούν για ακόμα μία φορά καλύτερη τύχη στο εξωτερικό ή σε άλλες περιοχές της χώρας.

2. Αγώνας για επιβίωση

Τη δεκαετία 1930-1940 η επαρχία της Ευρυτανίας έχει να αντιμετωπίσει ακόμα πολλά προβλήματα. Αρκετά από τα βασικά είδη διατροφής προμηθεύονταν με μεγάλη δυσκολία. Όλες οι υπηρεσίες είχαν διαμοιραστεί στους γύρω Νομούς με αποτέλεσμα να χρειάζονται ώρες ατελείωτης πεζοπορίας δεδομένου ότι το οδικό δίκτυο ήταν σχεδόν ανύπαρκτο. Οι Δήμοι/Κοινότητες υπάγονταν στο Μεσολόγγι, η δικαστική εξουσία στο Εφετείο Αθηνών, η Υποδιοίκηση της Χωροφυλακής στη

¹¹ ΑΣΚΙ Αρχείο ΕΠΙΟΝ, Κεντρικό Συμβούλιο και Τοπικές Οργανώσεις, Στερεά Ελλάδα, αρ.. τεκμηρίου Α. 004.01.012.00398, σ. 1

¹² Κοσπεντάρης Γ., *Το γεωργικό πρόβλημα της Ευρυτανίας*, Ευρυτανικά Χρονικά (χ.ε.), 1959, τχ. 1, σσ. 17-21

Διοίκηση της Λαμίας, οι Εκκλησιαστικές αρχές στη Ναύπακτο, η εφορία στην Καρδίτσα, τα μονοπώλια ήταν μοιρασμένα στη Λαμία το Αγρίνιο, το Βάλτο και τη Θεσσαλία.¹³

Το ίδιο πρόβλημα αντιμετώπιζαν και με τα θέματα της εκπαίδευσης. Σε όσα χωριά υπήρχαν δάσκαλοι γίνονταν τα μαθήματα εκεί. Σε αρκετές περιπτώσεις λάμβαναν χώρα σε νάρθηκες εκκλησιών ή ακόμα και σε αχυρώνες δεδομένου ότι δεν υπήρχε κατάλληλος χώρος για να στεγάσει το σχολείο.¹⁴ Σχεδόν όλα ήταν μονοθέσια με πολλούς μαθητές. Ένας δάσκαλος στην Κουφάλα Ευρυτανίας περιγράφει πως είχε χωρίσει τους μαθητές σε δύο τμήματα, πρωινό και απογευματινό, ενώ το βράδυ παρέδιδε μαθήματα σε όσους ενήλικες κατοίκους του χωριού το επιθυμούσαν.¹⁵ Σε κάθε άλλη περίπτωση όσοι γονείς είχαν τη δυνατότητα να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο αναγκάζονταν να μεταναστεύσουν στη Λαμία, την Άρτα, τα Τρίκαλα, στο Μεσολόγγι, στη Πάτρα ή ακόμα και στην Αθήνα.

Ελλείπει βασικών υποδομών οι κάτοικοι θα αναλάβουν πρωτοβουλίες προς διευκόλυνση της επιβίωσής τους στους ορεινούς αυτούς όγκους. Ο Θανάσης Ελεφάντης (Θρύλος), δάσκαλος από το Καρπενήσι το 1935 βρέθηκε μετατεθειμένος από το χωριό Κορίτσα να υπηρετεί στην Κουφάλα (Δάφνη) της Ευρυτανίας. Τότε ως δάσκαλος του χωριού θα συντάξει το "Καταστατικό" ενός λαϊκού δικαστηρίου.¹⁶ Κίνητρο για τη σύστασή του υπήρξαν τα έξοδα της δίκης που επωμίζονταν οι κάτοικοι. Με πρωτοβουλία του τελευταίου και του Δημήτρη Μπακόλα, μετέπειτα Γραμματέα της Κουμμουνιστικής Οργάνωσης Ευρυτανίας, θα συνέλθουν σε Γενική Συνέλευση όλοι οι ενήλικες του χωριού για να αποφασίσουν α) να σταματήσουν να πηγαίνουν σε δικαστήρια όπου τα έξοδα της δίκης, τα πρόστιμα ή ακόμα και η απώλεια των ημερομισθίων ήταν περισσότερα από ενδεχόμενη αποζημίωση που θα λάμβαναν αν δικαιώνονταν, β) εξέλεξαν ένα 5μελές Λαϊκό Δικαστήριο (από κατοίκους του χωριού) τα μέλη του οποίου δε θα αμείβονταν και γ) βοηθούσαν για να εκτιμηθούν οι ζημιές των διαδίκων. Το λαϊκό δικαστήριο θα συνεδρίαζε δημόσια και οι αποφάσεις θα λαμβάνονταν χάρις στη σύμφωνη γνώμη όλων. Η λειτουργία του διήρκεσε μέχρι τις αρχές της Μεταξικής δικτατορίας. Μία "Συμβιβαστική Επιτροπή" με παρόμοιες

¹³ Γούλας, ό.π., σ.10

¹⁴ Μπέικος Γ., *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1979, τ. Ι, σ. 66

¹⁵ Μαρτυρία Ελεφάντη Α., *Μια πρώτη μορφή λαϊκού δικαστηρίου το 1935 στην Κουφάλα Ευρυτανίας*, Αρχαιοτάξιο, 2004, τχ. 6, σ. 156

¹⁶ Ο.π. σσ. 150-159

λειτουργίες θα συσταθεί το 1936 στο χωριό Καροπλέσι από τους κατοίκους για την επίλυση των τοπικών προβλημάτων.¹⁷

Ένα άλλο μεγάλο αγκάθι ήταν η προμήθεια προϊόντων που δεν παρήγαγε ο τόπος όπως αλάτι, λάδι ή συμπληρώματα της ήδη υπάρχουσας παραγωγής όπως καλαμπόκι, σιτάρι κλπ. Παρέες χωρικών κατέβαιναν από τα χωριά με τα ζώα τους για να φορτώσουν στο Καρπενήσι, στο Αγρίνιο, στη Λαμία το Μεσολόγγι. Την παραπάνω εικόνα μεταφέρει ένας Ευρυτάνας: *"Στο δρόμο από το Καρπενήσι προς το Κεράσοβο και τα Άγραφα συναντούσες παρέες χωριάτες να κουβαλούν με τα γαϊδουράκια τους απ' την Α.Τ.Ε. στο Καρπενήσι φορτώματα καλαμπόκι να το πάνε στα χωριά τους ώρες δρόμο"*.¹⁸

Παρόλο που η μαγιά για την οργάνωση των κοινωνικών δομών έχει προετοιμαστεί, την τετραετία 1940-1944 η εικόνα αυτή θα αλλάξει ριζικά. Με το τέλος του πολέμου το 1940 οι περισσότεροι Ευρυτάνες επιστρέφουν και πάλι στις βάσεις τους. Αρχικά θα επιστρέψουν οι στρατιώτες από το μέτωπο και οι εξόριστοι της δικτατορία του Μεταξά. Οι τελευταίοι θα είναι πρωτοπόροι στην οργάνωση της αντίστασης στο χώρο της Ευρυτανίας όταν η κατάρρευση του αστικού κράτους με την έλευση των Ιταλών δημιούργησε ένα κενό εξουσίας. Λίγους μήνες μετά την εισβολή των στρατευμάτων κατοχής στη χώρα, στο Καρπενήσι στο σπίτι των δασκάλων Σεραφείμ και Ειρήνης Στρατίκη θα συγκεντρωθούν παλιά μέλη του ΚΚΕ.¹⁹ Ανάμεσά τους ήταν και κάποιος που παρουσιάστηκε ως ζωέμπορος από την Αθήνα. Ήταν ο κατά κόσμον Θανάσης Κλάρας ευρύτερα γνωστός με το ψευδώνυμο Άρης Βελουχιώτης, αρχικαπετάνιος του ΕΛΑΣ. Εκεί συγκροτήθηκε η πρώτη Αχτιδική Επιτροπή Ευρυτανίας του ΚΚΕ με γραμματέα το Δημήτρη Μπακόλα. Η συζήτηση στρεφόταν γύρω από την τοποθέτηση υπευθύνων στα χωριά. Το επόμενο διάστημα ορίστηκαν οι εξής: ο Δ. Κουτσομητσόπουλος στις Κορυσχάδες, ο Β. Κρεμμύδας στους Γοργιανάδες, ο Διονύσης Ζορμπαλάς στο Μικρό Χωριό, ο Τηλέμαχος Παπαγιάννης στο Μεγάλο Χωριό, ο Βασίλης Παπανικολάου στο Κρίκελλο, ο Δημοσθένης Πρέντζας στον Άγιο Νικόλαο (Λάσπη), ο Δημήτριος Τσουγκρής στο Καλεσμένο, ο Δημήτρης Τραχανής στη Φουρνά, ο Γεωργούλας Μπέικος στο Κλειτσό, ο Παναγιώτης Βλάχος στο Κεράσοβο, ο Παναγιώτης Γιαννέλος στη Βίνιανη, ο Φώτης Πανάγος στη Δομνίστα, ο

¹⁷ Μπέικος, ό.π., σσ. 70-75

¹⁸ Μαρτυρία Ελεφάντη, , ό. π. σ. 156

¹⁹ Γελαδόπουλος Φ., "Η Ευρυτανία στην Αντίσταση", στο συλλογικό: *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία, 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της Π.Ε.Ε.Α (1944-1994). Εισηγήσεις Συνεδρίου*, τ. Α', Αθήνα: Επιστημονική Βιβλιοθήκη ΕΚΠΕ, 1995, σ. 26

Γιάννης Κοσπεντάτης στο Καροπλέσι, ο Κώστας Κοτσοκάλης και Κώστας Σκουτέρης στο Στένωμα, ο Γιάννης και Νίκος Βράχος στα Ψιανά, ο Αργύρης και Γιώργος Καραλής και ο Νίκος και Κώστας Χήνας στο Μαραθιά, ο Τσάτσος στην Αγία Τριάδα, ο Ανδρέας Κονδύλης στο Κλαψί.²⁰ Οι πρώτες ενέργειές τους ήταν να μιλήσουν στους χωρικούς διαφωτίζοντάς τους και τονώνοντας το ηθικό τους, η επίλυση των κατά τόπων προβλημάτων, η συλλογή όπλων και άλλου υλικού που άφηναν οι στρατιώτες από το μέτωπο περνώντας από τα χωριά της Ευρυτανίας.²¹

Οι μεγαλύτερες δυσκολίες που έπρεπε να αντιμετωπίσουν δεν άργησαν να έρθουν. Ο πρώτος χειμώνας της κατεχόμενης χώρας υπήρξε δύσκολος. Ο λιμός δεν πέρασε ανώδυνα, παρότι η ύπαιθρος δεν υπέφερε όσο οι πόλεις εξαιτίας των δυνατοτήτων που είχαν οι οικογένειες να παράγουν την τροφή τους. Οι ελάχιστες εκτάσεις που προσφέρονταν για καλλιέργεια - όπως αναφέραμε - δεν παρήγαγαν μεγάλη ποσότητα τροφίμων και τα εμβάσματα που λάμβαναν από συγγενείς του εξωτερικού δεν έφταναν πια στα χωριά. Σύντομα θα κάνουν και την εμφάνισή τους οι μαυραγορίτες. Αρκετοί αναγκάστηκαν να πουλήσουν πανάκριβα αντικείμενα του σπιτιού τους για μια χούφτα αλεύρι. Τέτοια φαινόμενα παρατηρήθηκαν ιδιαίτερα στο Καρπενήσι και τα χωριά Κεράσοβο, Φράγκιστα και Βίνιανη.²² Άλλος τρόπος ήταν η ανταλλαγή προϊόντων από τα χωριά στα κοντινά αστικά κέντρα όπως το Αγρίνιο και η Λαμία. Υπάρχει φήμη ότι εξαιτίας αυτών των μεταφορών αναβίωσε στην περιοχή το φαινόμενο της ληστείας καθώς διάφορες ομάδες έστηναν καρτέρια στα ορεινά περάσματα.²³

Τα μέλη της Αχτιδικής Επιτροπής άμεσα δραστηριοποιήθηκαν οργανώνοντας Πανευρυτανικό Συλλαλητήριο στο Καρπενήσι με αίτημα να επιβληθεί στους μαυραγορίτες παρακράτημα 10% στα προϊόντα που αγόραζαν.²⁴ Στην πλατεία που μαζεύτηκαν ο κόσμος φώναζε για σύσταση Λαϊκής Επιτροπής. Η Επιτροπή ορίστηκε και η προσπάθειά της είχε αποτέλεσμα να βρεθούν και να μοιραστούν τρόφιμα σε φτωχές οικογένειες από επιτροπές γυναικών με επιβλέπουσα την Ειρήνη Στρατίκη.

Η οργάνωση των μαζών στην ύπαιθρο και συγκεκριμένα στην Ευρυτανία αποδείχθηκε ότι δεν ήταν εύκολο έργο. Για την οργάνωση της περιοχής χρειάστηκαν άνθρωποι ικανοί να καθοδηγήσουν το λαό. Στα πρώτα αυτά βήματα δόθηκε έμφαση στα

²⁰ Γελαδόπουλος, ό. π., σ. 26

²¹ Μπέικος, ό. π., σ. 123

²² Νταλής Π., Βασιλείου Χ. Νταλή Ιερέως *Παλαιοκατούνας Ευρυτανίας(1930-1974). Γυρίσματα ζωής*, Αθήνα, 2012, σ. 21

²³ Λάγδας Π., *Άρης Βελουχιώτης. Ο πρώτος του αγώνα*, Κυψέλη, Αθήνα, 1964, σ. 28

²⁴ Γελαδόπουλος, ό. π., σ. 27

μέτρα για την αντιμετώπιση προβλημάτων του λαού, να καλύψουν τις άμεσες ανάγκες του και να βελτιώσουν το προπολεμικό βιοτικό επίπεδο. Επικέντρωσαν τις προσπάθειες τους στην επίβλεψη της τοπικής παραγωγής, στην οργάνωση συσσιτίων και στον έλεγχο της διακίνησης των αγαθών εντός και εκτός των χωριών. Συμπερασματικά, η υποδομή για τη μετέπειτα εξέλιξη των δομών που θα αναπτυχθούν με τη βοήθεια του ΕΑΜ, όπως διαπιστώσαμε πιο πάνω προϋπήρχε της εμφάνισής του στην περιοχή με τους κατοίκους πρωταγωνιστές στην επίλυση προβλημάτων του τόπου τους. Η διαφορά όμως έγκειται στο γεγονός ότι το ΕΑΜ αναβάθμισε και διέδωσε το σύστημα αυτό όχι μόνο στην περιοχή της Ευρυτανίας αλλά σε όλους τους χώρους επιρροής του. Μπόλιασαν με τις ιδέες και το έργο τους τις ορεινές περιοχές και τις αγροτικές κοινότητες. Καθοριστικής σημασίας στην προσπάθεια αυτή υπήρξε η επιστροφή στα χωριά ανθρώπων που το προηγούμενο διάστημα έφυγαν είτε για σπουδές είτε για να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Φοιτητές, δάσκαλοι, γιατροί, δικηγόροι, υπάλληλοι, εργάτες δούλεψαν σκληρά για να εξασφαλίσουν την ασφάλεια και την ευημερία στην περιοχή. Σε αυτή τη δράση οφείλεται το γεγονός ότι οι κάτοικοι της περιοχής ενώ ήταν βαθειά συντηρητικοί και για δεκαετίες εξαρτημένοι από τις παλαιοκομματικές κοινοβουλευτικές πελατειακές σχέσεις, κατάφεραν να πετύχουν ένα τέτοιο εγχείρημα λαϊκής αυτοοργάνωσης με την καθοδήγηση του ΕΑΜ.

3. Οι πρώτες ένοπλες ομάδες του ΕΛΑΣ υπό τον Άρη.

Το Γενάρη του 1942 ο Βελουχιώτης θα επιστρέψει στο Καρπενήσι για να διαδώσει την είδηση της ίδρυσης του ΕΑΜ.²⁵ Στην ύπαιθρο παράλληλα κυκλοφορεί και το έργο του καθηγητή Δημήτρη Γληνού με τίτλο "Τι είναι και τι θέλει το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο".²⁶ Τα νέα δε θα αργήσουν να διαδοθούν στα χωριά μέσω των κατά τόπων υπεύθυνων οι οποίοι θα ενημερώνουν το λαό για τους σκοπούς του.

²⁵ Κατά το δεύτερο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου 1941 ιδρύθηκε το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) που συγκροτήθηκε από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, με τη σύμπραξη άλλων, μικρότερων σοσιαλιστικών κομμάτων. Εκπρόσωποι των αριστερών κομμάτων ήταν από το Σοσιαλιστικό Κόμμα. Μαργαρίτης Γιώργος, Ελλάδος ο Χρήστος Χωμενίδης, από το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος ο Κώστας Γαβριηλίδης και τέλος από την Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας ο Ηλίας Τσιριμώκος. βλ. Papastratis Pr., *British Policy Towards Greece During the Second World War*, London: Cambridge University Press, 1984, σ. 122 // Λυμπεράτος Μ., "Οι οργανώσεις της Αντίστασης", στο συλλογικό: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945 ΚΑΤΟΧΗ-ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ*, τόμος Γ' 2, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007, σσ. 9-12

²⁶ Ριζοσπάστης, 26/09/2009 (<http://www2.rizospastis.gr/story.do?id=5278141&publDate=26/9/2009> - προσπελάστηκε στις 20.08.2014)

Την ίδια περίοδο θα ιδρυθεί και ο ΕΔΕΣ²⁷ αλλά δε θα έχει μεγάλη απήχηση στην περιοχή. Ομάδες του ΕΔΕΣ δε θα συναντήσουμε πλην ελαχίστων στα χωριά που συνορεύουν με την Ήπειρο. Η εδραίωση του ΕΑΜ σε αυτές τις περιοχές οφείλεται στο γεγονός ότι αρχικά υπήρξε κοινωνική κινητοποίηση που προετοίμασε το έδαφος για τη μετέπειτα οργάνωση στα αντάρτικα σώματα.²⁸

Λίγο καιρό αργότερα θα ιδρυθεί το στρατιωτικό κομμάτι του ΕΑΜ, ο ΕΛΑΣ.²⁹ Τα τμήματα του Βελουχιώτη θα δράσουν κυρίως στη Δυτική Φθιώτιδα και Ευρυτανία. Ο Άρης καθόρισε τη μορφή διοίκησης των αντάρτικων τμημάτων με το εξής σχήμα: Στρατιωτικός Διοικητής-Καπετάνιος-Πολιτικός Καθοδηγητής³⁰ και εφαρμόζει ως πολεμική τακτική τη συντονισμένη διεξαγωγή του ένοπλου αγώνα και τη σταδιακή ανάπτυξή του σε παλλαϊκό πόλεμο ενάντια στον κατακτητή. Στόχος ήταν η απελευθέρωση της υπαίθρου ξεκινώντας από τα ορεινά με στόχο την όσο το δυνατόν γρηγορότερη μεταφορά του πολέμου κοντά στα κέντρα και τις συγκοινωνιακές αρτηρίες του κατακτητή. Πίστευε πως ο κατάλληλος χώρος για την ανάπτυξη του αντάρτικου ήταν η Ευρυτανία, η Φθιώτιδα και η Θεσσαλία γιατί προσφέρονταν εδαφικά για αντάρτικο αγώνα, ενώ από τη Θεσσαλία μπορούσαν να εφοδιάζονταν σε τρόφιμα. Ειδικά για την περιοχή της Ευρυτανίας είχε την πεποίθηση ότι θα βοηθούσαν η γεωγραφική θέση (δύσκολη πρόσβαση στα ορεινά), η μεγάλη ένοπλη παράδοση που γνώρισαν τα Άγραφα το 1821 και οι μνήμες ήταν ακόμα έντονες και το γεγονός ότι ήταν κοντά στην Αθήνα για να έχουν άμεση σύνδεση με το Πολιτικό Γραφείο. Τη θέση του αυτή θα επιβεβαιώσει απόλυτα μία βρετανική έκθεση σχεδόν ένα χρόνο αργότερα η οποία αναφέρει ότι ο κεντρικός όγκος που σχηματίζει τη ραχοκοκαλιά της Ελλάδος είναι εντελώς ανεξάρτητος από την επιρροή ή την επαφή με τις

²⁷ Το Σεπτέμβριο του 1941 ιδρύθηκε ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ), Την πολιτική ηγεσία του ΕΔΕΣ διεύθυνε ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας, ενώ στρατιωτικός αρχηγός του ανέλαβε ο στρατηγός Ναπολέων Ζέρβας. βλ. Papastratis, *ό. π.*, σ. 123

²⁸ Λυμπεράτος, "Οι οργανώσεις της Αντίστασης", στο συλλογικό *Ιστορία της Ελλάδος... ό.π.*, σ. 14 // Βόγλης Π., *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή (1941-1944)*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010, σ. 74

²⁹ Με τη λήξη της 8ης Ολομέλειας, η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος και η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ, αποφασίζουν να κοινοποιήσουν την απόφασή τους για τη δημιουργία του Εθνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) υπό την ουσιαστική καθοδήγηση του Άρη Βελουχιώτη. Στις 10 Φεβρουαρίου 1942 καθορίζεται η σύνδεση της Κεντρικής Επιτροπής. Έξι μέρες αργότερα προκήρυξε και γνωστοποίησε την ίδρυση του ΕΛΑΣ, ενώ το Μάρτιο του ίδιου έτους ο Άρης Βελουχιώτης με εντολή από την Αθήνα πηγαίνει να οργανώσει τον αντάρτικο αγώνα στη Ρούμελη. Ο Γ. Χατζηπαναγιώτου (καπετάν Θωμάς) υποστηρίζει όπως ο Άρης έδωσε στο νέο στρατό το ΕΛΑΣ. βλ. σχετικά «Κατοχή και Αντίσταση 1941-1944. Γερμανικές Στρατηγικές επιδιώξεις και οι εξελίξεις στην κατεχόμενη Ελλάδα έως το 1943» στο συλλογικό *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 21 // Χατζηπαναγιώτου Γ., *Η Πολιτική Διαθήκη του Άρη Βελουχιώτη*, Αθήνα: Δωρικός, 1997, σελ. 58.

³⁰ Χανδρινός Ι., "Ο ασυμβίβαστος Μιζέριας" στο περιοδικό *Ιστορία*, 2009 τεύχος 5, σ. 10

δυνάμεις κατοχής ή τη διοίκηση των Κουίσλινγκ στην Αθήνα και μπορεί κανείς να κινηθεί σε αυτόν με ασφάλεια έχοντας μια άδεια από το ΕΑΜ.³¹

Η πρώτη αντάρτικη ομάδα αποτελούμενη από δεκαπέντε άντρες, συγκροτήθηκε έξω από τη Σπερχειάδα στις 22 Μαΐου του 1942.³² Οι πρώτες μέρες ήταν δύσκολες. Οι φόβοι για την αντίδραση των Ιταλών είχαν ως συνέπεια ατελείωτες ώρες πεζοπορίας μέσα στα βουνά.³³ Σύντομα όμως άρχισαν να μπαίνουν στα χωριά και να γνωστοποιούν την ύπαρξή τους. Τον Ιούλιο μπαίνουν στο χωριό Κρίκελλο. Εκεί ο δάσκαλος Βασίλης Παπανικολάου θα παραδώσει στον Άρη τη σημαία του σχολείου, αφού πρώτα έγραψε επάνω "*Ελευθερία ή Θάνατος. Ελεύθερη Ευρυτανία - ΕΛΑΣ*".³⁴ Η αρχή είχε γίνει. Οι αντάρτες έμπαιναν στα χωριά τραγουδώντας και κυματίζοντας την Ελληνική σημαία, εμψυχώνοντας το λαό, παρουσίαζαν τους στόχους του ένοπλου ή αγώνα και στρατολογούσαν εθελοντές.

Η δράση των πρώτων ομάδων δε θα αργήσει να ξεκινήσει. Καταδίωκε ληστές, ζωοκλέφτες, διέλυε τους σταθμούς της χωροφυλακής³⁵ παίρνοντας τον οπλισμό τους, άνοιξε τις αποθήκες υποχρεωτικής παράδοσης καρπού στα στρατεύματα κατοχής³⁶ και μοίρασε ένα μέρος των αποθεμάτων στους παραγωγούς και ένα μέρος το έπιταζε για τις ανάγκες των ανταρτών, σημείωσε επιτυχίες σε μάχες κατά των Ιταλών, οι οποίοι είχαν υπό την εποπτεία τους την περιοχή και βάση στο Καρπενήσι. Με πατριωτικά κηρύγματα αφύπνισε συνειδήσεις, τάσσονταν με αποφασιστικότητα και τόλμη στο πλευρό του λαού, ενισχύοντάς τον ηθικά και υλικά, ενώ στο πρόσωπο του Άρη, έβλεπαν τον ηγέτη ενός αγνού και πατριωτικού κινήματος, που στρεφόταν κατά του εχθρού. Επιπλέον, οι επιτυχημένες ένοπλες συγκρούσεις του ΕΛΑΣ απεδείκνυν την ενεργή του στάση κερδίζοντας την εμπιστοσύνη του λαού, καθώς για πρώτη φορά υπήρξε αρωγή στην αντιμετώπιση προβλημάτων που τον ταλάνιζαν. Οι ντόπιοι που κατατάχθηκαν στον ΕΛΑΣ πολλαπλασιάστηκαν δημιουργώντας έτσι τον πυρήνα του ΕΛΑΣ στην Κεντρική Ελλάδα.

³¹ The National Archives, New Richmond United Kingdom, PRO HS 5/636: BRITISH POLICY & RESISTANCE MOVEMENTS IN GREECE, by Major Wallace

³² *ό.π.*, σελ. 22

³³ *Επιμελητεία*, 24.07.1943, αρ. φυλ. 2

³⁴ Τραχήλης Θ., *Το ξεκίνημα του Αγώνα και το Κρίκελλο Ευρυτανίας*, Αθήνα, 2004, σ. 34

³⁵ Στις 9 Οκτωβρίου 1942 μπήκε στο χωριό Φουρνά της Ευρυτανίας, διέλυσε το τμήμα χωροφυλακής. Ο ένας χωροφύλακας προσχώρησε στο αντάρτικο και οι άλλοι δυο έφυγαν για τα σπίτια τους. Πριν απομακρυνθεί από το χωριό έκασε τα αρχεία της χωροφυλακής. βλ. σχετικά Ζέπος Δ., *Λαϊκή Δικαιοσύνη*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1986, σ. 3

³⁶ *Ο. π.*, σ. 40

4. Συγκρότηση λαϊκών κοινωνικών δομών

Με την ανάπτυξη του αντάρτικου και της κοινωνικής δράσης των μελών του ΕΑΜ, εμφανίστηκαν ξανά στην περιοχή θεσμοί που λειτούργησαν μέχρι τη δικτατορία του Μεταξά. Λαϊκή Αυτοδιοίκηση, Λαϊκή Δικαιοσύνη, Γενικές Συνελεύσεις, ήταν όροι που άρχισαν να ακούγονται στα χωριά. Στην Κορίτσα (Κλειτσός) το 1941 ιδρύθηκε 7μελής επιτροπή που ονομάστηκε "Επιτροπή Επίλυσης των προβλημάτων του χωριού Κορίτσα - Κτημενίων".³⁷ Αρμοδιότητά της ήταν η παραλαβή και διανομή των τροφίμων, η διαχείριση του κοινοτικού ταμείου, η επίλυση κτηματικών, κληρονομικών και άλλων διαφορών. Σε τακτά χρονικά διαστήματα οι κάτοικοι πραγματοποιούσαν γενική συνέλευση, ορίζοντας τις δραστηριότητες της επιτροπής, η οποία στελεχωνόταν κατόπιν επιλογής των συγχωριανών. Ήταν ένα όργανο που εγκρίθηκε και αναδείχθηκε με διαδικασία "*δημοψηφισματικού τύπου*".³⁸ Η επιτροπή ήταν άμεσα ανακλητή και ο καθένας είχε δικαίωμα να προτείνει στη γενική συνέλευση την αλλαγή μέρους ή ολόκληρης της επιτροπής. Η Επιτροπή Επίλυσης αυτοδιαλύθηκε λίγους μήνες μετά την ίδρυσή της, θα μπορούσε όμως να θεωρηθεί πρόδρομος των θεσμών που δημιουργήθηκαν αργότερα στο ίδιο χωριό.

Στις 4 Δεκεμβρίου του 1942 συντάσσεται από μέλη του ΚΚΕ με εισήγηση του Γεωργούλα Μπέικου, ο Κώδικας *Ποσειδώνας*. Ο Κώδικας αυτός αποτέλεσε το πρώτο νομοθέτημα της περιόδου αυτής.³⁹ Ο ίδιος θα πει αργότερα "*οι Επιτροπές Λαϊκής Αυτοδιοίκησης αποτελούν στο χωριό το όργανο της Λαϊκής Εξουσίας. Την αρχή της κυβέρνησης του χωριού. Ο λαός όλου του χωριού συναγμένος σε Γενική Συνέλευση συνιστά το μοναδικό και αναντικατάστατο φορέα και εκφραστή της Εξουσίας του και την ασκεί μέσω των Επιτροπών του που ελέγχει στις συνελεύσεις όλων των ενηλίκων κατοίκων του χωριού*".⁴⁰ Περιείχε οκτώ (8) άρθρα, με τα οποία ρυθμιζόνταν δημοκρατικά η ζωή στα χωριά. Τα πέντε (5) άρθρα αφορούσαν τη Λαϊκή Αυτοδιοίκηση και τα τρία (3) τη Λαϊκή Δικαιοσύνη. Με την υπόδειξη του ΕΑΜ έλαβαν χώρα λαϊκές συνελεύσεις και εκλογές κοινοτικών οργάνων και σε μερικά χωριά και εκκλησιαστικών και σχολικών επιτροπών.⁴¹

³⁷ Μπέικος, ό. π., σ. 102

³⁸ Τυροβούζης Χρ., *Αυτοδιοίκηση και Λαϊκή Δικαιοσύνη 1942-1945*, Αθήνα: Προσκήνιο, 1991, σ. 49

³⁹ Γλέζος Μ., *Εθνική Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα: Στοχαστής, 2006, τόμος 2^{ος}, σ. 815

⁴⁰ Μπέικος Γ., *Η Λαϊκή Εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, τόμος Β', Αθήνα: Θεμέλιο, 1979, σ. 23

⁴¹ Γλέζος, ό. π., σ. 814-815 // Λάγδας Π., ... ό. π., σ. 270

Ο Κώδικας Ποσειδώνας εφαρμόστηκε έως τον Αύγουστο του 1943 στο χώρο του Δήμου Δολόπων και Κτημενίων. Στη συνέχεια δημιουργήθηκαν άλλοι πέντε (5) Κώδικες, οι οποίοι εν μέρει εφαρμόστηκαν⁴² με σημαντικότερη τη διάταξη 2929 /11.12.1943, του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ με τίτλο "*Διατάξεις για τη Λαϊκή Αυτοδιοίκηση και της Λαϊκής Δικαιοσύνης*"⁴³. Οι διατάξεις περιλαμβάνουν τριάντα τέσσερα (34) άρθρα για τη Λαϊκή Αυτοδιοίκηση και εκατόν δώδεκα (112) για τη Λαϊκή Δικαιοσύνη.

Τον Αύγουστο του 1943 στο Γαρδίκι της Δυτικής Φθιώτιδας, η πρώτη Συνδιάσκεψη αντιπροσώπων αυτοδιοίκησης, ενέκρινε τον Κώδικα Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης για την Στερεά Ελλάδα, ο οποίος καθορίζει την εκλογή των οργάνων Αυτοδιοίκησης και τον τρόπο λειτουργίας τους. Ο Κώδικας Στερεάς έμεινε γνωστός ως γραπτό Δίκαιο του βουνού.⁴⁴ Πάνω σε αυτόν βασίστηκαν οι διατάξεις του Γενικού Στρατηγείου του Ε.Λ.Α.Σ.⁴⁵ που ίσχυσαν σε όλη την Ελλάδα καθώς και οι διατάξεις της Π.Ε.Ε.Α⁴⁶ το 1944. Η Π.Ε.Ε.Α προκήρυξε εκλογές⁴⁷ για το Εθνικό Συμβούλιο, το οποίο συνήλθε στις Κορυσκάδες στις 14 έως 27 Μάη 1944 και εξέδωσε ψήφισμα όπου καθορίζεται ο τρόπος άσκησης όλων των εξουσιών στην Ελεύθερη Ελλάδα.

Εξελίξεις υπήρχαν και στον τομέα του επισιτισμού. Στο Μικρό Χωριό η Ναυσικά Φλέγγα τελειόφοιτη της Γαλλικής Σχολής Καλογραιών, ήταν εκείνη που ξεκίνησε την οργάνωση συσσιτίων έπειτα από παρότρυνση του δασκάλου Δημήτρη Θά-

⁴² Μπουσχότεν Ρ., «Η τάξη του Λαού και η Τάξη των Ζορμπάδων», στο συλλογικό: *Η εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία, 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της ΠΕΕΑ (1944-1994)*, Εισηγήσεις Συνεδρίου, Αθήνα: Επιστημονική Βιβλιοθήκη ΕΚΠΕ, τ. Α', Αθήνα, 2005, σ. 328 -329

⁴³ βλ. σχετικά Ζέπος Δ., *Λαϊκή Δικαιοσύνη εις τας ελευθέρως περιοχάς υπό κατοχήν Ελλάδος*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1986

⁴⁴ Μπέικος, ό. π., τ. Α', σ. 350-372

⁴⁵ Στις 19 Μαΐου 1943, ιδρύθηκε το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ με την απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ και της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΛΑΣ Σκοπός ήταν ο συντονισμός της δραστηριότητας των ανταρτών της οργάνωσης. Σπηλιωτοπούλου Μ., Παπαστράτης Πρ., *Χρονολόγιο Γεγονότων 1940 – 1944, Από τα έγγραφα του βρετανικού υπουργείου των εξωτερικών Foreign Office* 371, τ. Α', Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 2002, σ. 372

⁴⁶ Στις 10 Μαρτίου 1944 ιδρύεται από το ΕΑΜ η ΠΕΕΑ, γνωστή ως Κυβέρνηση του Βουνού, με στόχο τον κατευθυντήριο ρόλο του αγώνα για την απελευθέρωση, τη διοίκηση των ελευθέρων περιοχών ως τότε και την εξασφάλιση της λαϊκής κυριαρχίας σε ολόκληρη τη χώρα. Σπηλιωτοπούλου Μ., Παπαστράτης Πρ., ό. π., τ. Β', σ. 129 - 130

⁴⁷ Με άρθρο σε εφημερίδα της ΕΠΟΝ Στερεάς αναγράφεται ο τρόπος με τον οποίο θα διεξαχθούν οι εκλογές. Σε αυτές θα έχουν δικαίωμα ψήφου όλοι όσοι έχουν κλείσει το 17ο έτος και δικαίωμα να εκλεγούν όσοι έχουν κλείσει το 20ο έτος. Οι ΕΠΟΝίτες είχαν καθήκον να συμβάλουν στην ομαλή διεξαγωγή των εκλογών στα χωριά, αλλά και να διαγωτίσουν τους κατοίκους να ψηφίσουν αμερόληπτα όσους πίστευαν ότι θα προσέφεραν στην Κοινότητα. Φωνή του Φεραίου, 27.07.1944, αρ. φυλ. 8

νου.⁴⁸ Οι νέοι στο κοινοτικό γραφείο του χωριού αποφάσισαν να συστήσουν μια επιτροπή για να αναλάβει το έργο αυτό και ο καθένας έδινε ό,τι μπορούσε από το υστέρημα του. Την 25^η Μαρτίου του 1942 έλαβε χώρα το πρώτο συσσίτιο σε πενήντα (50) παιδιά και ογδόντα (80) γέροντες. Με την ίδρυση της ΕΠΟΝ⁴⁹ οργανώθηκαν περιοδείες από νέες κοπέλες υπό την καθοδήγηση της Ναυσικάς για να οργανώσουν τα συσσίτια στα γύρω χωριά.⁵⁰ Μαγείρευαν για τους αντάρτες, για τα παιδιά, για τους ηλικιωμένους και φρόντιζαν για την εύρεση καταλυμάτων στους συνδέσμους της οργάνωσης. Μέσα από τον τύπο οι Επονίτες παρότρυναν και προωθούσαν παράλληλα τη δημιουργία χώρων για να στεγάσουν σχολεία για να *"μορφωθεί ο λαός και να γίνει κυβερνήτης του τόπου. Να μη βυθιστούν τα παιδιά στο σκοτάδι της αμάθειας"*.⁵¹ Σε τακτά χρονικά διαστήματα πραγματοποιούνται συνέδρια με θέμα την εκπαίδευση. Στις 10 Ιουνίου του 1944 έγινε στο Καρπενήσι συνέδριο αντιπροσώπων Διδασκαλικών Συλλόγων, στις 20 Ιουλίου στη Λάσπη (Αγ. Νικόλαος).⁵²

Με την απελευθέρωση του Καρπενησιού από τον ΕΛΑΣ, οι δάσκαλοι σε συνεργασία με την ΕΠΟΝ και την Επιμελητεία του Αντάρτη δημιούργησαν αρχικά τον Πρότυπο Παιδικό Σταθμό Καρπενησιού.⁵³ Εν συνεχεία σε όλο το Νομό λειτούργησαν 35 σταθμοί οι οποίοι φιλοξένησαν περίπου 12.000 παιδιά.⁵⁴ Εκτός της παρεχομένης φροντίδας για την επιβίωση των παιδιών (τροφήμα, ρούχα, φάρμακα κλπ), παρέχόταν και βασικά στοιχεία εκπαίδευσης. Αργότερα η ΠΕΕΑ θα αναπτύξει περισσότερο αυτή τη δράση. Με πρωτοβουλία του Πέτρου Κόκκαλη, γιατρού και Γραμματέα Παιδείας της ΠΕΕΑ, τη συμμετοχή τριών παιδαγωγών που κατέφθασαν από την Αθήνα, του Κώστα Σωτηρίου, του Μιχαήλ Παπαμαύρου, και της Ρόζας Ιμβριώτη και άλλων δασκάλων, θα πραγματοποιηθεί σύσκεψη με θέμα το άνοιγμα των σχολείων. Τα σχολεία θα στελεχώνονταν από δασκάλους που είχαν βγει στο αντάρ-

⁴⁸ Φλέγγα - Παπαδάκη Ν., «Παιδικοί σταθμοί και συσσίτια στην Ελεύθερη Ελλάδα» στο συλλογικό *Γυναίκες στην Αντίσταση*, Μαρτυρίες, Αθήνα, 1982, σ. 102

⁴⁹ Στις 23 Φεβρουαρίου του 1943 ιδρύθηκε η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (Ε.Π.Ο.Ν.). Στην Ευρυτανία η πρώτη Πανευρυτανική Συνδιάσκεψη Νέων θα γίνει λίγο καιρό αργότερα στο χωριό Στένεμα. Η δράση της θα αναδειχθεί σε σπουδαίο πολιτιστικό έργο. βλ. σχετικά Δημητρώπουλος Δ. και Ολυμπίτου Ε., *Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*. Συλλογή Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. Κατάλογοι και ευρετήρια, Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 2000

⁵⁰ Αρχείο ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, Α. Κεντρικό Συμβούλιο και Τοπικές Οργανώσεις ΕΠΟΝ, 12 Στερεά Ελλάδα, αρ. τεκμηρίου Α. 004.01.012.00391, σ. 7

⁵¹ *Φωνή του Φεραίου*, 01.01.1944, αρ. φυλ. 5

⁵² Κατσαντώνης Γ., *Εκπαιδευτικοί και Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα: Καρανάσης, 1984, σ. 39

⁵³ Σακελαρίου Χ., *Η Παιδεία στην Αντίσταση*, Αθήνα: Φιλιππότης, 1984, σ. 34

⁵⁴ Λυμπεράτος Μ., *"Η Παιδεία στην Αντίσταση: σταθμός στην ιστορία του εκπαιδευτικού κινήματος στην Ελλάδα"*, Παιδεία & Κοινωνία, 2013, τχ. 86, σ. 5

τικό. Όταν υπήρχε ανάγκη να υποστηρίξουν τα ένοπλα σώματα, προσωρινά θα διέκοπταν τα μαθήματα επιστρέφοντας στα πολεμικά τους καθήκοντα.⁵⁵

Αργότερα με απόφαση της ΠΕΕΑ ιδρύθηκαν δυο Παιδαγωγικά Φροντιστήρια στο Καρπενήσι και στο Φουρνά που θα εκπαίδευαν δασκάλους και δασκάλες (ΕΠΟΝίτες) για τα σχολεία των χωριών.⁵⁶ Εκτός από το βασικό στόχο των Φροντιστηρίων, θα υπάρξει και ενδιαφέρον για τη διαφύλαξη αρχαιοτήτων.⁵⁷ Ο Δημήτρης Πάλλας, καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας που διεύθυνε το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο Καρπενησίου θεωρούσε επιτακτικό του καθήκον τη διάσωση των αρχαίων και των ιστορικών κειμηλίων. Για αυτό το σκοπό γίνονταν διαλέξεις προκειμένου να αποφευχθούν οι καταστροφές από άγνοια. Καλούνταν οι επιτροπές τοπικής αυτοδιοίκησης σε συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς και κληρικούς ν' αναλάβουν υπό την προστασία τους οτιδήποτε είχε αρχαιολογική αξία. Έγινε σύσταση στους αντάρτες και στους μαθητές των σχολείων να μη χαράσσουν τοιχογραφίες και να συνταχθεί ένας κατάλογος μνημείων, εικόνων κλπ. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις δε θα έπρεπε να διεξάγονται σε χώρους με αρχαιολογική σημασία και για οποιοδήποτε εύρημα θα ενημερώνονταν η Γραμματεία Παιδείας της ΠΕΕΑ.

Κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών τον Αύγουστο του 1944 μεγάλο μέρος των κειμηλίων του Προυσού καταστράφηκε ολοσχερώς, ο Παιδικός Σταθμός του Καρπενησίου υπέστη πολλές ζημιές, τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια συνέχισαν τη λειτουργία τους αφού μετακινήθηκαν στα ενδότερα της Ευρυτανίας⁵⁸ ενώ η ίδρυση Γεωργικών Σχολών⁵⁹ που επρόκειτο να γίνει στην Δυτική Φράγκιστα και το Κλαψί δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Έκτοτε τα μέλη της ΕΠΟΝ θα αρχίσουν να μειώνονται. Στην Ευρυτανία συγκεκριμένα τους μήνες που ακολούθησαν την καταστροφή παρατηρούμε τον αριθμό των οργανωμένων να μειώνεται συνεχώς. Τον

⁵⁵ Αρχείο ΕΔΙΑ, Αρχείο ΕΠΟΝ, αρ εγκυκλίου 30/24.07.1944

⁵⁶ Ζήση Κ., "Αντίσταση και Παιδεία: Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο Καρπενησίου και του Τροβατού Αγράφων" στο συλλογικό *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία, 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της Π.Ε.Ε.Α (1944-1994). Εισηγήσεις Συνεδρίου*, τ. Α', Αθήνα: Επιστημονική Βιβλιοθήκη ΕΚΠΕ, 1995, σσ. 372-373

⁵⁷ Υπόμνημα Δημήτρη Πάλλα, Έθνοσυμβούλου καί Έφορου Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, για την προστασία των αρχαίων (Καρπενήσι, 5-6-1944), Αντί 80, 17.09.1977, σ. 32

⁵⁸ Ιμβριώτη Ρ., «Το Φροντιστήριο της Τύρνας», Επιθεώρηση Τέχνης, τεύχος Μάρτιος –Απρίλιος 1962, 87-88

⁵⁹ Οι Γεωργικές Σχολές δημιουργήθηκαν και λειτούργησαν έπειτα από πρωτοβουλία του τμήματος Μόρφωσης και Διαφώτισης του Συμβουλίου της ΕΠΟΝ στο Καρπενήσι προκειμένου να εξελιχθούν οι τεχνικές καλλιέργειας που χρησιμοποιούνταν μέχρι τότε. Σχολές ιδρύθηκαν και λειτούργησαν στην Υπάτη και στη Σπερχειάδα, ενώ δεν πραγματοποιήθηκε η ίδρυσή τους στην Ευρυτανία λόγω των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων βλ. *Εθνική Αντίσταση*, τεύχος Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1983, σ. 28-31, // *Φωνή Φεραίου*, 27.07.1944, σρ. φυλ. 8

Οκτώβριο του 1944 συμμετείχαν 4708 αγόρια και 1652 κορίτσια, ενώ μέχρι το Δεκέμβριο η μείωση είναι δραματική 1300 αγόρια και 913 κορίτσια αντίστοιχα.⁶⁰

Μετά το καλοκαίρι του 1944 με τις συνεχείς επιθέσεις και καταστροφές που προκάλεσαν τα γερμανικά στρατεύματα στην περιοχή, η λειτουργία των θεσμών θα εξασθενήσει. Παρά τις τελευταίες εξελίξεις δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι χωρίς τη συμβολή των μελών του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ - με τους νικηφόρους αγώνες των ανταρτών κατά των στρατευμάτων κατοχής αλλά και την πάταξη φαινομένων όπως η ζωοκλοπή, των δικτύων αλληλεγγύης που συγκροτήθηκαν διευθετώντας πολλές κοινωνικές ανάγκες της περιοχής με τις επαναστατικές τους ιδέες και την εξαιρετική τους οργάνωση, με τους κατοίκους να μην είναι μόνο παθητικά αλλά ενεργά μέλη στην προσπάθεια αυτή - δε θα είχαμε αυτή τη διαφορετική εικόνα της περιοχής σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, μιας διαφορετικής πολιτικοκοινωνικής οργάνωσης.

5. Μέριμνα του ΕΑΜ για τη διάσωση των Εβραίων

Η δράση του ΕΑΜ δεν περιορίστηκε στην οργάνωση της καθημερινής ζωής των κατά τόπων περιοχών. Το φθινόπωρο του 1943 οι Γερμανοί θα προσπαθήσουν να συνεχίσουν το έργο της εκτόπισης των Εβραίων που άρχισαν στη Θεσσαλονίκη. Ο αξιωματικός των SS Ντίτερ Βισλιτσένι θα αφήσει τη Θεσσαλονίκη για να αναλάβει στην Αθήνα την ίδρυση τμήματος για τις εβραϊκές υποθέσεις.⁶¹ Στις 21/9/1943 θα ανακοινώσει στον αρχιραββίνο Αθηνών. Ηλία Μπαρζιλάι, ότι θα κατασχεθούν οι περιουσίες όλων των Εβραίων.⁶² Ο αρχιραββίνος είχε περιθώριο τριών ημερών για να παραδώσει στο Βισλιτσένι διευθύνσεις και στοιχεία για την εβραϊκή κοινότητα της Αθήνας.

Έχοντας πλέον γνώση για την τύχη των Εβραίων της Θεσσαλονίκης αλλά και από πληροφορίες που έλαβε από τον Ερυθρό Σταυρό ότι δεν υπάρχουν ίχνη των εκτοπισμένων στο εξωτερικό ο Μπαρζιλάι και η οικογένειά του 23/9/1943 θα διαφύγουν με ένα ταχυδρομικό φορτηγό χάρις στη βοήθεια του ΕΑΜ στον Παρνασσό και

⁶⁰ Αρχείο ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, Α. Κεντρικό Συμβούλιο και Τοπικές Οργανώσεις ΕΠΟΝ, 12 Στερεά Ελλάδα, αρ. τεκμηρίου Α. 004.01.012.00391, σ. 10

⁶¹ Mazower M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1994, σ. 278

⁶² Σπηλιωτοπούλου, Παπαστράτης, ό.π., σ. 442

εν συνεχεία με συνδέσμους στο Καρπενήσι για να καταλήξουν στην έδρα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ στο Κεράσοβο Ευρυτανίας όπου και θα παραμείνουν εκεί μέχρι το τέλος του πολέμου.⁶³ Στη διαφυγή του πρωτοστάτησαν ο Ασέρ Μωϋσής και ο δημοσιογράφος Μπαρούχ Σιμπή από την Θεσσαλονίκη που καθοδηγούσε έναν άτυπο "Εβραϊκό Τομέα" του ΕΑΜ.⁶⁴ Ο αρχираββίνος είχε κάποιες επιφυλάξεις ως προς τις επιπτώσεις που θα είχε στην υπόλοιπη κοινότητα η φυγή του, αλλά αυτές κάμφθηκαν έπειτα από διαβεβαιώσεις άλλων μελών της Κοινότητας που αργότερα θα ακολουθήσουν το παράδειγμά του.

Το γεγονός ότι στην Αθήνα δεν υπήρξαν τόσες πολλές απώλειες όσες στη Θεσσαλονίκη οφείλεται και στην κινητοποίηση του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού,⁶⁵ ο οποίος σε συνεργασία με αξιωματικούς της αστυνομίας⁶⁶ θα εφοδιάσουν τους διωκόμενους με "αυθεντικές" χριστιανικές αστυνομικές ταυτότητες. Χάρης σε αυτές θα μπορούν να διαφύγουν. Στην προσπάθεια αυτή συνέβαλαν και δικηγόροι. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός Γερμανοεβραίου γιατρού ονόματι Arnold Grunbaum (Αρλοντ Γρυνμπαουμ), που ο πόλεμος τον βρήκε στην Αθήνα.⁶⁷ Όταν άρχισαν οι διώξεις κρυβόταν σε φιλικά σπίτια μέχρι που φυγαδεύτηκε με τη βοήθεια του ΕΑΜ για τα βουνά της Ελεύθερης Ελλάδος ως Γεώργιος Καρακατζάνης με πλαστά χαρτιά που προμηθεύτηκε από το δικηγόρο Κώστα Αμπλανίτη. Θα προσφέρει τις υπηρεσίες του ως γιατρός της Εθνικής Αλληλεγγύης μέχρι το θάνατό του που προκλήθηκε εξαιτίας ορισμένων μακροχρόνιων αδειών που χορήγησε σε αντάρτες. Κατηγορήθηκε από το ΕΑΜ ότι δρα διασπαστικά προς τον αγώνα και ότι ήταν πράκτορας των Γερμανών. Συνελήφθη, βασανίστηκε και αυτοκτόνησε στην έδρα του 36^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ στον Τυμφορηστό. Υπάρχει όμως φήμη περί δολοφονίας του εν λόγω γιατρού.

Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις που κατάφεραν μέσω των δικτύων του ΕΑΜ να διαφύγουν στην Ευρυτανία με τα αληθινά τους ονόματα. Παράδειγμα τα αδέρφια από τα Πετράλωνα Ιωσήφ και Μίμης Νταβιντ.⁶⁸ Ο Ιωσήφ Νταβιντ ήταν ήδη οργανωμένος στην εβραϊκή ομάδα της ΕΠΟΝ στην Αθήνα. Ο πατέρας τους προκειμένου να εξασφαλίσει τρόφιμα ανεβαίνει στα χωριά της περιοχής και εκεί έρχεται σε

⁶³ Ο.π., σ. 445

⁶⁴ Αυγή, 11951/16.03.2014, σ. 12

⁶⁵ Κούκουνας Δ., *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, Αθήνα: Μέτρον, 1991, σ. 37

⁶⁶ Σαράντης Αντ., *Η Αστυνομία αρωγός στο δράμα των Εβραίων*, περιοδικό *Χρονικά*, τεύχος 33, 1980, σ. 29

⁶⁷ Paparoupas A., *Affermissement du pouvoir et violence interne des organisation de la resistance en Grece Central*, thèse, Paris: École des hautes études en sciences sociales, 2012, p. 82

⁶⁸ Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος, Βιντεοσκοπημένη συνέντευξη Iossif David

επαφή με αντάρτες του ΕΛΑΣ οι οποίοι τον συμβουλεύουν να στείλει τα παιδιά του στο βουνό. Όταν επιστρέψει στην Αθήνα τα δύο αγόρια μαζί με ένα χοροδιδάσκαλο ονόματι Ιωσήφ Κοέν θα εγκαταλείψουν την Αθήνα. Θα φτάσουν στα Δερβενοχώρια και από εκεί με συνδέσμους θα πορευτούν προς τα χωριά της Ευρυτανίας όπου και θα συναντήσουν πολλούς Εβραίους που κατάφεραν να διασωθούν στα βουνά της Ελεύθερης Ελλάδας. Αρχικά θα καταταχθούν στα ένοπλα σώματα του ΕΛΑΣ.

Κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις θα μετακινηθούν προς το Κεράσοβο στο Γενικό Στρατηγείο μαζί με Ιταλούς που έμειναν στην περιοχή μετά τη συνθηκολόγηση. Από εκεί θα λάβει εντολή να πορευτεί προς τη Βίνιανη για να βοηθήσει στη συλλογή υλικού από ρήψεις που πραγματοποιούσαν οι σύμμαχοι. Στην πορεία ο Μίμης θα ακολουθήσει το Σβόλο στην ΠΙΕΕΑ και ο Ιωσήφ θα βοηθήσει στον επισιτισμό των ανταρτών ως μάγειρας. Αργότερα στο βουνό θα ανέβει και η αδερφή τους.

Το ίδιο θα συμβεί και σε άλλες περιοχές της Ελλάδος. Εβραίοι των Τρικάλων και του Αγρινίου θα καταφύγουν στα βουνά των Αγράφων στην Ευρυτανία.⁶⁹ Στο Αγρίνιο ζούσαν περίπου 40 Εβραίοι οι οποίοι θα διαφύγουν με τη βοήθεια του Σόλομων Κοέν.⁷⁰ Ο τελευταίος κατάφερε να διεισδύσει στις Ιταλικές αρχές προσφέροντας τις υπηρεσίες τους ως διερμηνέας ενημερώνοντας παράλληλα τους συνδέσμους του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ για τις κινήσεις των κατακτητών. Ούτε ένας δεν καταδόθηκε, σώθηκαν όλοι.⁷¹

Το ΕΑΜ ήταν η μόνη οργάνωση που συμμετείχε στην οργάνωση δικτύων διάσωσης δικαιολογώντας τη μαζική ένταξη των Εβραίων στις γραμμές του. Οι αστοί Εβραίοι έπρεπε να προσαρμοστούν στον τρόπο ζωής στην ύπαιθρο ο οποίος δεν ήταν εύκολος. Αντιμετώπισαν πολλές κακουχίες ιδιαίτερα την περίοδο των εκκαθαρίσεων με πολλές ώρες πεζοπορία με τους ντόπιους. Η επιμελητεία όμως φρόντιζε να τους παρέχει τρόφιμα, στέγη, φάρμακα και ό,τι άλλο χρειαζόνταν.⁷² Οι ίδιοι δεν ήταν αδρανείς, συμμετέχοντας στις αντάρτικες ομάδες και χάρις στο μορφωτικό τους επίπεδο αρκετοί ξεχώρισαν ως μηχανικοί, αξιωματικοί, διερμηνείς, μεταφραστές, στην Επιμελητεία του Αντάρτη, στις οργανώσεις της ΕΠΟΝ στα χωριά, σε πολιτιστικές

⁶⁹ Μόλχο Ρ., *Σημειώσεις για την Ιστορία του Ελληνικού Εβραϊσμού*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2002, σ. 44

⁷⁰ Yitzchak K., "Οι Εβραίοι του Αγρινίου στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο", στο συλλογικό *Κατοχή - Αντίσταση - Εμφύλιος. Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα: Παρασκήνιο, 2010, σσ. 81-82

⁷¹ Meyer Fr., "Η 104η Μεραρχία Καταδρομών στη Δυτική Ελλάδα (Ιούλιος 1943- Σεπτέμβριος 1944)", στο συλλογικό: *Κατοχή - Αντίσταση - Εμφύλιος. Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα: Παρασκήνιο, 2010, σ. 62

⁷² Παυλάκης Γ., *Με το πλοίο Φρίντομ. Ταξίδι ζωής*, Αθήνα: Φιλιππότης, 2003, σ. 31

εκδηλώσεις που οργανώνονταν στο βουνό, και στις υγειονομικές υπηρεσίες.⁷³ Μεταξύ άλλων ξεχωρίζει για τις υπηρεσίες του ο Βίκτωρ Αλκαλάι που θα προσφέρει τις υπηρεσίες του στο Νοσοκομείο που θα στεγαστεί στο Μοναστήρι της Τατάρνας.⁷⁴ Τέλος δε θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στη συμμετοχή των γυναικών η οποία ήταν αξιοσημείωτη ως νοσοκόμες ή αντάρτισσες.

6. Η απόπλιση των Ιταλών και ο αγώνας τους για επιβίωση.

Στην ορεινή αυτή περιοχή θα βρουν καταφύγιο και οι Ιταλοί μετά τη συνθηκολόγηση. Η απόβαση των Συμμάχων στη Σικελία και η συνθηκολόγηση της Ιταλίας το φθινόπωρο του 1943⁷⁵ ανάγκασε τις ιταλικές δυνάμεις κατοχής στην Ελλάδα να παραδοθούν. Σε ποιον όμως θα παρέδιδαν τον οπλισμό τους και θα εμπιστεύονταν την τύχη τους; Στους μέχρι πρότινος συμμάχους Γερμανούς με τους οποίους είχαν σχέσεις αμοιβαίας καχυποψίας ή στους αντιπάλους τους, τις ελληνικές εθνικοαπελευθερωτικές αντάρτικες ομάδες;

Οι ιταλικές μονάδες επιλέγουν να παραδοθούν στους Γερμανούς (Σεπτέμβριος 1943).⁷⁶ Ωστόσο η εμπιστοσύνη των ανδρών της "Armata Gloriosa" προς τους άνδρες της Βέρμαχτ άρχισε να κλονίζεται μετά τα γεγονότα στην Κεφαλονιά και την Κέρκυρα και τη σκληρή γερμανική αντιμετώπιση.⁷⁷ Έτσι, οι Ιταλοί υψηλόβαθμοι αξιωματικοί των μονάδων που δεν είχαν ακόμη παραδώσει τον οπλισμό τους ταλαντεύονται μεταξύ των "αντιφατικών διαταγών των Μπαντόλιο και Βεκιαρέλλι, το φόβο των Γερμανών και, από την άλλη πλευρά, τον τρόπο από τις "αιμοβόρες συμμορίες" των ανταρτών".⁷⁸ Μία από αυτές τις μονάδες ήταν η 24η Μεραρχία "Πινερόλο", με έδρα τη Θεσσαλία. Το Σεπτέμβριο η Διοίκηση της μεραρχίας αποκάλυψε τις προθέσεις της να ταχθεί στο πλευρό των Συμμάχων. Ο διοικητής της μεραρχίας υπογράφει συμφωνία με το ΚΓΣΑ και τη ΒΣΑ (11 Σεπτεμβρίου). Σε αυτήν αναφέρεται ότι οι ιταλικές δυνάμεις θα παραδώσουν τον οπλισμό τους στους αντάρτες, όσοι Ιταλοί το επιθυμούν θα ενταχθούν στις αντάρτικες δυνάμεις και οι υπόλοιποι θα μεταφερθούν

⁷³ Μόλχο, ό. π., σ. 57

⁷⁴ Γελαδόπουλος, ό. π., σ. 41

⁷⁵ Mazower,, ό. π., σ. 27

⁷⁶ Φλάισερ Χ., *Στέμμα και Σβάστικα*, Αθήνα: Παπαζήση, 1995, τόμος 2, σ. 160.

⁷⁷ Ό. π., σσ. 162-163.

⁷⁸ Ό. π., σ. 164

στην Ιταλία "μόλις το επιτρέψει η στρατιωτική κατάσταση".⁷⁹ Μετά από πολλές παλινοδίες στην επιλογή συμμάχων και της πολιτικής απόχρωσης που θα είχαν οι ανταρτικές δυνάμεις στις οποίες θα παρέδιδε τον οπλισμό της, η διοίκηση της "Πινερόλο" έδειξε διάθεση προσέγγισης με τις ομάδες του ΕΔΕΣ (5 Οκτωβρίου), όμως μετά από κινητοποίηση στις 15 του Οκτώβρη⁸⁰, η Ι Μεραρχία του ΕΛΑΣ προβαίνει "διακριτικώς εις φιλικόν αφοπλισμόν της Μεραρχίας" άκρως αιφνιδιαστικά και χωρίς να συναντήσει αντίσταση.⁸¹

Το ίδιο θα συμβεί και στην περιοχή της Ευρυτανίας. Οι Ιταλοί θα "φιλοξενηθούν" σε σπίτια της περιοχής συμμετέχοντας τις περισσότερες φορές στις δουλειές του σπιτιού. Άλλοι πάλι θα επιλέξουν να ενταχθούν στα ένοπλα σώματα του ΕΛΑΣ ή θα βοηθήσουν στις εργασίες της Επιμελητείας του Αντάρτη. Οι Ευρυτάνες στις μετέπειτα αφηγήσεις τους θα αναφέρουν για τους Ιταλούς:

α) Το Σεπτέμβριο του 1943 με τη συνθηκολόγηση των Ιταλών είτε προσχώρησαν στον ΕΛΑΣ είτε στα χωριά για να γλυτώσουν από τους Γερμανούς. Οι γυναίκες πρωτοστάτησαν στην περίθαλψη και ταχτοποίησής του σε δουλειές και σπίτια γιατί μαστίζονταν από την ελαιοσιτία. Τους πλύναμε, τους ντύσαμε και όσους πέθαιναν τους συνοδεύαμε στην τελευταία τους κατοικία μακριά από τις μάνες τους".⁸²

β) Όταν παραδόθηκαν οι Ιταλοί τους δεχτήκαμε στο Καρπενήσι. Θυμάμαι ακόμα εκείνη τη νύχτα. Μοιραστήκαμε το υστέρημά μας, τη μισή φέτα ψωμί, τη νερόβραστη φακή. Ακίνδυνοι αναζητούσαν στο πρόσωπό μας την ελπίδα για να ζήσουν. Κάποιος με τράβηξε από τη χλαίνη και μας μετέφραζε ένας συγχωριανός που ήξερε Ιταλικά ότι σπούδασε στη Σχολή Καλών Τεχνών στη Βενετία, ο πατέρας του ήταν φούρναρης και ήξερε να ζυμώνει. Ήθελε να βοηθήσει όπως μπορούσε. Την επόμενη μέρα τον οδηγήσαμε στην Επιμελητεία και

⁷⁹ Καπετάν Λευτεριάς, *Από την Κοζαρέ στα βουνά της Ρούμελης*, Αθήνα: Θυμέλη, 1999 σ. 256.

⁸⁰ Στέφανος Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, εκδ. επικαιρότητα, Αθήνα 1980, σ. 202-203.

⁸¹ Καπετάν Λευτεριάς, *ό.π.*, σ. 231.

⁸² Μανθοπούλου Μ., "Πως οργανώσαμε το νοσοκομείο στο Μεγάλο Χωριό" στο *Γυναίκες στην Αντίσταση. Μαρτυρίες*. Αθήνα, 1982, σ. 96

*μαζί με το Βαγγέλη τον "Κουκλοθέατρο" ανέλαβε το ζωγραφικό
εργαστήρι. Τον έλεγαν Mario Milani.⁸³*

Μαζί με τα όπλα των Ιταλών λοιπόν, ο ΕΛΑΣ ανέλαβε –με την οικονομική ενίσχυση των Άγγλων- την υποχρέωση να τους συντηρεί μέχρι να βρεθεί τρόπος να γυρίσουν στην πατρίδα τους. Μεγάλο μέρος των άοπλων πλέον Ιταλών δεν έτυχε της εύνοιας που αναφέραμε πιο πάνω. Πολλοί ντόπιοι δέχτηκαν να τους φιλοξενήσουν στα σπίτια τους εξαιτίας της απολαβής μιας λίρας⁸⁴ η οποία θα δίνονταν από τους συμμάχους, όμως ο αφοπλισμός της "Πινερόλο" με τον εξοπλισμό να περνά στην κατοχή του ΕΛΑΣ δυσaráεστησε τη ΒΣΑ και σταμάτησαν την οικονομική ενίσχυση για τη συντήρηση των Ιταλών μέχρι τις αρχές του 1944. Τότε πολλοί Ιταλοί μεταφέρονται και κατασκηνώνουν στις Ράχες Τυμφρηστού.⁸⁵ Για αυτούς θα μας μεταφέρει ένας αντάρτης:

*Τους είχαμε σ' ένα σημείο του δρόμου Λαμίας-Καρπενησίου (στον
Τυμφρηστό) τρεις χιλιάδες από δαύτους.⁸⁶*

Αρκετοί στάλθηκαν σε ένα θερινό στρατόπεδο στον Πλατανιά, έξω από το Καρπενήσι κοντά στο χωριό Άγιος Νικόλαος (Λάσπη).⁸⁷

Οι συνθήκες μέσα στις οποίες αγωνίζονται να επιβιώσουν είναι αντίξοες και ακραίες. Χωρίς φαγητό και νερό μέσα στο τσουχτερό κρύο ξεψυχούν από την πείνα και το ψύχος και μένουν άθαφτοι. Ο χειμώνας που ακολουθεί τους αποδεκατίζει.⁸⁸ Αναγκάζονται να ανταλλάσσουν με τους ντόπιους τα παλτά, τις μπότες ή αντικείμενα αξίας (π.χ. ρολόγια, μανικετόκουμπα, κυάλια, γυαλιά) για ένα κομμάτι ψωμί.⁸⁹ Οι

⁸³ Μυριαλλής Αλέξανδρος, Ένας Ιταλός Ζωγράφος στην Ελεύθερη Ελλάδα, Εθνική Αντίσταση, 13.02.1983

⁸⁴ Μπέικος, ό. π., τόμος Ι, σ.245

⁸⁵ Γιαννακόπουλος Χρ., Και διηγόντας τα μην κλαις! Αναμνήσεις ενός Ανθυπολοχαγού του ΕΛΑΣ, Αθήνα: Επικαιρότητα, 1994, σ. 80

⁸⁶ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη του αντάρτη Κώστα Ζαχαράκη στον Ιάσονα Χανδρινό. Οι περισσότεροι από τους Ιταλούς θα πεθάνουν, άλλοι θα φιλοξενηθούν σε σπίτια των γύρω χωριών, ενώ μερικοί εντάχθηκαν στις γραμμές του ΕΛΑΣ και της ΕΠΟΝ. Τέλος να σημειωθεί ότι αναφέρθηκε ένα περιστατικό με Ιταλούς που φιλοξενούνταν στο χωριό Κεράσοβο και εκτελέστηκαν από κάτοικο ως αντίποινα για το χαμό του παιδιού του στο Αλβανικό μέτωπο, γεγονός που δεν επικροτήθηκε από τους υπόλοιπους κατοίκους του χωριού.

⁸⁷ Μπέικος, ό.π., σ. 245

⁸⁸ Φλάισερ, ό.π., σ. 232.

⁸⁹ Κατσόγιαννος Στ., Η άγνωστη αλήθεια για τον ΕΛΑΣ. Γράφει ένας 17χρονος αντάρτης, Αθήνα, 1994, σ. 139

συνθήκες αυτές ανάγκασαν πολλούς από τους Ιταλούς να παραδοθούν στους Γερμανούς κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Νοεμβρίου του 1943.

Αργότερα, στις αρχές του 1944 ο Γ. Σιάντος (Γ.Γ. ΚΚΕ) απέτρεψε τον αφανισμό των εναπομεινάντων Ιταλών επιτρέποντάς τους να δουλέψουν στα χωριά με ελεύθερη διατροφή.⁹⁰ Έτσι, πολλοί χωριανοί πήραν στη δούλεψή τους Ιταλούς για να προσέχουν τα ζώα ή να τους βοηθούν στις αγροτικές εργασίες. Από τις μαρτυρίες των χωριανών βεβαία, εξάγεται το συμπέρασμα ότι πολλοί πήραν στη δούλεψή τους Ιταλούς ακόμη και πριν την επιδρομή των Γερμανών.

Είναι εντυπωσιακό το πώς οι ντόπιοι πληθυσμοί προστάτευσαν και έσωσαν τους πρώην εχθρούς τους. Ακόμη και σήμερα θυμούνται τους "Ιταλιάνους" με νοσταλγία και συμπόνια χρησιμοποιώντας στις αφηγήσεις τους τη λέξη "εχθρός" μόνο για τους Γερμανούς στρατιώτες. Σα να μη θυμούνται ότι ήταν αυτοί που πρώτοι επιτέθηκαν στην Ελλάδα. Η εμπειρία της διαβίωσης μαζί τους "σβήνει" τις προηγούμενες αρνητικές μνήμες, χωρίς να λείπουν βέβαια οι εξαιρέσεις.

7. Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών κατά του ΕΛΑΣ

Το φθινόπωρο του 1943 οι Γερμανοί, αφού πρώτα εγκατέστησαν φρουρές σε όσες περιοχές της Ελλάδας κατείχαν οι πρώην σύμμαχοί τους Ιταλοί, στη συνέχεια προχώρησαν σε ευρείας κλίμακας εκκαθαριστικές επιχειρήσεις κατά των ανταρτών του ΕΛΑΣ (κυρίως) σε όλη την επικράτεια που περιήλθε στη δικαιοδοσία τους.

Ο κύριος λόγος που οδήγησαν τις γερμανικές δυνάμεις να διεξάγουν τις εκκαθαριστικές αυτές επιχειρήσεις είναι ο φόβος για πιθανή απόβαση των Συμμάχων στην Ελλάδα και η δημιουργία νέου μετώπου στη Βαλκανική. Με άλλα λόγια επιδιώκουν την αποδιοργάνωση του ΕΛΑΣ, η οποία θα τους διευκόλυνε στην απόκρουση πιθανής εισβολής.

Στη Στερεά Ελλάδα οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών έλαβαν χώρα από τις 5 έως τις 13 Νοέμβρη του 1943. Ήδη όμως από τον Οκτώβρη, οι Γερμανοί πραγματοποιούσαν ορισμένες κρούσεις, στις οποίες ο ΕΛΑΣ σημείωσε επιτυχίες, (Μάχη της Μακρακώμης 7/10/1943). Στις 5 Νοεμβρίου ξεκίνησε στη Ρούμελη η

⁹⁰ ό.π., σ. 140

επιχείρηση με την επωνυμία Hubertus από δύο συγκροτήματα μονάδων που είχαν έδρες την Λαμία και το Αγρίνιο.

Οι Γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις που ανήκουν στην Ομάδα Στρατιών «Ε» ξεκίνησαν σε φάλαγγα από την Λαμία και το Αγρίνιο και όρισαν ως σημείο συνάντησης το Καρπενήσι, την πρωτεύουσα της Ελεύθερης Ελλάδας.

Οι Γερμανοί που έδρευαν στο Groupe OST της Λαμίας ανήκαν στην SS Pol. Pz. Gren. Rgt, III ss και I ss [4^η Αστυνομική Μεραρχία των SS, I και III Συντάγματα]. Οι Εαμικές πηγές κάνουν λόγο για 1500 άνδρες με μηχανοκίνητα, πυροβολικό και άρματα μάχης. Σε αυτές τις δυνάμεις θα πρέπει να αναφέρουμε πως υπήρχε φήμη ότι τις Γερμανικές δυνάμεις θα ενισχύσουν Τάγματα Ασφαλείας από το Αγρίνιο.

Από την άλλη πλευρά ο ΕΛΑΣ είχε ν' αντιτάξει πολύ μικρότερες δυνάμεις. Την περιοχή από την Λαμία ως το Καρπενήσι καλύπτουν το 36^ο και το 42^ο σύνταγμα της XIII Μεραρχίας. Εξαιτίας όμως της εκστρατείας κατά του Ζέρβα, τα περισσότερα και πιο αξιόμαχα τμήματα των μονάδων αυτών μάχονταν εδώ και ένα μήνα στα βουνά της Ηπείρου. Συγκεκριμένα στο Εκστρατευτικό Σώμα Ηπείρου (Ε.Σ.Η.) από τη Ρούμελη βρίσκονταν: το II τάγμα του 36^{ου} Συντάγματος, το Τάγμα Θανάτου, το II τάγμα (Ευρυτανίας) και το III τάγμα (Ανατολικής Φθιώτιδας) του νεοσύστατου 42^{ου} Συντάγματος⁹¹. Ένας ουλαμός ιππέων ήταν μαζί ενώ είχαν πάρει πολλά πολυβόλα και όλμους⁹². Ένα άλλο τάγμα έμεινε στο Κάψι Τυμφορηστού για άμυνα του Καρπενησίου.⁹³

Κατά συνέπεια, το δρόμο Λαμίας-Καρπενησίου έμειναν να καλύπτουν 2 τάγματα του 36^{ου} (το I και το III), το I και ο Λόχος Διοίκησης του 42^{ου} χωρίς όμως να είναι πλήρους σύνθεσης. Επίσης, στις δυνάμεις θα πρέπει να προσθέσουμε το Λόχο Διοίκησης της XIII Μεραρχίας δύναμης 100 ανδρών και τους εφεδρους ελασίτες της περιοχής που δεν υπάγονταν σε οργανωμένα τμήματα. Τα δύο τελευταία τμήματα δεν είχαν τη δυνατότητα να προσφέρουν ουσιαστικά, λόγω έλλειψης εμπειρίας και ενιαίας διοίκησης. Τέλος, υπήρχαν τέσσερα ορειβατικά πυροβόλα περιορισμένης, δυνατότητας λόγω έλλειψης έμπειρου προσωπικού και μεταγωγικών.⁹⁴

Η αριθμητική και ποιοτική υπεροχή των γερμανικών δυνάμεων σε άνδρες και οπλισμό είναι συντριπτική. Το μόνο που μπορούν να κάνουν οι άνδρες του ΕΛΑΣ

⁹¹ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Αντώνη Πολύμερου (Όμηρος) στον Ιάσονα Χανδρινό

⁹² Καπετάν Λευτεριάς, ό.π., σ. 269.

⁹³ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Αντώνη Πολύμερου (Όμηρος) στον Ιάσονα Χανδρινό

⁹⁴ Καπετάν Λευτεριάς, ό.π., σ. 293.

είναι να παρενοχλούν και να επιβραδύνουν την πορεία της γερμανικής φάλαγγας προς το Καρπενήσι.

Η πρώτη αμυντική θέση βρίσκονταν εγκατεστημένη στα υψώματα της Μακρακώμης, η οποία γρήγορα υπερφαλαγγίστηκε. Ένα δεύτερο σημείο άμυνας στήθηκε δεξιά και αριστερά του δημοσίου δρόμου κοντά στο Χάνι Πανέτσου, μετά τον Άγιο Γεώργιο⁹⁵. Μετά την υπερφαλάγγιση και της δεύτερης αυτής μάχης, τα γερμανικά στρατεύματα έφτασαν πλέον κοντά στον Τυμφρηστό, σχεδόν έξω από το Καρπενήσι.⁹⁶

Στις 6 Νοεμβρίου οι πάντες στο χωριό, κάτοικοι και αντάρτες, αιφνιδιάστηκαν μόλις είδαν τους Γερμανούς και τους ταγματасφαλίτες να πλησιάζουν. Εκείνη την εποχή στον Τυμφρηστό έδρευε το 42^ο σύνταγμα μόνο με το Λόχο Διοίκησης. Στρατιωτικός ήταν ο συνταγματάρχης Θεοχάρης Σπαθής και πολιτικός επίτροπος ο Περικλής.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να πούμε ότι μόλις οι Γερμανοί κατάφεραν να εισδύσουν στην Εαμοκρατούμενη περιοχή, έκοψαν τα τηλεφωνικά καλώδια⁹⁷ και έτσι η επικοινωνία μεταξύ απομακρυσμένων μονάδων έγινε αδύνατη. Αυτό εξηγεί και το γεγονός ότι στον Τυμφρηστό ξαφνιάστηκαν με την εμφάνιση των Γερμανών, αν και είχαν πληροφορίες για επικείμενες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις.

Ο Λόχος Διοίκησης του 42^{ου} υπό τις διαταγές του Χρήστου Γιαννακόπουλου, χτύπησε την εμπροσθοφυλακή της φάλαγγας που ερχόταν από το απέναντι βουνό, τη θέση "Χοντρογιαννέικα".⁹⁸ Αρχικά, τους χτύπησαν από την θέση Αγία Σωτήρα, κοντά στο ομώνυμο εξωκκλήσι και στη συνέχεια από την θέση "Κάναλος". Από εκεί η ομάδα του Γιαννακόπουλου έφυγε προς τη Μερκάδα ενώ οι υπόλοιποι του 42^{ου} προς τις Ράχες Τυμφρηστού. Ο Σπαθής, ο Περικλής και λίγοι αντάρτες που βρίσκονταν στο φρουραρχείο έριξαν "μερικές μπαταριές" και έφυγαν για τα χωριά της Ευρυτανίας.

Μολονότι, δεν προέβαλαν μεγάλη αντίσταση οι αντάρτες, παρ' όλα αυτά, οι Γερμανοί δεν προχώρησαν την ίδια μέρα προς το Καρπενήσι, αλλά την επόμενη, δίνοντας χρόνο στη XIII Μεραρχία να το εκκενώσει⁹⁹.

Κατά τη διάρκεια της εξέλιξης της μάχης, οι χωριανοί εγκατέλειπαν γρήγορα τα σπίτια τους και πήγαιναν να κρυφτούν στα κοντινά δάση. Όταν οι Γερμανοί,

⁹⁵ Παπαθανασίου Ι., *Αντιστασιακή Οργάνωση Ε.Κ.Κ.Α. 1941-1944*, Μαυρίδης & Υιοί, 2000, σ. 118 // Κέδρος Ανδ., *Η ελληνική Αντίσταση 1940-1944*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1976, τ. 2, σ. 113.

⁹⁶ Χουλιάρης Γ., «Ο δρόμος είναι άσωτος...», Λαμία: Οϊωνός, 2006, σ. 460

⁹⁷ Μπέκιος Σπ., *Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα: Βελούχι, 1976, σσ. 509-510

⁹⁸ Γιαννακόπουλος, ό. π., σσ. 59-60

⁹⁹ Ο. π., σ. 61

πλέον, μπήκαν στον Τυμφρηστό δεν υπήρχαν κάτοικοι. Οι περισσότεροι είχαν προλάβει να φύγουν. Λίγοι ήταν αυτοί που έμειναν γιατί πίστευαν ότι δεν θα τους πειράζουν.

Την άλλη μέρα, 7 Νοεμβρίου, οι Γερμανοί μπήκαν στο Καρπενήσι, έκαψαν αρκετά σπίτια, ανατίναξαν το Γυμνάσιο και το ξενοδοχείο Τυμφρηστός (έδρα του ΚΓΣ),¹⁰⁰ σκότωσαν δέκα άτομα και κρέμασαν τον ιερομόναχο της Ι.Μ. Παναγίας της Προυσιώτισσας, π. Νικόδημο Ραφτογιάννη.¹⁰¹ Έπειτα, κινήθηκαν προς το χωριό Καλεσμένο και συναντήθηκαν με την φάλαγγα από το Αγρίνιο. Τελικά, στις 13 Νοεμβρίου τα γερμανικά στρατεύματα γύρισαν στις βάσεις τους στην Λαμία και το Αγρίνιο αντίστοιχα.

Αν και οι Εαμικές πηγές κάνουν λόγο για εκατοντάδες νεκρούς, στην πραγματικότητα οι Γερμανοί δεν είχαν πάνω από 100 οπλίτες νεκρούς. Οι 98 μάλιστα από αυτούς, ήταν κατά την επιχείρηση 'Πάνθηρ'. Αντίθετα, *«οι παραλήψεις και τα λάθη δεν έφεραν την καταστροφή του ΕΛΑΣ.[...] Δεν τους καταδίωξαν ώστε να τους συντρίψουν»*, σε μια στιγμή που ο αντίπαλος είχε πολύ χαμηλό ηθικό.¹⁰² Για πρώτη φορά εμφανίζεται κόπωση στον άμαχο πληθυσμό εξαιτίας των αντιποίνων και κάμψη του ηθικού του.

Στις αρχές του καλοκαιριού του 1944, ο ορεινός χώρος της Στερεάς Ελλάδας εξακολουθούσε να αποτελεί αγκάθι για τα στρατεύματα Κατοχής καθώς, παρά τα ισχυρά χτυπήματα του περασμένου φθινοπώρου και του Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου, το σιδηροδρομικό δίκτυο στην περιοχή δεχόταν συνεχείς επιθέσεις στα τμήματα της γραμμής που διέσχιζαν ορεινούς όγκους. Η Ευρυτανία συνέχιζε να αποτελεί τη βάση της κεντρικής διοίκησης του ΕΛΑΣ ενώ πρόσφατα είχαν εγκατασταθεί εκεί η "Κυβέρνηση του Βουνού" (ΠΕΕΑ) και η ανώτατη ηγεσία του ΚΚΕ. Την καρδιά της "Ελεύθερης Ελλάδας" φρουρούσε η XIII Μεραρχία με έδρα το Καρπενήσι και 3000 περίπου μαχητές σε δύο συντάγματα (36^ο και 42^ο Φθιώτιδας).

Στις 4 Αυγούστου του 1944, με εντολή της Ομάδας Στρατιών «Ε», ξεκίνησαν οι πιο εκτεταμένες έως τότε, εκκαθαριστικές εκκαθαρίσεις της Wehrmacht (Βέρμαχτ) στην Ελλάδα με την κωδική ονομασία "Kreuzotter" (Εχιδνα). Λόγω της επικείμενης γερμανικής αποχώρησης από τη χώρα και της ανάγκης εξασφάλισης των συγκοινωνιακών κόμβων, περισσότεροι από 15.000 οπλίτες με βαρύ οπλισμό και πυροβολικό

¹⁰⁰ Παπαθανασίου, ό.π., σ. 118

¹⁰¹ Σακκάς Γ., *Η ΕΑΜική Αντίσταση 1941-1944 Μια κριτική προσέγγιση*, Αθήνα: Παπαζήση, 1998, σ. 171 // Μπέκιος, ό.π., σ. 660

¹⁰² Φλάισερ, ό.π., σ. 242

ανέλαβαν το φιλόδοξο έργο της πλήρους εξόντωσης των "συμμοριών" του ΕΛΑΣ και της καταστροφής των βάσεων του σε Ανατολική και Κεντρική Στερεά Ελλάδα. Τον Ιούλιο είχαν προηγηθεί πολύ σκληρές μάχες με την ΙΧ και Χ Μεραρχία του ΕΛΑΣ στη Δυτική Μακεδονία και την Πίνδο στα πλαίσια της επιχείρησης "Steinadler" (Χρυσασετός) ενώ σε Θεσσαλία και Πελοπόννησο βρίσκονταν συνεχώς σε εξέλιξη μικρές και μεγάλες επιθετικές ενέργειες όχι μονάχα σε ορεινές και ημιορεινές περιοχές αλλά ακόμα και μέσα στον κάμπο. Στην Kreuzotter θα συμμετείχαν μαχητικά αποσπάσματα από την 104^η Μεραρχία Κυνηγών (Gebrigs Jager) με έδρα το Αγρίνιο, την 4^η Αστυνομική Μεραρχία των Ες-Ες, με έδρα τη Λάρισα και την 11^η Αεροπορική Μεραρχία Εδάφους με έδρα την Αττική. Τους Γερμανούς θα συνέδραμαν, όπου κρινόταν απαραίτητο, άνδρες του Τάγματος Ευζώνων του Αγρινίου.

Η βασική ιδέα της επιχείρησης του XXII Ορεινού Σώματος Στρατού (με έδρα τα Ιωάννινα) ήταν η καταστροφή των χωριών της Φθιώτιδας και της Ευρυτανίας, που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των ανταρτών και σχημάτιζαν πολλαπλές ζώνες άμυνας γύρω από το Καρπενήσι, σταθμό διοίκησης της XIII Μεραρχίας του ΕΛΑΣ και παράλληλα πρωτεύουσα της "Ελεύθερης Ελλάδας" και έδρα της ΠΕΕΑ. Ένας λοχαγός του Μεραρχιακού Πυροβολικού της 4^η Αστυνομικής Μεραρχίας των Ες-Ες χαρακτήριζε το Καρπενήσι "προγεφύρωμα του Μπολσεβικισμού στην Ελλάδα".¹⁰³ Η καταστροφή του Καρπενησίου θα ήταν ο κύριος στόχος.

Στα τέλη Ιουλίου είχε κινητοποιηθεί το σύνολο της 4^η Αστυνομικής Μεραρχίας Ες-Ες με το πυροβολικό της, το 21^ο Σύνταγμα της 11^η Μεραρχίας Εδάφους της Luftwaffe, το 845 Γερμανοαραβικό Τάγμα, τάγματα Ιταλών εθελοντών και το 18^ο Σύνταγμα Ορεινών Κυνηγών που αποτελούσε πρωταγωνιστή σε διάφορες επιχειρήσεις από το προηγούμενο καλοκαίρι.¹⁰⁴

Η γερμανική επίθεση ακολούθησε τρεις άξονες: Λαμία-Μακρακώμη -Καρπενήσι, Αγρίνιο- Άγιος Βλάσης- Καλεσμένο- Καρπενήσι, Θέρμο -Καστανιά-Προυσός-Καρπενήσι.¹⁰⁵ Οι ΕΛΑΣίτες όμως γνωρίζουν πολύ καλά τα καίρια περάσματα. Έτσι ο ανταρτοπόλεμος μαίνεται παντού προξενώντας στους κατακτητές αλλού μικρές και αλλού μεγάλες φθορές αλλά -το κυριότερο- επιφέρουν στον εχθρό σημαντικές καθυστερήσεις έως ότου κερδηθεί ο απαραίτητος χρόνος ώστε να προωθηθούν και πάλι οι άμαχοι σε ασφαλείς τοποθεσίες στο εσωτερικό της ορεινής Ευρυτανίας. Οι κατοικη-

¹⁰³ Husemann Fr. (1972), *Die guten Glaubens waren. Geschichte der SS Polizei-Division (4. SS-Polizei-Panzer-Grenadier Division). Band II 1943-1945*, Munin Verlag, Osnabruck, σ. 330

¹⁰⁴ ό.π., σ. 332

¹⁰⁵ Meyer, ό.π., σ. 75

μένες περιοχές της ορεινής Φθιώτιδας και της Ευρυτανίας ερημώθηκαν σε χρόνο μη-δέν με τη βοήθεια του ΕΛΑΣ. Πολιτικές οργανώσεις, έφεδροι ελασίτες, άμαχοι και γυναικόπαιδα εγκατέλειψαν μαζικά τα χωριά και σκόρπισαν σε δάση και απρόσιτες βουνοκορφές. Όλοι γνώριζαν πως οι Γερμανοί θα περνούσαν δια πυρός και σιδήρου όλα τα χωριά της Ρούμελης, χωρίς να αφήσουν τίποτα ζωντανό, όπως ακριβώς και έγινε. Στον Άγιο Νικόλαο, τέσσερις ηλικιωμένοι που είχαν παραμείνει στα σπίτια τους "θανατώθηκαν κατά μαρτυρικό τρόπο, καθώς τον Ιωάννην Γ. Σιαφάκαν (ή Μακαρέζον), του έδεσαν χέρια και πόδια με αγκαθωτά σύρματα και τον έσερναν ανά τους δρόμους του χωριού μέχρι θάνατον. Τον Δημήτριον Γ. Χαντζόπουλον τον έδεσαν πλησίον μιας αθημωνιάς από σιτάρι και τον έκαψαν ζωντανόν μαζί με το σιτάρι, καθώς και η γριά χήρα Βασιλείου Φαλλή και η Σιταρογιάννενα (χήρα Ιω. Σιταρά) έδωσαν επίσης μαρτυρικών θάνατον".¹⁰⁶

Η Ευρυτανία μεταβλήθηκε σε κρανίου τόπο. Ο ΕΛΑΣ δε σκόπευε να εγκαταλείψει αμαχητί την πρωτεύουσά του. Στις Ράχες Καρπενησίου και τα υψώματα του Κρίκελλου, τα οποία είχαν οριστεί ως δεύτερη και τρίτη γραμμή άμυνας αντίστοιχα, οι συγκρούσεις μετατράπηκαν σε μονομαχία πυροβολικού. Εκεί ξεχώρισε η διλοχία μηχανημάτων του 36^{ου} Συντάγματος και ο Διοικητής της, υπολοχαγός Θεοδόσης Ζέρβας, που εκμεταλλεύτηκε το έδαφος και τους όλμους για να καθυστερήσει τους Γερμανούς.¹⁰⁷ Οι μάχες επιβράδυνσης και τα πυρά των ανταρτών ακολουθούσαν κάθε βήμα της γερμανικής προέλασης, μέχρι τις στροφές του Καρπενησίου. Τελικά, στις 11 προς 12 Αυγούστου, τμήματα των Ες-Ες και Ορεινοί Κυνηγοί εισέβαλλαν στην έρημη πόλη και την ισοπέδωσαν ανατινάζοντας σπίτια, δημόσια καταστήματα, επτά σχολεία και αποθήκες. Ξετρυπώνουν ακόμη και τα πρόχειρα καταφύγια, όπου είχαν κρύψει τα λιγοστά τους υπάρχοντα οι κάτοικοι προτού διαφύγουν, και τα λεηλατούν. Κλέβουν τα τρόφιμα του Ερυθρού Σταυρού, αρπάζουν κοπάδια και αγροτικά προϊόντα τα οποία προωθούν στις αποθήκες τους στη Λαμία.¹⁰⁸ Το Καρπενήσι έγινε νεκρή πόλη και τα κόκκινα συνθήματα της Αντίστασης φάνταζαν τρομακτικά στα ντουβάρια των κατεστραμμένων σπιτιών.

Από το Καρπενήσι θα συνεχίσουν και θα καταστρέψουν το μεγαλύτερο τμήμα από το ιστορικό μοναστήρι του Προυσού μαζί με έγγραφα και κειμήλια ανυπολόγι-

¹⁰⁶ Καρφής Δ., *Η Ευρυτανία και ο Άγιος Νικόλαος στο διάβα του χρόνου*, χ.χ., σ. 254.

¹⁰⁷ ό.π. 261

¹⁰⁸ Φαρμακίδης Γ., *Πεπραγμένα της παρά τω Πρωθυπουργώ Υπηρεσίας ανταποκρίσεων μετά των Γερμανικών Αρχών κατά την κατοχή. Περιληπτική Έκθεσις*, Αθήνα, 1957, σ. 67

στης ιστορικής αξίας.¹⁰⁹ Η φάλαγγα που ξεκίνησε από το Αγρίνιο έφτασε μέσα από Θέρμο, Χούνη, Σίδερα, Φραγκίστα έως και το Καλεσμένο όπου εκεί συναντώνται με αυτούς που κατέβαιναν από το κατεστραμμένο Καρπενήσι. Η δε τρίτη φάλαγγα από την Άμφισσα αναγκάστηκε να γυρίσει πίσω, αφού ηττήθηκε από τον ΕΛΑΣ (μάχες Καρούτας, Γκιώνας κλπ).¹¹⁰

8. Προσπάθειες για ανασυγκρότηση

Στην Αθήνα η είδηση για την καταστροφή που προξένησε η επιχείρηση "Kreuzotter" (Εχιδνα) έφτασε σχεδόν δύο μήνες μετά. Ο Ιωάννης Ράλλης, Πρόεδρος της Κυβέρνησης, έλαβε γνώση για τα γεγονότα με καθυστέρηση *"λόγω μη υπάρξεως συγκοινωνιών"* όπως αναφέρει σε επιστολή διαμαρτυρίας 4 Οκτωβρίου του 1944 προς το Γερμανό Επιτετραμμένο Graewenitz.¹¹¹ Εκφράζει τη δυσaráσκειά του για την επίθεσή τους προς τον άμαχο πληθυσμό και την καταστροφή *"δια πυρός και ανατινάξεως"* μεγάλο αριθμό σπιτιών, σκευών, ζωοτροφών, τη λεηλασία που έλαβε χώρα πριν την καταστροφή και τη μεταφορά επίπλων, τροφίμων κ.α. στη Λαμία όπου *"ασυνείδητοι Έλληνες τα ηγόρασαν"*. Οι θάνατοι στην περιοχή έφτασαν τους 42 και αφορούσαν ως επί το πλείστον ανθρώπους μεγάλους σε ηλικία και ασθενείς που δε μπόρεσαν να απομακρυνθούν έγκαιρα. Ο αριθμός των κατεστραμμένων οικιών που αναφέρεται στην έκθεση φαίνεται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας: Καταστροφή οικιών κατά την επιχείρηση "Kreuzotter" (Εχιδνα) σε χωριά της Ευρυτανίας

Καρπενήσιον	Πρωτεύουσα επαρχίας	είχε	700	οικίας	απέμειναν	8
Βουτύρου	Χωρίον	-/-	98	-/-	-/-	33
Νόστιμον	-/-	-/-	62	-/-		15
Μικρόν Χωρίον	-/-	-/-	185	-/-	-/-	45

¹⁰⁹ Νταβαρίνος Γ., *Ιστορία της εν Ευρυτανία Ιεράς Μονής Προυσού και της εν αυτή θαυματουργού εικόνας Παναγίας της Προυσιωτίσσης: πως ήτο άλλοτε η Μονή, πως είναι σήμερα, πως πρέπει να γίνει*, Αθήνα, 1957, σ. 139

¹¹⁰ Μηχιώτη Χ., *"Τυμφορηστές και Τυμφορήσδιοι"*, Αθήνα: Κασταλία, 1990, σ. 109

¹¹¹ Φαρμακίδης, ό.π., σ. 67

Μεγάλο Χωρίον	-//-	-//-	250	-//-	-//-	94
Κλαυσείον	-//-	-//-	142	-//-	-//-	52
Μυρίση	-//-	-//-	105	-//-	-//-	47
Μιάρρα	-//-	-//-	20	-//-	-//-	7
Λάσπη	-//-	-//-	197	-//-	-//-	3
Καλεσμένον	-//-	-//-	120	-//-	-//-	64
Κρίκελλον	-//-	-//-	370	-//-	-//-	212
Φραγκίστα	-//-	-//-	229	-//-	-//-	27
Επισκοπή	-//-	-//-	80	-//-	-//-	16
Βίνιανη	-//-	-//-	87	-//-	-//-	51
Μαυρίλλου	-//-	-//-	22	-//-	-//-	16

Πηγή: Φαρμακίδης Γ., *Πεπραγμένα της παρά τω Πρωθυπουργώ Υπηρεσίας ανταποκρίσεων μετά των Γερμανικών Αρχών κατά την κατοχή. Περιληπτική Έκθεσις*, Αθήνα, 1957, σ. 67

Από έκθεση της ΕΠΟΝ ο αριθμός των κατεστραμμένων χωριών διαφέρει. Φαίνονται στην Ευρυτανία 74 κατεστραμμένα χωριά, 5128 σπίτια, 31 σχολεία, 4534 αχυρώνες, 28 εκκλησίες (μεταξύ άλλων και οι Μονές Προυσού και Κουμασίων).¹¹²

Τις επόμενες μέρες οι κάτοικοι θα επιστρέψουν για να βρουν μόνο καμένη γη. Η ΕΠΟΝ με την καθοδήγηση του ΕΑΜ όλο αυτό το διάστημα προσπαθούσε με κάθε μέσο να βοηθήσει στην αποκατάσταση των ζημιών. Από τις πρώτες μέρες φροντίζουν για την αποκατάσταση των "πυροπαθών και λεηλατηθέντων", για την ενίσχυση των θυμάτων, αλλά και γενικότερα σε ό,τι χρειαστεί για να συνεχιστεί η εύρυθμη λειτουργία της περιοχής.¹¹³ Στην έδρα κάθε Επαρχιακού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ θα συγκροτηθεί επιτροπή στέγασης και ανοικοδόμησης από τεχνικούς και αντιπροσώπους των οργανώσεων. Τα οικονομικά μέσα θα εξασφαλιζόνταν απ τους συμμάχους, τον Ερυθρό Σταυρό, τις πιο "εύπορες" Κοινότητες του Νομού και τέλος από εράνους από το λαό για χρήματα, τρόφιμα, ζωοτροφές, ξυλεία, κεραμίδια και άλλα υλικά αγαθά. Η εργατική δύναμη αποτελούνταν από νεαρούς/νεαρές ΕΠΟΝίτες/σες, τους κατοίκους

¹¹² Αρχείο ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, Α. Κεντρικό Συμβούλιο και Τοπικές Οργανώσεις ΕΠΟΝ, 12 Στερεά Ελλάδα, αρ. τεκμηρίου Α. 004.01.012.00433, σ.6

¹¹³ Αρχείο ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, Α. Κεντρικό Συμβούλιο και Τοπικές Οργανώσεις ΕΠΟΝ, 12 Στερεά Ελλάδα, αρ. τεκμηρίου Α. 004.01.012.00430, σ.1

των χωριών και από τους Ιταλούς "φιλοξενούμενους" καθοδηγούμενοι από τεχνίτες (μαραγκούς, χτίστες πλινθοποιούς κλπ).

Για την αποκατάσταση των πυροπαθών από τις επιχειρήσεις των Γερμανών τον Αύγουστο θα συγκροτηθούν επιτροπές για τρόφιμα αποσπώντας από τους Αμερικανούς ομογενείς σιτάρι και 20 λίρες το μήνα.¹¹⁴ Στο χωρίο Άγιος Βλάσης οι Βρετανοί θα πραγματοποιήσουν ρίψεις φαρμάκων. Μία ομάδα συνέβαλε στην κατασκευή προσωρινών καταλυμάτων ανά τα χωριά, άλλη ομάδα βοηθούσε στην αποκατάσταση των ζημιών στα Νοσοκομεία του ΕΛΑΣ. Ακόμα και από άλλα χωριά συνέβαλαν στο έργο αυτό. Μία ομάδα ΕΠΟΝιτών από την Ανανιάδα βοηθά στη στέγαση στο Κλαψί, Ευρυτάνες ΕΠΟΝίτες συνέβαλαν στην αποκατάσταση σε περιοχές της Δυτικής Φθιώτιδας.

Ο στόχος όμως των γερμανικών στρατευμάτων στέφθηκε με επιτυχία. Τα αποθέματα τροφής περιορίστηκαν αισθητά, η οικονομία αποδιοργανώθηκε. Οι συνεχείς απώλειες σε όλη τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων προκάλεσαν μεγάλη καταστροφή στις υποδομές των ανταρτών και των κατοίκων κλονίζοντας με αυτό τον τρόπο τη συνοχή των οργανώσεων της αντίστασης. Ό,τι κατέκτησαν με κόπο τα προηγούμενα χρόνια χάθηκε. Η πυρπόληση πολλών οικιών και διάφορων εγκαταστάσεων, αποθηκευτικών χώρων, η εξόντωση ζώων και γεωργικών εκτάσεων μείωσε αισθητά τις παραγωγικές δυνατότητες των Ευρυτάνων.

Αν και οι Εαμικές πηγές διατυμπανίζουν την επιτυχία της νικηφόρας απόκρουσης και της συντεταγμένης τακτικής υποχώρησης δεν είναι λίγοι και εκείνοι που κατηγορούν τον ΕΛΑΣ ότι σπάνια επιτίθεται, ότι δεν προστατεύει τα χωριά αλλά συνεχώς υποχωρεί.¹¹⁵ Οι κάτοικοι δεν κατηγορούν μόνο τους Γερμανούς καθώς εξασθενούν μετά τις συνεχείς επιχειρήσεις και αρχίζουν να χάνουν την πίστη τους προς το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ αποδίδοντας στους αντάρτες αρκετές ευθύνες. Θα πρέπει όμως να λάβουμε υπόψη μας ότι ο γερμανικός στρατός υπέρηχε σε κάθε περίπτωση από τα ένοπλα αντάρτικα σώματα. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι κατάφερε να απομακρύνει τον πληθυσμό σε ελάχιστο χρόνο σώζοντας πολλές ζωές. Ο αριθμός των νεκρών σε σχέση με τα πυρπολημένα κτήρια είναι εξαιρετικά δυσανάλογος αν λάβουμε υπόψιν μας παρόμοιες επιχειρήσεις (Δίστομο, Καλάβρυτα κλπ.). Δυστυχώς όμως δεν κατάφερε να ανακόψει την προέλαση των γερμανικών στρατευμάτων.

¹¹⁴ Ο.π., σ. 4

¹¹⁵ Σακκάς, ό.π., σ. 173

Έκτοτε η αριθμητική δύναμη των ανταρτών του ΕΛΑΣ μειώθηκε σημαντικά εξαιτίας της έλλειψης τροφίμων, καταλυμάτων ή ακόμα και της αποχώρησης των παλαιότερων. Αρκετοί μεσήλικες αντάρτες αποχωρούν για να φροντίσουν τις οικογένειές τους. Αντικαθίστανται από τη νέα γενιά της ΕΠΟΝ. Σε εισηγητική έκθεσή της 21-9-1944 καλεί όσους μπορούν να καταταχθούν στα ένοπλα σώματα.¹¹⁶ ΕΠΟΝίτες που είχαν κλείσει το 18ο έτος της ηλικίας τους και ήταν υγιείς μπορούσαν να συμμετάσχουν. Έπρεπε να φέρουν μαζί τους απαραίτητα κουβέρτα, άρβυλα και ό,τι άλλο μπορούν να προσφέρουν. Σε κάθε χωριό θα γινόταν Γενική Συνέλευση και να αποφασίσουν για την αποστολή τουλάχιστον δύο νέων.¹¹⁷ Η κατάταξη θα λάμβανε χώρα στη Λάσπη (Άγιος Νικόλαος).¹¹⁸ Υπολόγιζαν με αυτό τον τρόπο να καταταχθούν περίπου 700 νέοι. Η προσέλευση μέχρι τέλος Σεπτεμβρη δεν ήταν ικανοποιητική. Ανταποκρίθηκαν λίγοι κάτοικοι από την Ευρυτανία (150) και τη Φθιώτιδα (200). Οι αιτίες αποδίδονται στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που ανέστειλαν την κατάταξη και τη δραστηριότητα των εργασιών των τοπικών οργανώσεων, την αδυναμία των Μερarchιών να ανταποκριθούν σε ρουχισμό, τρόφιμα κ.α.. Υπήρξαν δε και λιποτάκτες αδειούχοι: από 436 γύρισαν στις μονάδες 266. Αναπτύχθηκαν φαινόμενα ληστείας ξανά και οι κάτοικοι αρχίζουν να χάνουν την εμπιστοσύνη τους στις τοπικές οργανώσεις.

Στο ήδη φορτισμένο αυτό κλίμα προστίθεται και η διαμάχη μεταξύ των αντάρτικων οργανώσεων η οποία είχε ήδη ξεσπάσει από τα μέσα του 1943. Το ΕΑΜ αντιμετωπίζοντας την έκδηλη αμφισβήτηση της εξουσίας του απ' τις υπόλοιπες οργανώσεις, ήταν εχθρικό προς αυτές. Έτσι λοιπόν, η αρχική η επιθυμία όλων, προς ενίσχυση των δυνάμεών τους, απέκτησε έντονη πολιτική απόχρωση. Φυσικά, στην εξέλιξη των γεγονότων σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι Βρετανοί σύμμαχοι, οι οποίοι ενώ αρχικά εφοδίαζαν με οπλισμό και χρήματα όλες τις αντιστασιακές οργανώσεις, εν συνεχεία ενίσχυαν, με κάθε μέσο αποκλειστικά τον ΕΔΕΣ αποσκοπώντας στη μείωση της δύναμης και της επιρροής του προς το Λαό, ώστε να αποκλειστεί η δυνατότητα

¹¹⁶ Αρχείο ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, Α. Κεντρικό Συμβούλιο και Τοπικές Οργανώσεις ΕΠΟΝ, 12 Στερεά Ελλάδα, αρ. τεκμηρίου Α. 004.01.012.00433, σ.6

¹¹⁷ Αρχείο ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, Α. Κεντρικό Συμβούλιο και Τοπικές Οργανώσεις ΕΠΟΝ, 12 Στερεά Ελλάδα, αρ. τεκμηρίου Α. 004.01.012.00428, σ. 1

¹¹⁸ ό.π., σ. 2

ανάληψης της εξουσίας μετά την απελευθέρωση¹¹⁹ από το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, γεγονός που πυροδότησε ακόμη περισσότερο την εμφύλια διαμάχη.

Στις αρχές του 1944, την ώρα της απελευθέρωσης οι αντιθέσεις έχουν φτάσει στο αποκορύφωμά τους, με τις δυνάμεις να περνούν σε ανοιχτή ρήξη. Συνδυάζοντας όλα τα τελευταία γεγονότα, όταν έφτασε η στιγμή να απολαύσουν τους καρπούς των κόπων τους, την ώρα της αποχώρησης των στρατευμάτων κατοχής, επήλθε οριστική ψυχική ρήξη με τα λαϊκά στρώματα που στήριζαν το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Με τη συμφωνία της Βάρκιζας οι αντάρτες της περιοχής θα παραδώσουν με θλίψη τα όπλα τους στη Λαμία και το δεύτερο μισό της δεκαετίας 1940-1950 η περιοχή θα βιώσει τον εμφύλιο σπαραγμό.

¹¹⁹ Παπαστράτης Πρ., "Οι κυβερνήσεις εξορίας: Ένα Ευρωπαϊκό φαινόμενο", στο συλλογικό: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945 Κατοχή-Αντίσταση*, τ. Γ' 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007, σ. 243

B. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ: Η ΒΙΩΜΕΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1. Μελετώντας τη "μνήμη".

Τις τελευταίες δεκαετίες εμφανίστηκε η τάση για μια εικόνα του παρελθόντος που πλέκεται γύρω από τις αφηγήσεις - μαρτυρίες των δρώντων υποκειμένων και εξελίσσεται με αλματώδεις ρυθμούς.¹²⁰ Η ατζέντα της συζήτησης των ιστορικών περιλαμβάνει θέματα για συλλογικότητες που παλαιότερα δεν παρουσίαζαν ενδιαφέρον καθώς ελάχιστη έως ανύπαρκτη ήταν η γνώση που διαθέταμε για τις πεποιθήσεις των καθημερινών ανθρώπων. Η ιστορία "από τα κάτω" (μικροϊστορία) δίνει φωνή στα ανώνυμα συλλογικά σώματα συμπεριλαμβάνοντας τις εμπειρίες ανθρώπων ή κοινωνικών ομάδων, που διαφορετικά θα έμεναν αφανείς και επιτρέπει την αναδημιουργία της αρχικής πολυφωνίας απόψεων εξασφαλίζοντας βήματα προς τη διαμόρφωση πολλαπλών ταυτοτήτων.¹²¹ Εξάλλου, *"η Ιστορία, όσο κι αν μπορεί να στηρίζεται σε γραπτά τεκμήρια, έχει πάντα ανάγκη από την προφορική παράδοση και τούτο, όχι μόνο επειδή η τελευταία μπορεί να αναπληρώσει τα λεγόμενα κενά των γραπτών πηγών, αλλά κυρίως γιατί η προφορική παράδοση είναι ο δείκτης που μετρά τη βίωση της Ιστορίας, την επιλεκτική λειτουργία της μνήμης, την οικονομία της."*¹²²

Η αποκαλούμενη από τους ερευνητές "μνήμη" είναι μία ζώσα οντότητα η οποία παραμένει σε συνεχή εξέλιξη.¹²³ Δε δύναται να μελετηθεί αυτόνομα (ατομικά) αφού συνδέεται με τα απομεινάρια της εμπειρίας καθώς το άτομο στο πλαίσιο της κοινωνικής του δράσης διαμορφώνει σχέσεις, υπάγεται σε ομάδες (οικογένεια ή ευρύτερη συγγενική ομάδα, κοινωνική τάξη, πολιτική παράταξη), οι οποίες του υπαγορεύουν μία στάση απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα και την παρελθούσα εμπειρία. Η κάθε κοινωνία έχει τη δική της μορφή μνήμης και δεν περιορίζεται απλώς στην ανάμνηση και ανάκληση του παρελθόντος δεδομένου ότι η υποκειμενική διά-

¹²⁰ Λιάκος Α., *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα: Πόλις, 2007, σ. 21

¹²¹ Martin, E., *War and Memory in the Twentieth Century*, Oxford: Berg Publishers Kenneth Lunn (Editor), 1997, σ. 8

¹²² Ασδραχάς Σ., *Ιστορικά απεικασματα*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1995, σ. 192

¹²³ Βλέπε σχετικά στο έργο του Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*. University of Chicago Press, 1992, την εισαγωγή του Louis Fraser.

σταση της μνήμης αναπτύσσεται και λειτουργεί μέσα στα πλαίσια της ομάδας όπου το άτομο ανήκει.¹²⁴

Οι μάρτυρες αποκτούν τη "μνήμη" για να αναπαράξουν προφορικά ή γραπτά τα γεγονότα της κοινωνικής ιστορίας ενθυμούμενοι το παρελθόν τους ως μέλη μιας ομάδας καθώς η μέχρι στιγμής διαμορφωθείσα ιστορία διεισδύει στην ατομική μνήμη πράγμα που σημαίνει πως ο όρος "συλλογική μνήμη" είναι προσφορότερος ως μεθοδολογικό εργαλείο του ιστορικού.¹²⁵ Η Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν που ασχολήθηκε με την προφορική ιστορία, παρατήρησε πολύ εύστοχα πως η διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης χωρίζεται σε τρία στάδια: την εισροή (βίωμα), τη μετάπλαση (επιλογή, λήθη, μεταβολή του αρχικού μηνύματος) και την εκροή (αφήγηση).¹²⁶ Βασικός προβληματισμός του ιστορικού είναι η προσπάθειά του να προσδιορίσει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ανακαλούν τις παρελθούσες εμπειρίες τους και η μεταβολή που υφίσταται η προβολή του παρελθόντος υπό το φως ατομικών/συλλογικών αναθεωρήσεων και επεξεργασιών.¹²⁷

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε ένα καθοριστικό πεδίο εμπειρίας η οποία λειτουργεί σήμερα σαν ακένωτη δεξαμενή μνήμης. Αποτελεί μια ιδανική ιστορική περίοδο για να μελετηθούν ζητήματα της ιστορίας και της μνήμης της, επειδή αφενός συνδέεται με γεγονότα τα οποία είχαν καθοριστική επίδραση στην ελληνική κοινωνία και αφετέρου επειδή αποτέλεσε το κατεξοχήν πεδίο ανάδυσης της ατομικής μνήμης και συγκρότησης της συλλογικής μνήμης μέσα από την ανάπτυξη της προφορικής ιστορίας όπου παρατηρεί κανείς μια σύγκρουση "αντίπαλων" αφηγήσεων, εμπειριών και αναμνήσεων. Η τριπλή κατοχή, ο εμφύλιος και οι διώξεις που ακολούθησαν περιέπλεξε τις σχέσεις, ιδιωτικό-δημόσιο, πολιτικό-προσωπικό, εμπόλεμο-άμαχο, αρσενικό-θηλυκό. Δε θα ήταν υπερβολή να λέγαμε ότι οι αλλαγές έξω από τα πεδία των μαχών ήταν εντονότερες με αποτέλεσμα να μεταλλάξουν εκ βάθρων την κοινωνία.

Η μνήμη του ιστορικού παρελθόντος μέσα από τη μεταπολεμική παραγωγή - έγγραφες και προφορικές μαρτυρίες - είναι διττής φύσεως: στο βαθμό που η περίοδος του πολέμου αποτελεί αντικείμενο ιστορικής αναπαράστασης στη μεταπολεμική εποχή, οι μαρτυρίες με θέμα τη δεκαετία 1940-1950 καθορίζονται από τα ιδεολογικά,

¹²⁴ Thompson P., *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford Univ. Press, 1978, p. 90

¹²⁵ Gedi N. and Elam Y., "Collective Memory—What Is It?" *History and Memory* vol. 8, no. 1 (spring/summer 1996), Indiana University Press, pp.31

¹²⁶ Μπούσχοτεν Βαν Ρ., *Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική Μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*. Αθήνα: Πλέθρον, 1997, σ. 212

¹²⁷ Halbwachs M., *La Mémoire Collective*, Παρίσι: PUF, 1950, σ. 33

πολιτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα της μεταπολεμικής περιόδου. Η περίοδος 1945-1974 μονοπωλείται από την επίσημη εκδοχή και ιδεολογία των νικητών. Από το 1974 έως τα 1981 έχουμε "ηρωικές" μαρτυρίες, τροφοδοτούμενες από τον ενθουσιασμό της Μεταπολίτευσης, από το 1982 έως το 1989 παρατηρείται μια φάση ενδοσκόπησης και εσωτερικής διερεύνησης ενώ ο κύκλος από το 1990 έως σήμερα χαρακτηρίζεται από την παραγωγή "απολογητικών" και αυτοκριτικών έργων.

Η Τασούλα Βερβενιώτη περιγράφει ένα διάλογο γύρω από την ιστορία μεταξύ του Βαγγέλη Παπαδάκη (Λευτεριάς), καπετάνιου της XIII Μεραρχίας του ΕΛΑΣ και του Θανάση Χατζή, Γραμματέα της Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς. Ο πρώτος θεωρεί ότι η ιστορία δεν μπορεί παρά να δικαιώσει τους αγώνες τους αλλά ο δεύτερος του απαντά ότι εξαρτάται από εκείνον που θα τη γράψει.¹²⁸ Πράγματι, η συγκρότηση της ιστορικής μνήμης είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες της μεταπολεμικής εποχής. Η τραυματική εμπειρία του εμφυλίου πολέμου σημάδεψε τη μετάβαση της χώρας από τον πόλεμο στη μεταπολεμική περίοδο. Η πολιτική και στρατιωτική ήττα της αριστεράς και η επικράτηση της συντηρητικής παράταξης καθόρισαν τους συσχετισμούς δυνάμεων στο πεδίο της ιδεολογίας και χρωμάτισε έντονα τη μνήμη.¹²⁹ Η ρήση του Jacques Le Goff ότι *"μία από τις ύψιστες φροντίδες των τάξεων, των ομάδων και των ατόμων που κυριάρχησαν και κυριαρχούν στις ιστορικές κοινωνίες είναι να γίνουν κύριοι της μνήμης και της λήθης"*,¹³⁰ επιβεβαιώνεται απόλυτα και από μέσα από τις μαρτυρίες. Η ιστορική μνήμη εντάχθηκε στην ιδεολογική, πολιτική και πολιτισμική αρένα της μετεμφυλιακής περιόδου.

2. Τα πρώτα σκίρτηματα για οργάνωση στον αγώνα

Το πρώτο αντιστασιακό σκίρτημα πήγασε από απλά και γνήσια πατριωτικά αισθήματα. Οι άνθρωποι στην πλειονότητά τους οργανώθηκαν προκειμένου να διεκδικήσουν την ελευθερία τους. Ειδικά όσοι υπηρέτησαν στο στράτευμα κατά του άξονα ή έτυχε να εκτελούν τη θητεία τους το 1940-1941 διακατέχονταν από το συ-

¹²⁸ Μπέικος, ό. π., σ. 1

¹²⁹ Ελεφάντης Αγγ., "Εθνοφοροσύνη: Η ιδεολογία του τρόμου και της ενοχοποίησης", στο συλλογικό: *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1994, σσ. 645-654

¹³⁰ Goff Jacques, Le, *Ιστορία και μνήμη*, Αθήνα: Νεφέλη, 1998, σ. 90

ναίσθημα να πολεμήσουν ξανά κατά του εχθρού. Ένας Ευρυτάνας από τη Χρύσω, δάσκαλος και μετέπειτα καπετάνιος στα ένοπλα τμήματα του ΕΛΑΣ θυμάται:

Το 1940 έκανα θητεία μου στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Σύρου. Ανήμερα της Παναγίας ήμουν στην Τήνο όταν οι Ιταλοί τορπίλισαν την "Ελλη". Από εκείνη τη στιγμή και ύστερα πράγματι φώλιασε μέσα στη συνείδησή μου το μίσος κατά του φασισμού. Όταν ο Άρης ξεκίνησε από τη Δομνίτσα, είχα πάρει εντολή από τον επιθεωρητή της δημοτικής Εκπαίδευσης, το καλοκαίρι, να περιέρχομαι τα χωριά και να μαζεύω τη δεκάτη αλλά αντ' αυτού εγώ έφτιαχνα οργανώσεις. Κι όταν έφτασα στ' Άγραφα, συνάντησα το πρώτο ένοπλο τμήμα του ΕΛΑΣ κι αμέσως εντάχθηκα. Από το 1942 βρίσκομαι στο αντάρτικο και αργότερα στον εμφύλιο με το όπλο στον ώμο στα βουνά.¹³¹

Παρόμοια ήταν και τα κίνητρα ενός δασκάλου από το Κρίκελλο. Το 1940 στρατεύθηκε για την Αλβανία όπου υπηρέτησε στο 42ο Σύνταγμα Ευζώνων. Με την κατάρρευση του μετώπου θα επιστρέψει στο χωριό του για να αναλάβει ξανά τα καθήκοντά του ως δάσκαλος. Όμως ο σπόρος για αντίσταση κατά των κατακτητών είχε φυτευτεί στα βουνά της Αλβανίας. Ένας συμπατριώτης του αργότερα θα μεταφέρει για αυτόν:

Εποχή δύσκολη το 1941. Όλα τα τρόφιμα, κάθε υλικό αγαθό εξαφανίστηκαν και το κράτος είχε διαλυθεί. Με την ίδρυση του ΕΑΜ ο δάσκαλος με την αριστερή τοποθέτηση ήρθε σε επαφή με την οργάνωση στο Καρπενήσι για να συμμετέχει στο έργο τους προς το λαό.¹³²

Η περίπτωση όμως του Γιάννη Μανίκα ήταν διαφορετική. Πριν τον πόλεμο εξορίστηκε στην Ακροναυπλία για τις αριστερές του ιδέες. Όταν το '40 επέστρεψε στο Μικρό Χωριό οργάνωθηκε επίσημα στο κόμμα:

¹³¹ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Βασίλη Πριόβολου, Αθήνα 28.02.2014

¹³² Πρόκειται για το δάσκαλο Βασίλη Παπανικολάου, ο οποίος ορίστηκε υπεύθυνος της οργάνωσης στο Κρίκελλο. Στον εμφύλιο διετέλεσε Γραμματέας και Πολιτικός Επίτροπος στο Τάγμα Παπούα. Στα μέσα Αυγούστου του 1949 κυνηγημένος θα εγκαταλείψει το χωριό και θα βάλει τέλος στη ζωή του περικυκλωμένος από παρακρατικούς. βλ. σχετικά Τραχήλης, ό. π. σ. 28

...στο τέλος του 1940 σχηματίσαμε μια ομάδα όσοι αριστεροί ήμασταν στα χωριά γύρω από το Καρπενήσι. Ήμασταν ένας μικρός πυρήνας. Γυρίζαμε στα χωριά προσπαθώντας να οργανώσουμε τον κόσμο μιλώντας ανοιχτά για τις ιδέες μας. Σύντομα συνδεθήκαμε με τον περιφερειακό του Κόμματος στο Καρπενήσι, το Γιάννη Μπακόλα, και με εντολή του ενταχθήκαμε αρχές του 1941 και επίσημα στις γραμμές του Κόμματος.¹³³

Δύο χρόνια μετά την ιταλο-γερμανική εισβολή, δεδομένης της αναγκαιότητας για αντίσταση στον κατακτητή με σκοπό την απελευθέρωση, ιδρύονται αντιστασιακές οργανώσεις. Οι αναδρομές των μαρτυριών του 1942, ως εισαγωγή στην αφήγησή τους, έχουν κοινό παρονομαστή τους λόγους ένταξης τους στις τάξεις των αντάρτικων σωμάτων. Η συμμετοχή των ανδρών σε αυτές είχε τις ρίζες της στην επιθυμία για ελευθερία:

Βγήκαμε στ' αντάρτικο για να αντισταθούμε στον κατακτητή. Για την πατρίδα!¹³⁴

αλλά και σε άλλες περιπτώσεις - που οδήγησαν στην εκ των υστέρων ένταξη στα ένοπλα σώματα - όπως την αναγκαιότητα να καταφύγουν στο βουνό:

Όταν οι Γερμανοί το '44 έκαψαν το χωριό, δεν είχαμε που να μείνουμε. Τον πατέρα μου τον εκτέλεσαν. Η μάνα μου με τα άλλα μου αδέρφια που ήταν μικρότερα,- ήμασταν 5, τα τρία ήταν κορίτσια - πήγαν να μείνουν στη θεία μου στη Λαμία.. Εγώ - που ήμουν τότε 16 χρόνων- έφυγα για το βουνό και πήγα με τους αντάρτες.¹³⁵

Βασικό συστατικό στη μνήμη της πολιτικής ένταξης είναι η προβολή της προσωπικής αυτοθυσίας που πηγάζει από την απόλυτη ταύτιση με τους σκοπούς της οργανωμένης πάλης. Ένας ακόμα έφηβος, πέφτει στα χέρια των Γερμανών μετά από έφοδο στο χωριό και αφηγείται –με συμπυκνωμένο τρόπο και χωρίς λεπτομέρειες–

¹³³ Καταγεγραμμένη μαρτυρία του Γιάννη Μανίκα. Μουσείο Μικρού Χωριού.

¹³⁴ Τσιάμης Ιωάννης, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη, αρχείο ΓΑΚ Καρπενησίου (2006)

¹³⁵ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Γιώργη Σταμάτη, Κλειτσός Ιούνιος 2008

τις στιγμές που έζησε όταν ανακρινόταν στο σχολείο του χωριού μαζί με τους υπόλοιπους άνδρες και εφήβους:

*Άρχισε η ανάκριση ομαλά, ζητώντας να τους πούμε ποιοι προμηθεύουν τους αντάρτες με τρόφιμα και ποιοι κρύβουν Βρετανούς στα σπίτια τους. Αρνηθήκαμε τα πάντα. Δίνει εντολή ο Ιταλός και έρχονται μέσα 6 θηρία και μας αρχίζουν με συρμάτινο βούρδουλα να με χτυπάνε για καμιά ώρα. Κανείς δεν είπε τίποτα...γιατί πιστεύαμε στον αγώνα αυτό. Ήμασταν αποφασισμένοι ακόμα και να πεθάνουμε...*¹³⁶

Για την προσχώρησή του στο ΕΑΜ ο Μανίκας θυμάται πως πήρε εντολή από την περιφερειακή του ΚΚΕ Καρπενησίου να οργανώσει ανθρώπους με σκοπό την προστασία και την επιβίωση του λαού, καθώς τον προηγούμενο χειμώνα (1941) υπήρξε έντονο το πρόβλημα του επισιτισμού:

*..... όταν το 1942 μάθαμε από το Κόμμα ότι ιδρύθηκε το ΕΑΜ ανέλαβα να οργανώσω το Μικρό Χωριό απ' όπου και καταγόμουν. Σκοπός μας ήταν να δημιουργήσουμε ένα πρόγραμμα για να επιβιώσει ο λαός και έπειτα να γίνουν εκλογές για το καθεστώς της χώρας αφού απαλλασσόμασταν από τον κατακτητή. Αρχικά για το ΕΑΜ ενημέρωσα το Στέφανο Γεωργούλη, Γραμματέα της Κοινότητας του χωριού, έπειτα τον Παπα-Θανάση, το δάσκαλο Γεώργιο Παπαδή, το γιατρό Ευάγγελο Πιστιόλη, οι οποίοι εντάχθηκαν στις τάξεις του. Πολύ βοήθησε η Ναυσικά Φλέγγα που ήδη είχε ξεκινήσει να φροντίζει τα παιδιά του χωριού με κάθε μέσο.*¹³⁷

Στον αγώνα όμως αυτό θα στρατευτούν πρόσωπα που δεν κατάγονταν από την Ευρυτανία. Δάσκαλοι, γιατροί, κληρικοί, φωτογράφοι, καλλιτέχνες θα ανέβουν στα βουνά για να προσφέρουν απλόχερα τις υπηρεσίες τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο παιδαγωγός Κώστα Σωτηρίου ο οποίος παρήγαγε πλούσιο έργο κατά τη Μεταξική δικτατορία αλλά και τα πρώτα χρόνια της κατοχής. Γνωρίζει πολύ καλά τον καθηγητή Δημήτρη Γληνό ο οποίος ετοιμαζόταν να ανέβει στο βουνό αλλά λίγο

¹³⁶ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Παπαδημητρίου Άγγελος, Καρπενήσι: Αύγουστος 2008

¹³⁷ Καταγεγραμμένη μαρτυρία του Γιάννη Μανίκα. Μουσείο Μικρού Χωριού.

καιρό πριν απεβίωσε. Ο Γληνός είχε ενημερώσει το Σωτηρίου για την Κυβέρνηση του Βουνού που επρόκειτο να γίνει. Μετά την πρώτη ολομέλεια του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ στην Αθήνα το 1943, ο Σωτηρίου θα φύγει με τη βοήθεια των συνδέσμων για την Ευρυτανία:

*Στην Αθήνα συνάντησα τον Θανάση Χατζή που με ενημέρωσε ότι πρέπει να φύγω για τα βουνά. Στη γυναίκα μου είπα πως με κυνηγούν οι Γερμανοί και έπρεπε να φύγω αλλά στην κόρη μου είπα το μυστικό. Δώσαμε ραντεβού έξω από το σταθμό Λαρίσης με οδήγησε στον οδηγό της αμαξοστοιχίας και ξεκινήσαμε. Στο δρόμο μας σταμάτησαν οι Γερμανοί για έλεγχο αλλά εγώ είχα την κανονική μου ταυτότητα και απασχόλησε το Γερμανό ο οδηγός. Περάσαμε και λίγο αργότερα φτάσαμε σε ένα χωριό από εκεί με σύνδεσμο έφτασα Σμόκοβο, τη Ρεντίνα, τη Φουρνά απ' όπου με παρέλαβε ο Κόκκαλης για τη Βίνιανη.*¹³⁸

Το κίνητρο για την έξοδο στο βουνό για ένα φωτογράφο το 1942 ήταν διαφορετικό. Ένα απλό άκουσμα και μία περιγραφή για αντάρτες στάθηκαν η αφορμή που προκάλεσε έξαψη στη φαντασία του:

*Τον Αύγουστο που η πείνα θέριζε στην Αθήνα βρέθηκα στην Ελασσόνα να προμηθευτώ λίγα τρόφιμα. Εκεί συνάντησα ένα γνωστό γιατρό από την Αθήνα και στο ιατρείο άκουσα να μιλούν για αντάρτες με κάπες, φουστάνες, τσαρούχια, φουσεκλίκια και ενθουσιάστηκα. Τότε του ζήτησα να έρθω σε επαφή μαζί τους. Μετά από τρεις μέρες μ' ένα σημείωμα του γιατρού βρέθηκα στο χωριό Καρυά απ όπου με οδήγησαν στους αντάρτες για να τραβήξω τις πρώτες μου φωτογραφίες στον Όλυμπο [...] Το Φλεβάρη του 1944 ο Σωτήρης, αδερφός του Ανδρέα Τζήμα με ειδοποίησε να ανέβω στο βουνό για να είμαι ο επίσημος φωτογράφος του απελευθερωτικού αγώνα στην Ελεύθερη Ελλάδα.*¹³⁹

¹³⁸ Σακελαρίου Χ., *Κώστας Σωτηρίου*, Αθήνα: Κίνητρο, 1991, σ. 91

¹³⁹ Μελετζής Σπ., *Με τους Αντάρτες στα βουνά*, Αθήνα: Καλλιτεχνικές Εκδόσεις Σ. Μελετζή - Ε. Παπαδάκη, 1976, σ. 16 & 18

Σε ένα άλλο επίπεδο, η υπαγωγή του προσωπικού συμφέροντος στις επιταγές του αντιστασιακού αγώνα αποτελούσε μια απόλυτα συνειδητή πράξη την εποχή εκείνη, αντιμετωπίζεται στις μεταπολεμικές αναμνήσεις με υπερηφάνεια. Ο γιατρός Γιάννης Παυλάκης (καπετάν Δεντρογαλιάς) αναγκάστηκε να καταφύγει στο βουνό εξαιτίας της καταδίωξής του από τους Γερμανούς στην Αθήνα για ένα σημείωμα με υπογραφή του που βρέθηκε πάνω σε έναν αιχμάλωτο αντάρτη:

Με πλαστή ταυτότητα ως Απόστολος Ντάσιος, χρυσοχόος, θα φύγω κυνηγμένος για το Βόλο και από εκεί λίγο καιρό μετά στα βουνά για να βοηθήσω στο Νοσοκομείο του Μεγάλου Χωριού, στο Μοναστήρι της Τατάρας και όπου αλλού τρέχαμε ξοπίσω από τις μάχες στα βουνά.¹⁴⁰

Όποιο και αν ήταν το κίνητρο για τη συμμετοχή τους στην αντίσταση, το κίνημα αυτό καλλιεργώντας τον πατριωτισμό, την αλληλεγγύη και τη συλλογική δράση υπερασπίστηκε την ελληνική κοινωνία τον καιρό της κατοχής.

3. Γυναίκες: "Η τρυφερή ψυχή του αγώνα"

Οι αναδρομές των γυναικείων μαρτυριών στην προπολεμική περίοδο, ως εισαγωγή στην αφήγησή τους, έχουν κοινό παρονομαστή την λιγότερο ή περισσότερο οδυνηρή εμπειρία ενός κοινωνικού περιορισμού.

Τα κορίτσια τα δυσκόλευαν περισσότερο σε μία επαρχιακή πόλη. Ήταν επικίνδυνο γιατί έπρεπε να σπάσουμε την αντίσταση των γονιών μας. Πήγαιναν καλοθελητές στους δικούς μου και έπρεπε να το αντιμετωπίσω αυτό.¹⁴¹

Κορίτσια γεννημένα την περίοδο του μεσοπολέμου, στον απόηχο της Μικρασιατικής Καταστροφής. Ο Αύγουστος του 1936 τα βρήκε στο σπίτι, στο χωράφι και σπάνια στο σχολείο. Έζησαν σε μία εποχή τομή στην Ελλάδα του 20ου αιώνα που δημιούργησε ένα νέο τύπο Ελληνίδας, τη γυναίκα αγωνίστρια. Στα χρόνια

¹⁴⁰ Παυλάκης, ό. π., σ.53

¹⁴¹ Μπέικου Μ., *Αφού με ρωτάτε θα θυμηθώ, Αθήνα: Καστανιώτης, 2010, σ 37*

του πολέμου δημιουργούνται οι συνθήκες για τη διαμόρφωση ενός μεταβατικού ιδιωτικού-δημόσιου χώρου που προκύπτει από την επέκταση του ιδιωτικού στο δημόσιο¹⁴² Η στράτευση των ελληνίδων στον Πόλεμο και την Αντίσταση ακολούθησε σε πρώτο βαθμό το μονοπάτι μιας "ομαλής" επέκτασης των συνηθισμένων οικιακών δραστηριοτήτων τους από το σπίτι προς την κοινωνία. Όπως αναφέρει η Τασούλα Βερβενιώτη, οι γυναίκες ενεπλάκησαν στον πόλεμο με βάση παραδοσιακούς φυλετικούς ρόλους: "Οι νοικοκυρές κάνουν οικονομία, αναλαμβάνουν το σπίτι, τα παιδιά, τα χωράφια, χωρίς να βαρυνκομούν, πάντα προσωρινά, στη θέση του άνδρα. Οι υπόλοιπες προσφέρουν πλέκοντας ή εμψυχώνοντας τους πολεμιστές"¹⁴³.

Ήδη από τα πρώτα χρόνια μέσα από διάφορες συλλογικότητες, οι γυναίκες και τα κορίτσια ανταποκρίθηκαν σε μια αίσθηση καθήκοντος όπως αυτό ταίριαζε περισσότερο στην ιδιοσυγκρασία τους. Διαβάζουμε τα λόγια ενός κοριτσιού που από τις πρώτες μέρες βοήθησε στον αγώνα για την επιβίωση:

Το χειμώνα του 1941 στο χωριό περάσαμε δύσκολα. Τα χρήματα που έστελνε ο αδερφός μου από την Αμερική δε φτάνανε στο χωριό και το καλαμπόκι λίγο. Η ελonoσία θέριζε. Κάτι έπρεπε να κάνω να βοηθήσω την οικογένειά μου. Τις πρώτες μέρες βοηθούσα κρυφά από το σπίτι μου στη συλλογή τροφίμων, σε εράνους με τα υπόλοιπα κορίτσια. Έλεγα στη μάνα μου ότι πάω στην ξαδέρφη μου να τη βοηθήσω σε δουλειές αλλά ήταν και εκείνη στον αγώνα. Όσο περνούσε ο καιρός μαζεύονταν και άλλοι χωριανοί να βοηθήσουν. Μετά όταν έγινε η ΕΠΟΝ οργανώθηκα κανονικά.¹⁴⁴

Η παραπάνω μαρτυρία, πέρα από το αίσθημα της υπευθυνότητας που γεννά η νέα κατάσταση της γενικής εθνικής κινητοποίησης, αντικατοπτρίζει με ακρίβεια την υπέρβαση του ατομικού φόβου μέσα από την οργανωμένη δράση. Την απελευθερωτική διάσταση της συμμετοχής στην κοινή εθνική προσπάθεια αποδίδει και το παρακάτω απόσπασμα από προφορική μαρτυρία μιας νεαρής οργανωμένης στο ΕΑΜ Ευρυτανίας:

¹⁴² Μπουτζουβή-Μπανιά Αλέκα, «Προσέγγιση στο Οδοιπορικό μιας γυναίκας: Διαμάντω Τσιάκα-Γκριτζώνα». *Δίνη* 6/1993, σσ. 196-227

¹⁴³ Βερβενιώτη Τ., *Η Γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1994, σ. 90

¹⁴⁴ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Αγγελική Κ., Καρπενήσι 16.06.2011

*Στην αρχή, όταν οργανώναμε τα χωριά, και έπρεπε να διανύσουμε μεγάλες αποστάσεις με τα πόδια, ποτέ δεν πηγαίναμε κοπέλες. Πάντα ήμασταν μαζί με αγόρια γιατί φοβόμασταν. Αργότερα όμως ξεθάρρεψα και πήγαινα μόνη μου.*¹⁴⁵

Η ένταξη των γυναικών και τα όρια της συμμετοχής τους δεν ήταν κάτι αυτονόητο. Όταν άρχισαν να οργανώνονται οι εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις, οι γυναίκες –ως ενεργό και πολυπληθές μέλος της κοινωνίας– ήρθαν μοιραία σε επαφή με το αίτημα της οργανωμένης αντίστασης και κλήθηκαν να απαντήσουν στο δίλημμα της στράτευσης, απόφαση που προϋπέθετε υπέρβαση των στενών ασφυκτικών ορίων στα οποία είχαν μάθει να ζουν. Η αυτοσυγκράτηση που σχετίζονταν με τις στερεοτυπικές αντιλήψεις για τη θέση των γυναικών στην κοινωνία και τα καθήκοντά τους, ήταν πολύ ισχυρός αντίπαλος. Στην επαρχία το φαινόμενο ήταν πιο έντονο καθώς οι συμπεριφορές που συνδέονταν με την άγνοια και την καθυστέρηση, προκαταλάμβαναν πως η θέση της γυναίκας δε συμβαδίζει με την ανάληψη δράσης έξω από τα όρια του σπιτιού. Η υπέρβαση προϋπέθετε σύγκρουση με την πατριαρχική κοινωνία. Μια 18χρονη κοπέλα από την Ιστιαία της Εύβοιας που οργανώθηκε στην Εθνική Αλληλεγγύη και αργότερα στην ΕΠΟΝ και στον ΕΛΑΣ, θυμάται σήμερα πως το πρώτο χαστούκι που έφαγε από τον πατέρα της, είχε να κάνει με τις συχνές απουσίες της από το σπίτι λόγω της παράνομης αντιστασιακής δουλειάς και τον ενοχλητικό σχολιασμό του κοινωνικού περίγυρου:

Με ρωτούσανε [οι γονείς μου] πού πήγαινα κι εγώ δεν έλεγα πού πηγαίνω. Με ρωτούσανε και δεν έλεγα γιατί δεν επιτρέπóταν να πω. Κάποια στιγμή όμως ήρθανε σε σύγκρουση με μένα και τον αδελφό μου που ήταν επίσης οργανωμένος. Ο αδελφός μου λέει, δε γίνεται, θα φύγουμε από το σπίτι. Και μείνανε άναυδοι και οι δύο. Και μάλιστα ο πατέρας μου, που δε με είχε χτυπήσει ποτέ, μου έδωσε ένα μπάτσο... Αντέδρασα: "Γιατί; Εσύ δε μας έμαθες να αγαπάμε την πατρίδα; Εσύ εγκατέλειψες την Αμερική το '12 και ήρθες να πολεμήσεις..." [...]
Και ο δάσκαλος και ο παπάς της ενορίας θυμάμαι, πηγαίνανε στον πα-

¹⁴⁵ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Ναυσικά Φλέγγα - Παπαδάκη, Πεύκη Ιούνιος / Ιούλιος 2009

*τέρα μου και του λέγανε πως είναι ντροπή να βγαίνει η Μαρία έξω και να λένε κουβέντες.*¹⁴⁶

Η πρώτη υπέρβαση αφήνει μια έντονη αίσθηση υπερηφάνειας που ξεπερνά το φόβο και τον αυτοπεριορισμό πολλαπλασιάζοντας την διάθεση για κάτι περισσότερο. Σε σχέση με την ένταξη σε ένα χώρο όπου και πάλι κυριαρχούν αριθμητικά οι άνδρες, έντονα προβάλλει το συναίσθημα της προσωπικής υπερηφάνειας και το στοιχείο της άμιλλας, κυρίως στις αναμνήσεις γυναικών από τη συμμετοχή τους ως μάχιμες στην πολεμική βιομηχανία, είτε ως μέλη αντιστασιακών κινημάτων είτε μέσα από την αναγκαστική "επιστράτευσή" τους μετέπειτα στο Δημοκρατικό Στρατό. Το στοιχείο της "άμιλλας" είναι κοινός τόπος στις αναμνήσεις των γυναικών, σε μια προσπάθεια να αποδείξουν (τότε με τη δράση τους και τώρα μέσα από τις αφηγήσεις τους) πως δεν υστερούσαν σε τίποτα από τους άνδρες συναγωνιστές ή συμμαχητές τους. Μια νεαρή κοπέλα από τη Λαμία που υπηρέτησε στον ΕΛΑΣ σε νοσοκομείο της XIII Μεραρχίας του ΕΛΑΣ περιγράφει την πρώτη της εμπειρία στο αντάρτικο χειρουργείο:

*Όταν ήρθε για πρώτη φορά η σειρά μου να κρατήσω τη λάμπα στο χειρουργείο κι έβλεπα το γιατρό να ανακατεύει τα σωθικά ενός τραυματία, άρχισα να τρέμω και λιποθύμησα*¹⁴⁷

Μία άλλη κοπέλα που βρέθηκε κατά λάθος μέσα σε μια σκληρή μάχη ΕΛΑΣιτών και Γερμανών στη Μακρακώμη παρακολουθεί με τρόμο έναν αντάρτη να αφήνει την τελευταία του πνοή στην ποδιά της και περιγράφει την αντίδρασή της:

*Πάγωσα ολόκληρη...Κοίταξα το πρόσωπό του κι ούτε να κλάψω δεν μπορούσα...Όταν τελικά έβαλα τα κλάματα, μου λέει η "Θύελλα", μια γενναία αντάρτισσα που πολεμούσε μαζί με τους άνδρες: "Τι κλαις; Αυτά έχει ο πόλεμος;...". Από τότε δε μπορώ να παρευρεθώ σε κηδεία νέου παλικαριού. Το παλικάρι έρχεται μπροστά μου ολοζώντανο και καταματωμένο*¹⁴⁸

¹⁴⁶ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Μαρία Μπέικου, Μάρτιος 2010

¹⁴⁷ Σουλοπούλου Ι., «Στην Υγειονομική Υπηρεσία του ΕΛΑΣ». Στο: Συλλογικό, *Γυναίκες στην Αντίσταση. Μαρτυρίες*. Αθήνα, 1982, σ. 90

¹⁴⁸ Φλέγγα-Παπαδάκη Ναυσικά, «Παιδικοί σταθμοί και συσσίτια στην Ελεύθερη Ελλάδα». Στο: *Γυναίκες στην Αντίσταση, Μαρτυρίες*. Αθήνα, 1982, σσ. 100-133

Στον αγώνα της Κατοχής οι γυναίκες στρατεύτηκαν με τα αντανakλαστικά της ευαισθησίας. Είναι ευρύτατα διαδεδομένη η πεποίθηση πως η ένταξη των γυναικών στην Αντίσταση ακολούθησε –αρχικά τουλάχιστον– την λογική του συναισθήματος, σαν μια αυθόρμητη εξέγερση της έμφυτης ευαισθησίας τους απέναντι στις καθημερινές τραγωδίες της Κατοχής, την πείνα ("πεινάγαν τα παιδιά"), την αδικία κ.ά. Το "Γιατί" που εκφράζει αυτή η γυναίκα αναμοχλεύοντας το μακρινό της παρελθόν μπορεί να ερμηνευτεί ως δηλωτικό ιδιαίτερης συναισθηματικότητας γύρω από ζητήματα δικαιοσύνης. Αυτή η δικαιοσύνη ερμηνεύεται διαφορετικά από τις γυναίκες, ενδεχομένως γιατί τα βιώματα και οι μνήμες των γυναικών συνδέονται με μια αλλιώτικη αλλά και πιο έντονη αίσθηση δικαίου απ' ό,τι στην περίπτωση των ανδρών.

Οι γυναίκες "αισθάνονται" την ανάγκη για συνεισφορά και σε γενικές γραμμές η συμμετοχή τους δε βασίζεται στον ενστερνισμό κάποιου πολιτικού προγράμματος ή στην ανάγνωση ιδεολογικών καταστατικών αλλά είναι το αποτέλεσμα προσωπικών και κοινωνικών τους συναισθημάτων, όπως η ιδέα της ισότητας, της αλληλεγγύης, της αγάπης.¹⁴⁹ Σε κάποια από τις υπό εξέταση μαρτυρίες, οι γυναίκες χαρακτηρίζονται ως "οι τρυφερές ψυχές του αγώνα". Μια νεαρή κοπέλα από την Ευρυτανία, γόνος ευκατάστατης οικογένειας με μηδενική εμπειρία κοινωνικών αγώνων ή πολιτικής δράσης, περιγράφει τις εικόνες που τη σημάδεψαν και γέννησαν μέσα της μια πρωτογενή αντιστασιακή διάθεση ως εξής:

Θυμάμαι –σαν έπαιρνε να σκοτεινιάζει –την ησυχία, από την απαγόρευση της κυκλοφορίας, ν' απλώνεται σαν νεκρική σιγή στους δρόμους. Και τότε να βγαίνουν τα πεινασμένα παιδάκια μ' ένα ξεψυχισμένο νιαούρισμα "πεινάω...πεινάω...πεινάω" σκαλίζοντας τους σκουπιδοντενεκέδες, για να βρούνε κανένα ψίχουλο. Θυμάμαι, πρωί-πρωί το κάρο του δήμου να μαζεύει κορμάκια σκελετωμένα...Μην αντέχοντας άλλο αυτή την εικόνα της τραγικής Αθήνας, έφυγα και πήγα στο πατρικό μου σπίτι, στο Μικρό Χωριό της Ευρυτανίας [...] Θυμάμαι πως για πρώτη φορά συνειδητοποίησα τη λέξη "πείνα" όταν αντίκριζα τους πρώτους πρησμένους γέρους και τα παιδιά του χωριού μου ν' αδυνατίζουν τόσο πολύ,

¹⁴⁹ Βερβενιώτη, ό. π., σσ. 112-113

*ώστε να μην μπορούν να σύρουν τα πόδια τους. Ντρεπόμουν κι ένιωθα
τύψεις σαν στρώναμε το τραπέζι σπίτι μας κι ήταν τα πιάτα μας γεμάτα.
Όντας άπειρη από αγώνες, μικρή, δεν ήξερα πώς να αντιδράσω σε αυ-
τήν την κατάσταση.¹⁵⁰*

Όμως, η είσοδος στα οργανωμένα πολιτικά σχήματα αποτέλεσε το επόμενο βήμα.. Η δράση της αποστασιοποιήθηκε αρχικά μέσα από συγκεκριμένα καθήκοντα που ανήκαν "παραδοσιακά" στη γυναικεία σφαίρα ευθύνης, όπως π.χ. τα συσσίτια, οι έρανοι, η οργάνωση θεατρικών παραστάσεων και μετέπειτα το άνοιγμα των σχολείων κ.ό.κ. Η αγωνιστικότητα και η αυταπάρνηση που επεδείκνυαν γενικότερα οι γυναίκες σε αυτές τις δραστηριότητες έβρισκαν προσφορότερο έδαφος στο παλλαϊκό προσκλητήριο του ΕΑΜ που επιδίωξε εξαρχής ευρύτερη και πολύπλευρη συμμετοχή γυναικών στις τάξεις του. Κάποιες κοπέλες είχαν ήδη μια κλίση προς τις αριστερές ιδέες, αποτέλεσμα ίσως του οικογενειακού περιγύρου, της επιρροής κάποιας φίλης ή κάποιου δασκάλου:

*Φοιτητές απ' το Μικρό Χωριό που μεγαλώσαμε μαζί, που ζήσαμε
μαζί, φοιτούσαν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, άλλος στη Νομική, άλλος
στην Φιλοσοφική, άλλος στην Ανωτάτη Εμπορική· ήταν ο Σταύρος
Ζορμπαλάς, ήταν ο Τέλης Θάνος, ο Γιάννης Θάνος, ο Μάνθος Κο-
μπορόζος και άλλοι οι οποίοι αμέσως ήρθαν σε επαφή με το ΕΑΜ.
Και θυμάμαι έστειλαν στο σπίτι που έμενα και με πήρανε να ακούσω
τα νέα για την ίδρυση του ΕΑΜ. Εγώ βέβαια –ήμουν κι μικρή –εν-
θουσιάστηκα πάρα πολύ. Αλλά θα έφευγα για το χωριό μου. Αυτοί το
ήξεραν και μου είπαν: "Νανσικά εκεί πάνω ο κόσμος δεν ξέρει ακόμη
τι γίνεται. Εσύ θα μεταφέρεις αυτά που λέμε εδώ στους χωριανούς
και σιγά-σιγά και στα υπόλοιπα χωριά".¹⁵¹*

Στην πολιτική ένταξη έπαιζαν ρόλο και τα αισθήματά τους για κάποια αγαπη-
μένα πρόσωπα. Ένας κοινός τύπος σε γυναικείες μαρτυρίες είναι η ανάμνηση αγαπη-
μένων –συγγενικών ή φιλικών– προσώπων που έπαιζαν καθοριστικό ρόλο για την
ζωή των ίδιων. Να παρατηρήσουμε πως, άσχετα από την πολιτική ή κομματική τους

¹⁵⁰ Φλέγγα-Παπαδάκη, ό. π., σσ. 100-133

¹⁵¹ Ο.π.

ένταξη και το βαθμό της προσωπικής τους συμμετοχής στα γεγονότα, οι γυναίκες δεν έπαψαν μέσα στη νέα κατάσταση να συμπεριφέρονται ως μανάδες, σύζυγοι και αδελφές, διευρύνοντας κατά βάση την ουσία της παραδοσιακής θηλυκότητας όπως είχε διαμορφωθεί μέχρι τότε¹⁵². Και είναι παραδεκτό πως, σε πολλές περιπτώσεις, η στάση τους (και βέβαια οι μνήμες τους) απέναντι στα πράγματα καθορίζεται από τη στάση που κράτησαν αγαπημένα τους πρόσωπα, και κυρίως τα αρσενικά μέλη της οικογένειας (πατέρας, αδελφός) ή ο σύζυγος.

*Τον Οκτώβριο του 1943 ακολούθησα το σύντροφό μου και άντρα μου στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, που εκείνο τον καιρό ήταν συνέχεια κινητό. Στα χωριά όπου βρισκόμουν, δούλευα ανάλογα με τις ανάγκες και στην Ευρυτανία ήμουν η οργανώτρια της Εθνικής Αλληλεγγύης.*¹⁵³

Αλλά και γυναίκες με ουσιαστική προσφορά και δράση ενσωματώνουν στον απομνημονευματικό τους λόγο σημαδιακές ανδρικές φυσιογνωμίες όπως τον πατέρα τους ή τον αγωνιστή σύζυγό τους έχοντας ως σημείο αναφοράς την κοινή τους ζωή και δράση. Η Ναυσικά Φλέγγα, μια νεαρή ΕΠΟΝίτισσα της Ευρυτανίας ήταν από τις ελάχιστες –αν όχι η μοναδική περίπτωση γυναίκας– που παντρεύτηκαν με ανώτερο στέλεχος της Αντίστασης και μάλιστα στις ανταρτοκρατούμενες περιοχές. Ο άντρας της, Βαγγέλης Παπαδάκης (Τάσος Λευτεριάς), παλιό στέλεχος της ΟΚΝΕ και καπετάνιος της XIII Μεραρχίας του ΕΛΑΣ και αργότερα αξιωματικός του ΔΣΕ, θα σημάδευει με καθοριστικό τρόπο τη ζωή και τις αναμνήσεις της, ως το βαθμό που από ένα σημείο και μετά, μεγάλο μέρος της προφορικής της αφήγησης να περιστρέφεται σχεδόν αποκλειστικά γύρω από τις δικές του περιπέτειες

Η εμπειρία που περισσότερο από κάθε άλλη έμεινε χαραγμένη στη μνήμη τους ήταν οι διώξεις που ακολούθησαν μετά το τέλος του πολέμου. Στον Εμφύλιο Πόλεμο, η κυβερνητική παράταξη είχε να αντιμετωπίσει μεγάλο αριθμό γυναικών πολιτικών αντιπάλων, είτε στο πεδίο της μάχης είτε στις αίθουσες των έκτακτων στρατοδικείων. Η καρτερία στις δοκιμασίες τροφοδοτεί έντονα την ανάμνηση του γεγονότος και καλλιεργεί εικόνες εντυπωσιακές. Δεν είναι καθόλου τυχαίο πως ενώ

¹⁵² Withuis J., «Mothers of the Nation: Post war Gendered Interpretations of the Experiences of Dutch Resistance Women». στο: Duchén Claire, Bandhauer-Schoffmann Irene (edit.), *When the War Was Over. Women, War and Peace in Europe, 1940-1956*. Leicester University Press, 2000, σ. 29-43.

¹⁵³ Στρατίκη Ε., «Στα χρόνια της φασιστικής κατοχής», Στο: *Γυναίκες στην Αντίσταση.....*, ό. π., σσ. 35-42.

το μνημονικό τους ταξίδι στα χρόνια της Αντίστασης παράγει όμορφες εικόνες, η αναδρομή στα χρόνια του Εμφυλίου και τις μετεμφυλιακές δυσκολίες δεν είναι καθόλου ευχάριστη, στην καλύτερη περίπτωση να προκύπτει μια "γλυκιά θλίψη", όπως στην παρακάτω αφήγηση μιας γυναίκας που ζυμώθηκε με τις τύχες της ελληνικής αριστεράς από τα 18 της:

Στη ζωή μου δεν πέρασα καλά. Πέρασα πολλά και ταλαιπωρήθηκα πάρα πολύ άσχημα αλλά εάν δεν ταλαιπωρηθεί κανείς, εάν δεν αγαπήσει το σύνολο των ανθρώπων, είναι ένα τίποτα για μένα. Το να προσφέρει κανείς χωρίς δόλο, για μένα είναι ευχαρίστηση. Μπορεί να πέρασα πολλά και να ήθελα να είναι καλύτερα. Ήθελα να μην περάσω όσα πέρασα. Ήθελα το κίνημα να είναι καλύτερα. Αλλά αυτά είναι στο πρόγραμμα της ζωής, δε γίνεται αλλιώς...Όταν πήγα στο συνέδριο της FIR στην Τσεχοσλοβακία που ήμουν προσκεκλημένη, είπαν οι Γάλλοι από τα μικρόφωνα ότι "έχουμε εδώ και μια κοπελίτσα που από τα 18 πρόσφερε τον εαυτό της". Κι αυτό ήταν για μένα ηθική ικανοποίηση. Ζω με τις αναμνήσεις μου...

4. Μνήμες Ευρυτάνων για τους σύμμαχους Βρετανούς

Όσο στην Ελλάδα γίνονταν η προετοιμασία του ένοπλου αγώνα, το Βρετανικό επιτελείο του Καΐρου για να εμποδίσει τον ανεφοδιασμό των Γερμανών που βρίσκονταν στο μέτωπο της Β. Αφρικής, αποφάσισε να προβεί σε σαμποτάζ, συνεργαζόμενο με την Ελληνική Αντίσταση.¹⁵⁴ Σύνδεσμος μεταξύ των δυο ήταν ο Χαράλαμπος Κουτσογιανόπουλος, απότακτος αξιωματικός του Ναυτικού, με κωδικό όνομα Προμηθέας Π.¹⁵⁵ Διττής, όχι όμως και ισομερούς, φύσεως ήταν η πτώση των Βρετανών στην Κεντρική Ελλάδα, τέλη Σεπτεμβρίου του 1942, όπως φαίνεται από τους επικεφαλής τους. Ο αρχηγός της Αποστολής, αντισυνταγματάρχης Μηχανικού Edmund Myers (Εντμουντ Μάγιερς), εξέφραζε το στρατιωτικό μέρος, καθώς εκτός από τις ειδικές του γνώσεις για την καταστροφή της γέφυρας, η ένστολη παρουσία του ήταν απαραί-

¹⁵⁴ Papastratis, , ό. π. π..127

¹⁵⁵ Σαμπατακάκης Θ., *Ταυτότητες Πρακτόρων και κωδικά ονόματα. Η δραστηριότητα των βρετανικών υπηρεσιών στην Ελλάδα (1939- 1944)*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 2003, σσ. 22 -27

τητη προκειμένου να προσεταιριστούν οι Έλληνες αντάρτες. Στον υποδιοικητή της Βρετανικής Αποστολής, έφεδρο ταγματάρχη Πυροβολικού Christopher Woodhouse (Κρίστοφερ Γούντχαουζ), αφέθηκε το πολιτικό σκέλος της υποθέσεως. Μετά την πτώση στις πλαγίες της Ρούμελης η ομάδα "Harling", κρυβόταν από τους Έλληνες και κινούνταν συνεχώς γύρω από τα χωριά της Νοτιοανατολικής Ευρυτανίας προκειμένου να αποτραπεί τη σύλληψή τους από τους Ιταλούς που έψαχναν.

Το Νοέμβριο του 1942 με τη σύμπραξη του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και των Βρετανών συμμάχων η επιχείρηση του σαμποτάζ στέφθηκε με επιτυχία.¹⁵⁶ Την επαύριον της επιχείρησης ο Myers πληροφορήθηκε τις νέες οδηγίες της SOE, για την ανάληψη του συντονισμού και της δράσης των ανταρτών, καθώς και την προαγωγή του πλέον σε ταξίαρχο-διοικητή όλων των βρετανικών ομάδων στην Ελλάδα. Έτσι, η ομάδα Harling μετατράπηκε σε Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή (ΒΣΑ)¹⁵⁷, εγκαινιάζοντας τη μόνιμη βρετανική παρουσία στη χώρα, με κύριο στόχο, εκτός του κοινού αγώνα κατά των δυνάμεων του Άξονα, τον έλεγχο του αντάρτικου αγώνα και των οργανώσεων.

Η ρήξη στις σχέσεις μεταξύ των τριών συνεργατών δεν άργησε να έρθει και αποτυπώνεται στις μετέπειτα μαρτυρίες όπου το συναίσθημα βρίσκει προνομιακό πεδίο έκφρασης. Η υποδούλωση της Ελλάδας, η Κατοχή και αργότερα ο Εμφύλιος έφεραν τους ανθρώπους αντιμέτωπους με έναν κόσμο απόλυτης φρίκης. Παρ' ότι σε πολλές περιπτώσεις υπάρχει διαφοροποίηση στην ιεράρχηση των εικόνων, όλες ανεξαιρέτως οι εαμογενείς συγγραφείς/αφηγητές συνέκλιναν στην παραδοχή πως η "συνεργασία" με τους Βρετανούς προκαλεί συναισθήματα όπως θυμό, θλίψη και απογοήτευση, καθώς με την προπαγάνδα αλλοίωναν συνειδήσεις και υπέσκαπταν κοινωνικά θεμέλια.

Στον απόηχο αυτής της λαμπρής νίκης ο απολογισμός έχει δύο όψεις: Στη μνήμη το γεγονός αυτό έχει καταγραφεί από τη μία ως υπέρβαση και από την άλλη ορίζει μια νέα κατάσταση που η ανάμνησή της προκαλεί θλίψη και απογοήτευση:

Η πτώση των Άγγλων μας χαροποίησε γιατί νομίζαμε πως άνοιγε μπροστά μας μεγάλη προοπτική ανάπτυξης του αντάρτικου με συνεχή εφοδιασμό υλικού από το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, συμβάλλοντας έτσι στο

¹⁵⁶ Για τη συμμετοχή των Ευρυτάνων στο Γοργοπόταμο υπάρχουν καταγεγραμμένα 18 ονόματα. βλ. σχετικά Μαυρομύτης Αντ., Ευρυτάνες στο Γοργοπόταμο στο περ. *Πνευματική Ρούμελη*, τ. 30, 1984

¹⁵⁷ Papastratis, *ό. π.*, p.132

*συμμαχικό αγώνα.... όμως απατηθήκαμε. Μας έβαλαν και φαγωθήκαμε...*¹⁵⁸

*Το γεφύρι αυτό πρώτα μας ένωσε και μετά όμως μας χώρισε. Από τότε που ήρθαν οι Εγγλέζοι ξεκίνησε η διχόνοια.*¹⁵⁹

Αντίθετα από την πλευρά των Βρετανών διαπιστώνει κανείς ότι μέχρι το τέλος του 1943 προσπαθούσαν να σταματήσουν τη συνεχώς αυξανόμενη δύναμη του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, χωρίς όμως να οδηγήσουν στη ρήξη, γεγονός το οποίο δεν κατέστη εφικτό.¹⁶⁰

Σκοπός της Βρετανικής Αποστολής στην Ελλάδα ήταν να παρεμποδιστεί με κάθε τρόπο την ανάπτυξη της δύναμης του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ώστε μεταπολεμικά να μην πέσει η χώρα στη σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης. Δημιουργεί για αυτό το λόγο μικρές αντάρτικες ομάδες οι οποίες "βαφτίζονται" από το Myers ως "απολιτικές", δηλαδή εθνικές ομάδες.¹⁶¹ Στη μετέπειτα αφήγησή του ο Myers αναφέρει ότι προσπαθούσε να βρει έναν τρόπο προκειμένου να αποφύγει τη ρήξη αλλά και να αποδυναμώσει τον ΕΛΑΣ:

*....θεώρησα ότι κάνοντας λόγο για εθνικές ομάδες και έχοντας ως κάλυψη με τον όρο "απολιτικές" θα εμποδίζονταν η ανάπτυξη του ΕΛΑΣ. Ζήτησα να παράσχουν από το Foreign Office τη μεγαλύτερη δυνατή υποστήριξη, με ρίζεις σε ό,τι χρειάζονται, σ' όλες τις πλήρως απολιτικές ομάδες στην Ελλάδα, όπου και αν βρίσκονταν ή μπορούν να σχηματιστούν και σε συνέχεια όταν γίνουν αρκετά ισχυρές να κλιθεί ο ΕΛΑΣ να ενωθεί με το εθνικό αυτό κίνημα.*¹⁶²

Όσο όμως περνούσε ο καιρός και τα αποτελέσματα ήταν απογοητευτικά για τους Βρετανούς προσπαθούσαν να βρουν άλλους δρόμους για να επιτευχθεί αυτό. Σε επικοινωνία του με το Foreign Office ο Myers υποστηρίζει ότι θα μπορούσε ο Ζέρβας να υπερνικήσει ή ακόμα να απορροφήσει τους Αντάρτες του ΕΛΑΣ ενώ όπως

¹⁵⁸ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Παπαδημητρίου Άγγελος, Καρπενήσι: Αυγούστος 2008

¹⁵⁹ Μπέκιος Σπ., *Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα: ΒΕΛΟΥΧΙ, 1976, σ. 216

¹⁶⁰ Σπηλιωτοπούλου, Παπαστράτης, ό. π., σ. 462

¹⁶¹ Mazower M., ό. π. σ. 23

¹⁶² Myers, E.C.W., *Η Ελληνική Περιπλοκή. Οι Βρετανοί στην Κατεχόμενη Ελλάδα*, μτφ. Θεοδωρακόπουλος Λουκάς, Αθήνα: Εξάντας, 1975, σσ. 114- 115

αποκαλύπτει στο βιβλίο του θα μπορούσαν να απομονώσουν τους κομμουνιστές από τον ΕΛΑΣ, αφού πρώτα το αποσχίσουν από το ΕΑΜ:

*Ως προς το ΕΑΜ ο πρώτος μας στόχος ήταν να του αποσπάσουμε τον ΕΛΑΣ. Αυτό θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί εάν κατορθώσουμε να υπογραφεί το Σύμφωνό μας από τον ΕΛΑΣ αντί του ΕΑΜ. Ο δεύτερος στόχος συνίσταται στην αποκοπή των δημοκρατικών, καθώς και της μη κομμουνιστικής μάζας από τους κομμουνιστές ηγέτες της.*¹⁶³

Κάνοντας το δικό του απολογισμό ο Christopher Woodhouse δίνοντας συνέντευξη για το ντοκιμαντέρ *Greece: Hidden War* εξομολογείται ότι δεδομένων των συνθηκών αυτό ήταν αδύνατο να αποφευχθεί η σύγκρουση. Ο καθένας προάσπιζε τα δικά του συμφέροντα:

*Το καλύτερο σαμποτάζ στην Ελλάδα, θα ήταν να μην υπήρχε καθόλου σαμποτάζ*¹⁶⁴

Αρκετές μέθοδοι επιστρατεύτηκαν για να γκρεμιστεί η εικόνα της δράσης του ΕΛΑΣ. Όλες είχαν κοινό παρονομαστή την αποδυνάμωση της ομάδας. Οι κινήσεις αυτές των Βρετανών είχαν ως αποτέλεσμα να χαρακτηριστούν μετέπειτα ως "προδοσία των συμμάχων", ενώ στις αφηγήσεις αντικατοπτρίζεται έντονα το συναίσθημα της οργής. Η καπετάνισσα της διμοιρίας γυναικών της XIII Μεραρχίας θυμάται:

Ήταν υποχρεωμένοι να μας τροφοδοτούν με πυρομαχικά, υπόδηση, ρούχα και όπλα, ως σύμμαχοι που ήταν. Έριξαν αρκετά πριν το Γοργοπόταμο στη Ρούμελη. Αυτό όμως από το Φεβρουάριο του 1943 σπάνια γινόταν. Πολλές φορές πετούσαν μόνο αριστερές αρβύλες στη Μακεδονία και δεξιές στη Ρούμελη. Πολλά από τα όπλα που μας έδιναν ήταν ελλιπή ως προς το σημείο που τα όπλιζε. Αξιοσημείωτο είναι ότι μας έδιναν πατάτες

¹⁶³ ό.π., σ. 125

¹⁶⁴ Απόσπασμα από το ντοκιμαντέρ *Greece: Hidden War* στην εκπομπή του Στέλιου Κούλογλου, *Ρεπορτάζ χωρίς σύνορα*, "Ο ΜΥΣΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ: ΒΡΕΤΑΝΟΙ – ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - ΕΜΦΥΛΙΟΣ - Μέρος Πρώτο: ΚΑΤΟΧΗ" Ημερομηνία Προβολής (10-4-2006), http://www.rwf.gr/interviews_senarianew.php?id=167&interview=1&interview_id=411, (προσπελάστηκε 26/06/2009)

τυποποιημένες. Κάθε φορά που δε συμφωνούσαμε μαζί τους και δεν ακολουθούσαμε ότι μας έλεγαν απειλούσαν να μη γίνουν ρίζεις, κάτι που σχεδόν ποτέ δεν γίνονταν με τις άλλες ομάδες.¹⁶⁵

Υπάρχουν όμως αφηγήσεις στις οποίες φαίνεται ότι οι Βρετανοί δεν ήταν μόνο "κακοί" σύμμαχοι:

Συχνά πηγαίναμε με παιδιά από την ΕΠΟΝ και ανθρώπους με ζώα βράδυ πορεία για να μαζέψουμε τα πακέτα από τις ρίζεις των Άγγλων. Θυμάμαι μια φορά μας είχαν ρίξει πανιά από αλεξίπτωτα από τα οποία εμείς έπειτα φτιάξαμε εσώρουχα σε όλα τα παιδάκια για να τα προστατέψουμε από την ψείρα. Πολύ μας βοήθησαν ειδικά σε φάρμακα αλλά ποτέ δεν ήταν αρκετά.¹⁶⁶

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η εξιστόρηση δυο ανθρώπων που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο τη δημιουργία ενός Τάγματος που θα επιχειρούσε δολιοφθορές. Οι συζητήσεις έλαβαν χώρα το 1943 κατά την οργάνωση της επιχείρησης Animals ανάμεσα στους Βρετανούς και τον ΕΛΑΣ προκειμένου αντάρτες να στελεχώσουν τη νέα μονάδα χωρίς να υπάρχει πολιτική καθοδήγηση από το ΕΑΜ σε αυτή. Θα υπάγονταν μόνο στη δικαιοδοσία των Βρετανών:

Ενημερώθηκα από τον καπετάνιο μου το Βαγγέλη Παπαδάκη (Τάσος Λευτεριάς),- ήμουν τότε στη XIII Μεραρχία του ΕΛΑΣ - ότι θα δημιουργούνταν ένα νέο Τάγμα, που θα είχαν την ευθύνη αποκλειστικά οι σύμμαχοι. Σκοπός του ήταν να αναλαμβάνει και να εκτελεί επιτυχώς επικίνδυνες αποστολές. Εξ αιτίας του σκοπού δημιουργίας του πήρε και το όνομα "Τάγμα Θανάτου". Οι τάξεις του στελεχώθηκαν από πολλούς ξένους μαχητές, κυρίως Ελασίτες αντάρτες και Πολωνούς δραπετές από γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης¹⁶⁷

¹⁶⁵ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Μαρίας Μπέικου, Μάρτιος 2010

¹⁶⁶ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη με τη Φλέγγα-Παπαδάκη Ν., Πεύκη, Ιούνιος / Ιούλιος 2009

¹⁶⁷ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Σπύρου Μπέικου, Αθήνα Δεκέμβριος 2006

Στη συνείδηση όπως και στη μνήμη τους εγγράφεται η βεβαιότητα πως η δημιουργία αυτής της νέας μονάδας αποτελεί - πέραν της οργάνωσης για τη συμμετοχή τους στην επιχείρηση Animals - συνέχεια των προσπαθειών των Βρετανών για αποδυνάμωση της ομάδας τους. Οι Βρετανοί στην πορεία όμως δεν κατάφεραν να αποφύγουν την παρουσία πολιτικών καθοδηγητών και έπαυε να δρα ως ανεξάρτητη μονάδα. Το τάγμα υπήχθη στη XIII Μεραρχία Στερεάς Ελλάδας του ΕΛΑΣ και έπειτα αποτέλεσε το Ι/36 Τάγμα Φθιώτιδος μέχρι το Φλεβάρη του 1945:

Το τάγμα θανάτου το δημιούργησαν οι Άγγλοι για αντιπερισπασμό των εαμιτών. Εμείς αφού πήραμε εντολή από το κόμμα να συμμετέχουμε καταταχτήκαμε στο τάγμα αυτό έπειτα έχασαν την υπόθεση, από τα χέρια τους γιατί κατάλαβαν ότι εμείς κάναμε κομματικές συγκεντρώσεις.¹⁶⁸

Ως τη Μεταπολίτευση οι Έλληνες έβλεπαν την Αντίσταση με τα "γυαλιά του εμφυλίου πολέμου", οι εθνικόφρονες και οι Βρετανοί ως κομμουνιστικό πραξικόπημα, οι αντιστασιακοί ως απελευθερωτική εποποιία. Η εξέλιξη των γεγονότων αυτών είχε τις ρίζες του στους διαφορετικούς στόχους που είχε θέσει η κάθε πλευρά, οι οποίες οδήγησαν στη μετέπειτα σύγκρουση. Ένας από τους κυριότερους αντικειμενικούς σκοπούς της Μεγάλης Βρετανίας ήταν να διατηρήσει στο θρόνο το Γεώργιο Β', που ήταν αγγλόφιλος. Ο Churchill θεωρούσε πως ο μόνος που θα διασφάλιζε τα συμφέροντα της χώρας του σε αυτή τη στρατηγική θέση ήταν ο βασιλιάς. Δεν θα άφηναν λοιπόν την επαύριον του πολέμου να επικρατήσει ένα κόμμα που δεν συμβάδιζε και δεν κάλυπτε τα συμφέροντά τους. Από την άλλη πλευρά οι στόχοι του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ήταν εξ αρχής σαφείς όπως δηλωνόταν στο ιδρυτικό καταστατικό του ήτοι: η οργάνωση της αντίστασης κατά του κατακτητή, με ενεργή συμμετοχή όλων, ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων και η εξασφάλιση της δυνατότητας στον ελληνικό λαό να αποφανθεί για τον τρόπο της μεταπολεμικής του διακυβέρνησης του, μέσω της εκλογικής διαδικασίας. Παραθέτοντας λοιπόν όλα τα γεγονότα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι δεν μπορούν να καταλογιστούν ευθύνες για την τροπή που έλαβαν τα γεγονότα σε μια συγκεκριμένη πλευρά. Η δραματική εξέλιξη μιας λαμπρής τετραετίας, γεμάτη στρατιωτικές επιτυχίες, που κατέληξε στη μελανότερη κηλίδα της σύγχρονης Ιστορίας, τον εμφύλιο που ακολούθησε τα χρόνια της κατοχής, οφείλεται σε

¹⁶⁸ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Ευάγγελου Λαμπρακάκη, Αθήνα Ιούλιος 2009

συνδυασμό παραγόντων. Σε συνέντευξη του πολλά χρόνια αργότερα ο Myers αποκαλύπτει:

Όταν φτάσαμε στην Ελλάδα, η κατάσταση με τον ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ, ήταν αμήχανη επειδή ήδη τα κατάφερνε και χωρίς εμάς. Όπου και αν πηγαίναμε ήταν φανερό πως το ΕΑΜ – ΕΛΑΣ, φοβόταν ότι θα επιβάλαμε το βασιλιά, υπό την προστασία της Βρετανίας, όταν η Ελλάδα θα απελευθερωνόταν.¹⁶⁹

Η θύμηση περασμένων εποχών αφήνει αρκετές φορές πικρία για τις θυσίες που δεν είχαν αντίκρισμα. Ο Παπαδημητρίου Άγγελος, ένας ΕΛΑΣίτης αφηγείται με θλίψη και απογοήτευση:

Περιμέναμε από τους Βρετανούς, ως σύμμαχοι που ήταν, να μας βοηθήσουν με κάθε τρόπο, όμως πήγαν να μας χωρίσουν σε ομάδες και να μας θέσουν υπό τον έλεγχό τους.¹⁷⁰

Για κάποιους ιστορικούς ο μίτος της Αριάδνης, ο οποίος πλέχτηκε στα χρόνια της Αντίστασης εντός και εκτός ελληνικών συνόρων, οδήγησε στην επιβολή μιας αιματηρής, αδελφοκτόνας, εμφύλιας διαμάχης για κάποιους άλλους όχι. Σίγουρα όμως η αναπόφευκτη μετέπειτα σύγκρουση ανάγκασε αρκετούς/ές σε πολλές περιπτώσεις να ακολουθήσουν τη μοίρα του πολιτικού εξοβελισμού λόγω της πολιτικής τους ταυτότητας.

¹⁶⁹ Απόσπασμα από το ντοκιμαντέρ Greece: Hidden War στην εκπομπή του Στέλιου Κούλογλου, Ρεπορτάζ χωρίς σύνορα, "Ο ΜΥΣΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ: ΒΡΕΤΑΝΟΙ-ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ-ΕΜΦΥΛΙΟΣ - Μέρος Πρώτο: ΚΑΤΟΧΗ" Ημερομηνία Προβολής (10-4-2006), http://www.rwf.gr/interviews_senarianew.php?id=167&interview=1&interview_id=411, (πρόσβαση 26/06/2009)

¹⁷⁰ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Παπαδημητρίου Άγγελος, Καρπενήσι: Αύγουστος 2008

5. Η προσπάθεια οργάνωσης των Κοινωνικών δομών στην Ελεύθερη Ελλάδα και η πορεία προς την απελευθέρωση και τον εμφύλιο: Η μνήμη της δημιουργίας και της καταστροφής.

Η Ευρυτανία έτυχε να βρίσκεται στο κέντρο της αντιστασιακής δράσης και να καταστεί το κέντρο των λαογέννητων θεσμών της λαϊκής δικαιοσύνης, της τοπικής αυτοδιοίκησης και της λαϊκής επιμόρφωσης. Ο λαός της σε όλη αυτή τη διαδικασία δεν απείχε, ήταν παρόν και στήριζε αυτή την προσπάθεια του ΕΑΜ. Αυτοδιοίκηση, Παιδεία, Υγεία, Πρόνοια, Πολιτισμός ήταν μερικοί τομείς στους οποίους δραστηριοποιήθηκαν και αργότερα εξελίχθηκαν ακόμα περισσότερο με τη δράση της ΠΕΕΑ.

Η υποδούλωση της Ελλάδας, η Κατοχή και αργότερα ο Εμφύλιος έφεραν τους ανθρώπους αντιμέτωπους με έναν κόσμο απόλυτης φρίκης. Στην Κατοχή, πέραν των άμεσων προβλημάτων επιβίωσης που δημιουργούσε η μεγάλη πείνα, ο κόσμος υπέκυπτε καθημερινά σε μια παθητικότητα που διάβρωνε την προσωπική επιθυμία αντίδρασης απέναντι στην πραγματικότητα, κατέλυε δεσμούς, αλλοίωνε συνειδήσεις, υπέσκαπτε κοινωνικά θεμέλια και γεννούσε ποικίλα συναισθήματα: φόβο, θλίψη, οργή, αγανάκτηση, απέχθεια, παθητικότητα. Στις πρώτες σκέψεις για αντίδραση στο σκοτάδι, πρόβαλλε το αίτημα της εθνικής και προσωπικής επιβίωσης. Οι τελευταίες φαίνεται είχαν ιδιαίτερη βαρύτητα για τους Ευρυτάνες και φωτογράφιζαν τους στόχους μιας αρχικά ενστικτώδους και αργότερα πιο συστηματικής συλλογικής δράσης. Ενδεικτικό είναι το παρακάτω απόσπασμα από την εξιστόρηση μιας δασκάλας που ακολούθησε τον άντρα της στο Καρπενήσι:

Στα χρόνια εκείνα πρώτη οργανώθηκα στο Καρπενήσι και αργότερα η Βασιλική στη Βράχα και οι δύο δασκάλες. Μέσα στην παρανομία φροντίσαμε επτά με οκτώ άτομα. Μαζεύαμε τρόφιμα, αντισηπτικά, γάζες για πρώτες βοήθειες ανταρτών γύρω από το Καρπενήσι. [...] Όταν αργότερα μπήκαν οι οργανώσεις τις ακολούθησα και ανέλαβα την Εθνική Αλληλεγγύη.¹⁷¹

¹⁷¹ Στρατική, ό. π., σσ. 35-36

Οι πολλές αναδρομές των μαρτυριών στην προπολεμική περίοδο, ως εισαγωγή στην αφήγησή τους, έχουν κοινό παρονομαστή την λιγότερο ή περισσότερο οδυνηρή εμπειρία της προσπάθειας για επιβίωση:

Κράτος τότε δεν υπήρχε. Το Ιταλικό Στρατιωτικό στο Καρπενήσι πλιατσικολογούσε και εκτελούσε με εξορμήσεις στα χωριά. Η προσπάθεια να ανταλλάξεις στο Αγρίνιο μια οκά φασόλια με δέκα οκάδες αλάτι και από εκεί νηστικός ποδαρόδρομο μέσα από τα βουνά για τη Θεσσαλία ή τη Λαμία να ανταλλάξεις εκείνη την οκά του αλατιού με σιτάρι. Αυτό ήταν! Κυριάρχησε η αντίσταση στο δυνάστη. Το πνεύμα της αντίστασης ρίζωνε βαθιά στις καρδιές μας και το ΕΑΜ με τον ΕΛΑΣ άναψε τη λαμπάδα της Εθνικής Αντίστασης δίνοντας ελπίδα στο λαό.¹⁷²

Πρώτοι στον αγώνα, φωτεινά παραδείγματα στάθηκαν οι δάσκαλοι μεγάλο ποσοστό των οποίων βγήκε στο βουνό. Η ένταξη και η συμμετοχή στους αντιστασιακούς θεσμούς δεν γίνεται τυχαία ούτε είναι ατομική επιλογή αλλά αποτέλεσμα του επαγγέλματος και του ρόλου τους. Ο Άγγελος Ελεφάντης εκτιμά πως το 32% των καπεταναίων του ΕΛΑΣ ήταν δάσκαλοι και σχεδόν όλοι μαχητές στην Αλβανία.¹⁷³ Κάποιοι άλλοι όμως βοήθησαν στην οργάνωση των αναγκών στα χωριά. Οι άνθρωποι που είχαν κάποια μόρφωση έχαιραν σεβασμού και πρωτοστάτησαν την περίοδο εκείνη για να ακολουθήσουν αργότερα και οι κάτοικοι των χωριών. Ενδεικτικό είναι το παρακάτω απόσπασμα για ένα από τα πρώτα συσσίτια στην Ευρυτανία που έγινε με παρότρυνση ενός δασκάλου του Μικρού Χωριού:

Ένα βράδυ με βρήκε ο δάσκαλος, Δημήτρης Θάνος, πηγαίνοντας φαγητό στα παιδιά μιας θείας μου. Τότε με προέτρεψε να οργανωθούμε και να γίνει για όσους το είχαν ανάγκη. Μαζεύτηκαν οι νέοι του χωριού μαζί με τον Παππά, το γιατρό και το δάσκαλο και καταγράψαμε πρώτα τα παιδιά, από ποιες οικογένειες ήταν και βρήκαμε πως ήταν 30. Την Κυριακή 25 Μαρτίου δώσαμε το πρώτο συσσίτιο. Χρησιμοποιήσαμε ένα καζάνι που είχαμε στο σπίτι μου. Ο πρώτος που μας

¹⁷² Βλάχος Κ., "Η Εθνική Αντίσταση στο χωριό μας", εφ. *Το Στένωμα της Ευρυτανίας*, Δεκέμβριος 1997 - Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1998, αρ. φυλ. 71, σ. 4

¹⁷³ Ελεφάντης, ό, π. σ. 150

έδωσε να μαγειρέψουμε ήταν ο Δημήτρης Κοκάλας. Ένας δεξιός άνθρωπος, αφάνταστα συντηρητικός. Το γεγονός αυτό, ότι συναισθηματικά και με πολλή αγάπη αγκάλιασαν αυτό το γεγονός κι όσοι ήταν διαφορετικοί από μας, απ' το ΕΑΜ δηλαδή, ήταν μεγάλη υπόθεση. Είναι ο πρώτος που έδωσε, θυμάμαι, ένα κατσικάκι το οποίο κόψαμε τεμάχια, έβαλε και τραχανά η μητέρα μου και φτιάσαμε τα πρώτα πιάτα. Και έφαγαν δέκα γέροντες και όλα τα παιδιά. Ύστερα, κάθε μέρα, όλες οι κοπέλες του χωριού το πρωί πήγαιναν έξω απ' το σχολείο, άναβαν με ξύλα τη φωτιά και έβραζαν ό,τι είχαμε, άλλες φορές ζύμωναν όταν είχαμε αλεύρι καλαμποκίσιο. Προσπαθούσαμε να τα συγκεντρώνουμε, να πηγαίνουν στο σχολείο, να μαθαίνουν τραγουδάκια...Και αυτό συνεχίστηκε: ανάβαμε κάθε μέρα φωτιά –είχαμε μια πυροστιά, ένα καζάνι και ξύλα– και μαγειρεύαμε έξω απ' το σχολείο. Ένα γεύμα τους δίναμε, το μεσημέρι. Το πρωί τους δίναμε μια φέτα ψωμί. Εμείς είχαμε μέλι στο σπίτι μας πάρα πολύ (είχε μελίσσι ο πατέρας μου) –εμείς δεν το τρώγαμε στο σπίτι μας– και τους αλείβαμε μέλι, αν από καμιά κατσικά μας έδιναν βούτυρο. Το μεσημέρι έτρωγαν καλά. Μια φορά μας έδωσαν ένα κατσίκι και δεν είχαμε τι να βάλουμε. Και όλες οι κοπέλες βγήκαμε στα χωράφια και μαζέψαμε ζωχούς. Πήγαμε στις βρύσες, τα πλύναμε καλά, τα καθαρίσαμε, πήραμε αυγά από κότες και κάναμε αυγολέμονο. Και έφαγαν τα παιδιά μια χαρά...Ύστερα αρχίσαμε, δίναμε παραστάσεις θεατρικές, με αντίτιμο φασόλια, με ρεβίθια, καλαμπόκι (λεφτά δε μαζεύαμε. Και τι να τα κάνουμε;), τραχανά κλπ. Ό,τι είχε ο καθένας, έκανε ένα πάνινο σακουλάκι και το έφερνε στην παράσταση σαν εισιτήριο. Τα μαζεύαμε και τα ταξινομούσαμε... Έτσι κάναμε μέχρι την πρώτη φορά που έκαψαν το χωριό οι Ιταλοί.¹⁷⁴

Το Δεκέμβρη του 1942 οι Ιταλοί κατέστρεψαν το Μικρό Χωριό¹⁷⁵ ενώ εκτέλεσαν αρκετούς άντρες και γυναίκες και από τα γύρω χωριά. Ό,τι είχαν δημιουρ-

¹⁷⁴ Φλέγγα-Παπαδάκη Ν. (1982), ό.π. σσ. 100-133 // Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Ναυσικάς Φλέγγα-Παπαδάκη. Πεύκη, Ιούνιος/Ιούλιος 2009

¹⁷⁵ Στις 18.12.1942 στο Μικρό Χωριό οι αντάρτες στήνουν ενέδρα σε μία διμοιρία Ιταλών που αποτελούσε μέρος μιας φάλαγγας 2000 στρατιωτών. Οι απώλειες των Ιταλών ανέρχονταν σε 70 νεκρούς ενώ ο ΕΛΑΣ έχασα ένα νεαρό παιδί τον Κώστα Μπίρτσα (Κλέαρχος) από το Περιβλεπτο Φθιώτιδας. Μετά την ήττα αυτή οι Ιταλοί για αντίποινα θα εκτελέσουν κατοίκους του Μικρού και Μεγάλου Χωριού. βλ. σχετικά Αδελφότης Μικροχωριτών, *Μνήμη και Χρέος. Αφιέρωμα στο Μικρό*

γήσει μέχρι τότε καταστράφηκε. Μαζί με την καθοδήγηση του ΕΑΜ και την προ-στασία που παρείχαν οι αντάρτες ξεκίνησαν όσες γυναίκες μπορούσαν για να βρουν τρόφιμα αλλά και να οργανώσουν και άλλες περιοχές. Αυτά τα γεγονότα αποτέλεσαν το κίνητρο για την καλύτερη οργάνωση των νέων ειδικά μετά την ίδρυση της ΕΠΟΝ. Τα παρακάτω αποσπάσματα φωτογραφίζουν τα γεγονότα αυτά:

Μετά από την καταστροφή του χωριού από τους Ιταλούς το Δεκέμβρη του '42, με το ΕΑΜ ήρθαμε σε επαφή με τις ορεινές περιοχές Φθιώτι-δας, Αιτωλοακαρνανίας, την Ορεινή Ναυπακτία κ.ά. Κάναμε ατέλειω-τες πορείες με τα πόδια...Συνήθως ήμασταν ένα αγόρι, ένα κορίτσι. Αρχίσαμε να οργανώνουμε τη δουλειά η οποία τραβούσε τον κόσμο, τους γονείς προς το ΕΑΜ. Σου λέει: "Θα ζήσουν τα παιδιά, θα παλέ-ψουμε, να δούμε τη λευτεριά...". Κι άρχισαν και οι γονείς να οργανώ-νονται, να συγκεντρώνονται. Το Φεβρουάριο του '43, με την ίδρυση της ΕΠΟΝ, σαν Πανευρυτανική Ένωση περάσαμε στην ΕΠΟΝ και κά-ναμε την πρώτη συνδιάσκεψη στο Στένωμα. Οι νέοι από τα χωριά της Ευρυτανίας, ή πέρασαν στο Αντάρτικο¹⁷⁶ ή έγιναν ΕΠΟΝίτες. Για μένα η νεολαία έπαιξε τεράστιο ρόλο και κίνητρο για την οργάνωσή μου.¹⁷⁷

Με την απελευθέρωση του Καρπενησιού, το Μάιο του 1943, με βάση τα συσσίτια και τη βοήθεια των δασκάλων δημιουργήθηκε ο Πρότυπος Παιδικός Σταθ-μός, όπου εκτός της παρεχόμενης φροντίδας για την επιβίωση των παιδιών, παρεχό-ταν και βασικά στοιχεία εκπαίδευσης:

Με την απελευθέρωση του Καρπενησιού, το Μάιο του 1943, ιδρύουμε τα παιδικά συσσίτια και κάνουμε τον Πρότυπο Παιδικό Σταθμό. Στο Καρ-

Χωριό Ευρυτανίας στην Εθνική Αντίσταση (1940-1944), Αθήνα 1983 // Κονδύλη Ανδ., "Η μάχη του Μικρού Χωριού", στο περ. *Εθνική Αντίσταση*, τχ.31, 1982, σσ. 66-69

¹⁷⁶ Τον Απρίλιο του 1943 συγκροτείται στα πλαίσια της XIII Μεραρχίας η πρώτη αντάρτικη ομάδα γυναικών στην περιοχή. Στη Σχολή Αξιωματικών του ΕΛΑΣ στάλθηκαν για εκπαίδευση 11 γυναίκες. Την πολιτική διαπαιδαγώγηση ανέλαβε ο Γραμματέας της Επιτροπής Διαφώτισης Ανταρτών της Μεραρχίας Γεωργούλας Μπέικος και τη στρατιωτική εκπαίδευση ο διοικητής του λόχου Γεώργιος Παπανικολάου (Τηλέμαχος). Η Μαρία Μπέικου θα πει χρόνια αργότερα σχετικά με την εκπαίδευση που έλαβαν στη σχολή της Ρεντίνας και την εμπειρία της από την πρώτη μάχη που έλαβε μέρος: "Όταν άρχισαν οι εκκαθαριστικές των Γερμανών μόλις προλάβουμε να βγούμε από το Καρπενήσι και να πάρουμε θέση μάχης. Ήταν η πρώτη μάχη μας αλλά δε νιώσαμε κανένα φόβο γιατί είχαμε λάβει άριστη εκπαίδευση και έπρεπε να φανούμε άξιες απέναντι στον εχθρό". βλ. σχετικά *Ελεύθερη Ελλάδα*, 01.01.1944 // Μπέικου, ό. π., σ. 47 // Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Μαρία Μπέικου, Μάρτιος 2010

¹⁷⁷ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη με τη Φλέγγα-Παπαδάκη Ν., Πεύκη, Ιούνιος / Ιούλιος 2009

πενήσι δε λειτουργούσε ούτε σχολείο ούτε Γυμνάσιο. Ότι μάθαιναν τα παιδιά του Καρπενησίου, μάθαιναν σ' αυτό τον Παιδικό Σταθμό. Μας βοήθησε πολύ η Ρόζα Ιμβριώτου, μας βοήθησε και ο Σεραφείμ Στρατίκης με τη γυναίκα του την Ειρήνη τη Στρατίκη. Όλοι ήταν και μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος. Ο Στρατίκης έπαιξε σημαντικό ρόλο στο Καρπενήσι. Υπηρετούσε στο επιτελείο του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, από τότε που ήταν εγκατεστημένο στο Κεράσοβο. Εγώ δεν ήξερα από παιδικούς σταθμούς πώς είναι αλλά ήρθε πάνω η Αλέκα η Μυριαλή η οποία οργάνωσε το Σταθμό. Λειτουργούσε καταπληκτικά: είχε όλα τα σερβίτσια, τα τραπέζια, τις καρέκλες, είχε αίθουσα και για το χειμώνα και ήταν διακοσμημένος με καταπληκτικές τοιχογραφίες. Αυτές τις είχε φιλοτεχνήσει ένα συνεργείο παιδιών που είχαν κάποιο ταλέντο ζωγραφικής με επικεφαλής έναν Ιταλό αιχμάλωτο, το Mario Milani. Ο Παιδικός Σταθμός ήταν για τα παιδιά ένας τρόπος επιβίωσης και παράλληλα μάθαιναν και γράμματα. Για να γράφουν τα παιδιά στον Παιδικό Σταθμό, χρησιμοποιούσαμε κόλλες διάφορες. Μαζεύαμε χαρτιά απ' όπου μπορούσαμε: πρώτα-πρώτα πηγαίναμε στη Μεραρχία και μαζεύαμε χαρτιά και παλιές εφημερίδες για να κάνουμε τις κούκλες για το κουκλοθέατρο του Νίκου Ακίλογλου. Πόσες παραστάσεις έδωσε...Σ' όλα τα χωριά μέχρι τη Θεσσαλία, την Ήπειρο. Όπου υπήρχε ελεύθερη περιοχή. Τον Παιδικό Σταθμό τελικά, τον κατέστρεψαν οι Γερμανοί τη δεύτερη φορά που έκαψαν το Καρπενήσι, τον Αύγουστο του 1944.¹⁷⁸

Από το Μάρτιο του 1944 μέχρι την απελευθέρωση σημαντικά συνέβαλε στην οργάνωση γύρω από τα θέματα της Παιδείας η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α), η "Κυβέρνηση του Βουνού", της Ελεύθερης Ελλάδας. Στο παρόν και, υπό το πρίσμα της εκ των υστέρων εμπειρίας, εκτός του ότι η ανάμνηση αυτών των προσπαθειών ερμηνεύεται αναδρομικά ως υπέρβαση, στις μαρτυρίες αντικατοπτρίζεται τόσο η πραγματικότητα, δηλαδή οι δύσκολες συνθήκες, όσο και η συγκίνηση για τις προσπάθειες που τελικά απέδωσαν καρπούς:

α) Ο Γ. Μανίκας για την οργάνωση της εκπαίδευσης θυμάται πως:

¹⁷⁸ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη με τη Φλέγγα-Παπαδάκη Ν., Πεύκη, Ιούνιος / Ιούλιος 2009

ένα από τα πρώτα μελήματα υπήρξε η Παιδεία. Με πρωτοβουλία του Γραμματέα Παιδείας της ΠΕΕΑ, του γιατρού Πέτρου Κόκκαλη, και τη συμμετοχή τριών παιδαγωγών, του Κ. Δ. Σωτηρίου, του Μιχ. Παπαμαύρου και της Ρόζας Ιμβριώτη, και 5 - 6 δασκάλων, έγινε σύσκεψη στο γυναικωνίτη της εκκλησίας στη Βίνιανη. Αρχικά έπρεπε ν' ανοίξουν όλα τα σχολεία, αφού βρεθούν οι δάσκαλοι που θα τα στελεχώσουν. Έτσι, όσοι από τους αντάρτες ήταν δάσκαλοι αποσπάστηκαν σε σχολεία που ήταν κλειστά, τ' άνοιξαν κι άρχισαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους.

179

β) Γεμάτη συγκίνηση η Ναυσικά σπάζοντας τον ηρωικό τόνο της αφήγησης φωτογραφίζει με νοσταλγία τις "Παιδικές Φωλιές" της ΕΠΟΝ:

*Όσα οικήματα, σπίτια ή μαγαζιά ήταν αχρησιμοποίητα, ακόμα και νάρθηκες εκκλησιών μετατράπηκαν από τους Επονίτες σε "ΠΑΙΔΙΚΕΣ ΦΩΛΙΕΣ", όπου τα παιδιά ασχολήθηκαν με δραστηριότητες που τα έθρεψαν ψυχικά. Οργανώθηκαν θεατρικές παραστάσεις και γίνονταν συχνά εκδηλώσεις. Αυτό το νέο πνεύμα έδινε ελπίδα και φως στον ορίζοντα. Στις Κορυσχάδες, οργανώθηκε από τον Αλέκο Ξένο, Παιδική Χορωδία από τους μαθητές του Δημοτικού Σχολείου.*¹⁸⁰

Καθοριστικής σημασίας ήταν η απόφασή της ΠΕΕΑ για την ίδρυση τον Ιούλιο του 1944 δυο Παιδαγωγικών Φροντιστηρίων - ένα στο Καρπενήσι, (που τον Αύγουστο υποχρεώθηκε να μεταφερθεί στο Τροβάτο) και ένα στην Τύρνα. Τα παιδαγωγικά φροντιστήρια που δημιουργήθηκαν λίγο πριν την απελευθέρωση με σκοπό την ταχύρυθμη εκπαίδευση και προετοιμασία δασκάλων, ώστε να μπορέσουν να λειτουργήσουν τα δημοτικά σχολεία μετά την αποχώρηση των στρατευμάτων κατοχής. Ωστόσο στην Ελεύθερη Ελλάδα τα παιδιά εκπαιδεύονταν. Είχαν βιβλία, είτε τα παλιά αναγνωστικά είτε νέα. Ένα από αυτά μάλιστα έγραψε και η Ρόζα Ιμβριώτη. Η Ναυσικά αναφέρει:

¹⁷⁹ Καταγεγραμμένη μαρτυρία του Γιάννη Μανίκα, Μουσείο Μικρού Χωριού

¹⁸⁰ Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη με τη Φλέγγα-Παπαδάκη Ν., Πεύκη, Ιούνιος / Ιούλιος 2009

*Με τα παλιά αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου. Μας έκαναν και φωτοαντίγραφα στη XIII Μεραρχία που είχαν φωτοτυπικό μηχάνημα και μοιράζαμε.*¹⁸¹

Για τα φροντιστήρια αυτά γεμάτη περηφάνια η Ρόζα Ιμβριώτη αφηγείται στο αυτοβιογραφικό της άρθρο για τη λειτουργία του Φροντιστηρίου:

*Τον Ιούνιο του 1944 μου ανατέθηκε η διεύθυνση του Φροντιστηρίου της Τύρνας. Τα παιδιά στεγάστηκαν σε διάφορα σπίτια του χωριού και οι δάσκαλοι σε μικρό σπίτι. Ο Πέτρος Κόκκαλης μας κόβει συσσίτιο αξιωματικού και μας φροντίζει σε ό,τι χρειαστούμε. Το καμάρι του Φροντιστηρίου οι σπουδαστές της είναι αυτό που λέμε με καμάρι ΕΠΟΝίτες που πέρασαν την επικίνδυνη ζώνη που θερίζουν οι Γερμανοί στην Ευρυτανία για να φτάσουν εδώ και να αποφοιτήσουν για να προσφέρουν στον τόπο του.*¹⁸²

Το αίσθημα της δημιουργίας προσωρινά θα ανακόψουν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών το καλοκαίρι του 1944:

*Όταν μάθαμε ότι έρχονταν μια ομάδα Γερμανών από το Αγρίνιο και μια από τη Λαμία χτενίζοντας την περιοχή για Εαμίτες καταστρέφοντας ό,τι βρουν μπροστά τους το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο μετακινήθηκε στα ενδότερα της Ευρυτανίας. Σπουδαστές και καθηγητές κατέληξαν σ'ένα δύσβατο στο Τροβατο στα όρια με τη Θεσσαλία. Το Σεπτέμβρη σύμφωνα με τον Συμβούλιο Παιδείας ολοκληρώθηκαν τα μαθήματα.*¹⁸³

Ο Κώστας Σωτηρίου θυμάται:

Τον Αύγουστο με τις επιχειρήσεις των Γερμανών καθηγητές, σπουδαστές φορτωμένοι από δέκα οκάδες όσπρια κι ένα ντουφέκι φύγαμε μέσα στα βουνά. Όσες βαλίτσες μπορούσαμε να φορτώσουμε σε ένα μουλάρι και

¹⁸¹ Ο. π.

¹⁸² Καλαντζής Κ., *Στον Αστερισμό του Δημήτρη Γληνού. Κώστας Σωτηρίου, Ρόζα Ιμβριώτη, Μιχάλης Παπαμαύρος. Οι τρεις φωτισμένοι παιδαγωγοί της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1985, σ. 137

¹⁸³ Ο. π.

*αρχίσαμε την ανηφόρα μέχρι που βγήκαμε κάτω στο Μέγδοβα. Εκεί κά-
τσαμε για λίγο να φάμε. Μόλις τελειώσαμε οι υπόλοιποι ήθελαν να κά-
τσουμε αλλά στο τέλος επικράτησε η γνώμη μου να φύγουμε και πήραμε
πάλι τον ανήφορο. Όταν φτάσαμε σε ένα ξέφωτο είδαμε τους Γερμανούς
να περνάνε από εκεί. Ευλογούσαν για την απόφαση που πήρα και φύγαμε
για το Κεράσοβο και από εκεί μετά από μέρες στο Τροβατό όπου και θα
μείνουμε μέχρι τη λήξη των μαθημάτων.¹⁸⁴*

Πολύτιμη υπήρξε και η συμβολή των γιατρών. Ο αγώνας - πολύ δε μάλλον ο
ένοπλος - προϋποθέτει την ύπαρξη υγειονομικών υπηρεσιών, χειρουργείων, αναρρω-
τηρίων, φαρμάκων, νοσοκομειακού προσωπικού, ειδικών εργαλείων και μηχανημά-
των. Στην Ευρυτανία θα λειτουργήσουν δύο (2) νοσοκομεία (Μεγάλο Χωριό, Μονα-
στήρι Τατάρνας), επτά (7) αναρρωτήρια (Ποταμιά, Κεράσοβο, Καροπλέσι, Μοναστήρι
Σάϊκας, Μοναστήρι Προυσού, Κορυσχάδες, Γκόρος) και δύο σχολές νοσοκόμων
(Μεγάλο Χωριό, Μουζίλο).¹⁸⁵ Μία νεαρή κοπέλα από τη Λαμία θα φύγει εξαιτίας
της παρακολούθησης των Ιταλών για να καταλήξει στο Καρπενήσι. Ο ξάδερφός της
τη συστήνει στον αρχίατρο της XIII Μεραρχίας, Κώστα Σκαρμούτσο και έτσι προσέ-
φερε τις υπηρεσίες της στην Υγειονομική Υπηρεσία του ΕΛΑΣ:

*Το νοσοκομείο ξεκίνησε με πρωτόγονα μέσα αλλά με τη δουλειά και τις
θυσίες των Μεγαλοχωριτών απέκτησε πλήρη εξοπλισμό σε κρεβάτια και
ρουχισμό. Οι ΕΠΟΝίτισσες και όλα τα κορίτσια του χωριού δούλεψαν
σκληρά για τη λειτουργία του και την ανακούφιση των αρρώστων. Οι
μαραγκοί του χωριού με καθοδήγηση του καθηγητή Πέτρου Κόκκαλη
και του χειρουργού Υφαντή φτιάζανε ένα τέλειο χειρουργικό κρεβάτι.¹⁸⁶*

Η πρώτη εγχείρηση έλαβε χώρα μετά τη μάχη της Παύλιανης, στις 3 Ιουνίου
του 1943. Ο αντάρτης Αυγέρης Αυγερόπουλος χτυπήθηκε από ιταλικό όλμο. Τον με-
τέφεραν πάνω σε ένα πρόχειρο φορείο μέσα από τα βουνά, γιατί οι Γερμανοί και οι
Ιταλοί έκαναν εφόδους στα χωριά μέχρι που βρήκαν το τμήμα του Άρη που έδωσε

¹⁸⁴ Σακελαρίου, ό. π. σ. 99

¹⁸⁵ Τσιτούρης Γ., *Οι γιατροί στην Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα, 2012, σσ. 198-200

¹⁸⁶ Σουλοπούλου, ό.π., σσ. 87-88 // Για τη δημιουργία και την οργάνωση του νοσοκομείου υπάρχει
άρθρο στην εφημερίδα *Νέα Ελλάδα*, Δεκέμβρης 1943

εντολή να μεταφερθούν οι τραυματίες με αυτοκίνητα μέχρι όπου ήταν δυνατό. Ακολουθούν δύο αποσπάσματα που περιγράφουν το χειρουργείο αυτό:

α) *Στη μάχη της Παύλινης σκάει ένας όλμος δίπλα μου και τραυματίζομαι. Έμεινα δύο μέρες στο Μαύρο Λιθάρι και οι γιατροί έκαναν ότι μπορούσαν για να σταματήσουν την αιμορραγία. Έπρεπε όμως να μετακινηθούμε γιατί μας ακολουθούσαν οι Ιταλοί. Στο δρόμο συναντήσαμε τον Άρη όπου δίνει εντολή οι τραυματίες να μεταφερθούν στο Μεγάλο Χωριό.*¹⁸⁷

β) *Ένα πρωί ο Κόκκινος μου έδειξε έναν ΕΛΑΣίτη του οποίου είχαν καταστραφεί οι όρχεις από μόλυνση και μου είπε να κάνουμε μεταμόσχευση. Όταν τον ρώτησα που θα βρούμε μόσχευμα μου απάντησε ότι υπάρχει ένας Γερμανός αιχμάλωτος που διαθέτει ευχαρίστως τον ένα. Μετά το χειρουργείο που διεξήχθη επιτυχώς έφυγα για το Μοναστήρι της Τατάρνας. [...] Με τις εκκαθαριστικές των Γερμανών όταν έλαβα εντολή να μετακινηθώ από εκεί για πιο ορεινά στο δρόμο συναντούσες πολύ κόσμο. Μεταξύ αυτών βρήκα και το Γερμανό δότη να μεταφέρει μαζί με αντάρτες την εικόνα της Παναγιάς από τον Προυσό για να σωθεί. Μαζί τους είχαν και Ιταλούς και οικογένειες Εβραίων που ακολουθούσαν του υπόλοιπους χωρικούς σε ασφαλέστερα σημεία.*¹⁸⁸

Από τα νοσοκομεία όμως δεν έλειπε και η ψυχαγωγία που εκφράζεται στο λόγο των μαρτύρων σαν μια ωραία ανάμνηση:

Οι γιατροί και οι διεύθυνση του νοσοκομείου έδιναν μεγάλη σημασία στην ψυχαγωγία σαν μέσο που αναζέστανε το κέφι των ανταρτών, τραυματιών και του κόσμου στο χωριό. Οργανώναμε συχνά θεατρικές βραδιές. Γιατροί και νοσοκόμες μετατρεπόμασταν σε θεατρίνους σκορπώντας το γέλιο σε όλους. Ακόμα και με τις μετακινήσεις κατά τις

¹⁸⁷ Στο Νοσοκομείο του Μεγάλου Χωριού θα γνωρίσει και ένα Αυστριακό που αυτομόλησε από του Γερμανούς, ονόματι Γιόχαν ο οποίος θα προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ και συγκεκριμένα στο Τάγμα Θανάτου. Μόλις συνήλθε από το χειρουργείο εγκατέστησε εκεί ένα σύστημα ηλεκτροφωτισμού βασιζόμενο στην ενέργεια που θα παρείχε το νερό του καταρράκτη. Αυγερόπουλος Α., *Γιατί; Οδοιπορικό μιας ζωής*: Αυτοβιογραφία, Αθήνα: Πάραλος, 2002, σ. 163

¹⁸⁸ Παυλάκης, ό. π., σ.76 & 107

εκκαθαριστικές των Γερμανών οι ψυχαγωγικές βραδιές δεν έλειπαν.

189

Για τη λειτουργία των νοσοκομείων ένας Μεγαλοχωρίτης αφηγείται:

Στο σχολείο απέναντι από την εκκλησία στήθηκε το νοσοκομείο. Όλοι μικροί μεγάλοι βοηθήσαμε με κουβέρτες, κρεβάτια, σεντόνια ό,τι είχε ο καθένας κουβαλούσε απ' το σπίτι του. Φάρμακα θυμάμαι στέλνανε συνδέσμους στην Αθήνα, το Αγρίνιο και το Μεσολόγγι για να φέρουν στο νοσοκομείο. Οι γυναίκες δούλευαν σαν τις μέλισσες για να περιθάλλουν αρρώστους και αργότερα Ιταλούς αλλά και Εβραίους που ήταν στην περιοχή. Ήταν ανοικτό σε όλους. Αργότερα με τις εκκαθαρίσεις χρειάστηκε να το ξεστήσουμε για να μη βρουν τίποτα και οι γιατροί με όσους μπορούσαν έφυγαν για άλλα χωριά πιο ψηλά.¹⁹⁰

Μετά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις οι δυνάμεις του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ εξασθένησαν σημαντικά όπως φαίνεται και στο παρακάτω απόσπασμα:

Ασταμάτητα μέρα και νύχτα οι γυναίκες έτρεχαν σαν τις μέλισσες τότε στους τραυματίες στο νοσοκομείο, τότε στα συσσίτια, τότε στα χωριά, στο θέατρο, στους χορούς, στις συγκεντρώσεις, στις συνεδριάσεις. Ήταν η τρυφερή ψυχή του αγώνα που ως τον Αύγουστο του 1944 έφτασε σε πολύ υψηλά επίπεδα. Τότε άρχισαν οι εκκαθαριστικές των Γερμανών. [...] Μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας οι γυναίκες που είχαν πρωτοστατήσει σε όλο αυτό το έργο της ανθρωπιάς, οι κοπέλες της ΕΠΟΝ και οι γυναίκες της Εθνικής Αλληλεγγύης αντιμετωπίσαμε φοβερές απειλές και διωγμούς.¹⁹¹

Το φθινόπωρο του 1944 παρά τις προσπάθειες, η οργανωτική δύναμη δεν έφτασε ποτέ τα προηγούμενα επίπεδα. Τα χρόνια που ακολούθησαν την απελευθέρωση σημάδεψαν έντονα τη μνήμη των ανθρώπων. Σύντομα στην περιοχή εμφανίστηκαν παρακρατικές οργανώσεις κυνηγώντας όσους είχαν αντιστασιακή δράση.

¹⁸⁹ Σουλοπούλου, ό. π., σ. 91

¹⁹⁰ Μαγνητοφωνημένη Συνέντευξη Νίκου Λ. ,Μεγάλο Χωριό, Νοέμβριος 2013

¹⁹¹ Μανθοπούλου, ό. π., σσ. 97-98

Μία τέτοια οργάνωση του Κώστα Βουρλάκη.¹⁹² Οι ντόπιοι υποστηρίζουν ότι η ομάδα ήταν πρόσχημα ενώ στην πραγματικότητα με τη δύναμη των όπλων έκανε ληστρικές επιθέσεις σε χωριά. Έμεναν στη θέση "Ζαχαράκι" και εφοδιάζονταν από τις βλάχικες στάνες που υπήρχαν στην περιοχή. Για τα εγκλήματα που διέπραξε δεν τιμωρήθηκε ποτέ και συνταξιοδοτήθηκε στη χούντα με το βαθμό του Ταξίαρχου.¹⁹³

Κατά τον εμφύλιο χωριά ολόκληρα θα ερημώσουν και οι πρωταγωνιστές της προηγούμενης περιόδου θα διωχθούν, θα φυλακιστούν, θα περάσουν στρατοδικεία, θα εκτελεστούν για να πάρουν στο τέλος το δρόμο της εξορίας. Στην Ευρυτανία - ακόμα και σήμερα σε πολλές περιπτώσεις - η σιωπή για τα χρόνια εκείνα υποδηλώνει θυμό, απογοήτευση ακόμα και θλίψη. Ένας καπετάνιος του ΕΛΑΣ χρόνια αργότερα με συγκίνηση θα πει όταν βρεθεί ξανά στο Καρπενήσι:

*Όταν εδώ στο Καρπενήσι που βρισκόμαστε σήμερα, θυμάμαι πως στην πλατεία στον πλάτανο έξι μήνες μετά το τέλος της κατοχής με έφεραν δεμένο μ' ένα σκοινί οι αστυνομικοί ζητούσαν να με αποδοκιμάσει ο κόσμος. Βέβαια ούτε ένας δεν το έκανε.*¹⁹⁴

¹⁹² Στην κατοχή ο Βελουχιώτης σκότωσε έναν από τους δύο αδερφούς του και οι άλλοι κατατάχθηκαν στον ΕΔΕΣ. Ο ένας σκοτώθηκε και έζησε μόνο ο Κώστας. βλ. Σταυράκης Ε. και Κριζώνης Φ., *Οδοιπορικό στα Άγραφα*, αυτοέκδοση, 2008, σ.187

¹⁹³ Κάτσης Δ., *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ (1946-1949)*, Αθήνα, 1990, σ. 134

¹⁹⁴ Παπαδάκης Β. (Λευτεριάς), "Αναμνήσεις και εμπειρίες από την Εθνική Αντίσταση" στο: Συλλογικό, *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία, 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της Π.Ε.Ε.Α (1944-1994)*. Εισηγήσεις Συνεδρίου, τόμος Α', Αθήνα: Επιστημονική Βιβλιοθήκη ΕΚΠΕ, 1995, σ. 21

6. Αντί επιλόγου

Σύμφωνα με τη Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, η κατασκευή της συλλογικής μνήμης είναι μια μακρά και αέναη διαδικασία η οποία ξεκινά με την κωδικοποίηση των βιωμάτων αμέσως μόλις συμβαίνουν και σταματά με το θάνατο του ατόμου. Στην πορεία της ζωής, τα βιώματα υφίστανται εξαντλητική (συνειδητή ή ασυνείδητη) επεξεργασία σε μια προσπάθεια να κατανοηθεί το παρελθόν με όρους του παρόντος με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να μη μεταφέρουν σχεδόν ποτέ αυτούσια τα γεγονότα που έζησαν αλλά τις αντανακλάσεις αυτών.

Στο δυσχερέστατο έργο της συγκέντρωσης, της ταξινόμησης και της διαχείρισης των μαρτυριών είναι αναγκαίο να εισάγουμε ποικίλες κατηγοριοποιήσεις. Αυτή η κατάταξη δεν είναι αυθαίρετη, αντίθετα βασίζεται στο αυταπόδεικτο: από έναν ωκεανό εμπειριών οι άνθρωποι συγκρατούν μόνο εκείνες τις εικόνες που εγγράφονται στα "δικά" τους ηλικιακά/κοινωνικά πλαίσια. Δεδομένης της διαφοροποίησης ανάμεσα σε λιγότερο ή περισσότερο ζωντανά βιώματα, οι άνθρωποι μπορούν να "παγώσουν" εικόνες από το παρελθόν τους και να τις μεταφέρουν σχεδόν αυτούσιες στο παρόν παρέχοντας παράλληλα στον ερευνητή τη δυνατότητα να αξιοποιήσει διπλά τις μνήμες αυτές: όχι μόνο ως ιστορικές πηγές σχετικής ακρίβειας αλλά, κυρίως, ως αναπαραστάσεις μιας παρελθούσας κοινωνικής πραγματικότητας που επιβιώνει μέσα από τις συλλογικές εμπειρίες ατόμων και ομάδων, την παράλληλη δράση ατόμου και κοινωνικού περιβάλλοντος ή τη διαφορετικότητα της πρόσληψης του ίδιου γεγονότος.

Ο Μανώλης Αναγνωστάκης λέει πως κανένας πόλεμος δεν τελείωσε ποτέ. Μπορεί ένας ιστορικός να το καταφέρει; Διαβάζοντας ξανά τις μαρτυρίες στέκεται ανάμεσα στις ατομικές ιστορίες και τα μεγάλα αφηγήματα, στις προσωπικές διαδρομές και τις συλλογικές πορείες, στον άνθρωπο που μπορεί να γίνει διώκτης και έπειτα διωκόμενος και έπειτα πάλι θύμα και θύτης προσπαθεί να καταλάβει τι είναι ισχυρότερο, η ζωή ή ο θάνατος, η δημιουργία ή η καταστροφή. Πότε τελειώνει λοιπόν ένας πόλεμος; Όταν ίσως γίνει λόγος και μνήμη και ιστορία. Ίσως να είναι ένας διαφορετικός τρόπος προσέγγισης της μαρτυρίας και του παρελθόντος που προσβλέπει και συγκροτεί έναν νέο τύπο αναγνώστη της ιστορίας.

Στην Ευρυτανία οι άνθρωποι συλλογικά δουλεύουν "σα μελίτσι" για να επιβιώσουν και να προστατεύσουν τη νέα γενιά με κάθε τρόπο. Φρόντισαν όχι μόνο να εξασφαλίσουν τα προς το ζην αλλά και να εκπαιδευτούν, αφού αποτελούν το μέλ-

λον και αυτό έπρεπε να σωθεί, να αναπτυχθεί και να ανθίσει. Χαρακτηριστικά ήταν τα λόγια της Ναυσικάς:

Αυτά τα παιδιά που σήμερα είναι σπουδαίοι είναι παιδιά των συσσιτίων και των Ακαδημιών. Ο Σπύρος Κ., ο Κλεομένης Κ., και άλλα πολλά παιδιά έγιναν επιστήμονες, γιατροί, δικηγόροι...Είναι μικρό πράγμα αυτό; Αυτό θέλαμε. Να κρατήσουμε την ελπίδα ζωντανή και τίποτα άλλο δεν είναι παρά τα παιδιά που θα έκτιζαν το μέλλον και τα καταφέραμε.

Όλη η πραγματικότητα της ελεύθερης Ελλάδος που εν μέρει περιγράψαμε παραπάνω, δε θα μπορούσε να σταθεί, να υπάρξει και να αναπτυχθεί χωρίς την ύπαρξη του Εθνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού. Η τεράστια κινητοποίηση των λαϊκών μαζών για την απόκρουση των κατακτητών και τη λύση των καθημερινών προβλημάτων επιβίωσης, το γεγονός ότι ο κόσμος είχε αρχίσει να παίρνει τη ζωή στα χέρια του, αποτελούσε μια πραγματικότητα που δύσκολα μπορούσε να αναστραφεί. Ακόμα και μετά τις καταστροφές των χωριών από τις δυνάμεις κατοχής ανασυγκροτούνταν.

Η ανάμνηση περασμένων εποχών αφήνει αρκετές φορές πικρία για τις θυσίες που δεν είχαν αντίκρισμα. Οι μαρτυρίες γίνονται ακόμα πιο έντονες όταν η αφήγηση προχωρά στα χρόνια που ακολούθησαν τον πόλεμο ειδικά σε όσους ακολούθησαν τη μοίρα του πολιτικού εξοστρακισμού, λόγω της πολιτικής τους ταυτότητας. Δεν είναι τυχαίο πως ενώ το μνημονικό τους ταξίδι στα χρόνια της Αντίστασης παράγει όμορφες εικόνες, η αναδρομή στα χρόνια του Εμφυλίου και τις μετεμφυλιακές δυσκολίες δεν είναι καθόλου ευχάριστη, στην καλύτερη περίπτωση να προκύπτει μια "γλυκιά θλίψη", όπως στην παρακάτω αφήγηση:

Αλήθεια, τότε όλους μας είχε ο θάνατος κάτσει στην ψυχή αφού μας σκότωναν σαν αδέσποτα σκυλιά. αλλά ήταν τόσο ωραία αυτά που φτιάξαμε....

Γ. Η ΘΕΣΜΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

1. Τα πρώτα νομοθετήματα για την Εθνική Αντίσταση.

Οι πρώτες μεταπολεμικές νομοθετικές ρυθμίσεις για την αναγνώριση των ομάδων που έδρασαν την περίοδο της κατοχής, εξαιρούσαν το ΕΑΜ και τις συναφείς με αυτό οργανώσεις από τις διατάξεις τους.¹⁹⁵ Αυτό θα μπορούσαμε να το αποδώσουμε στο ότι τα γεγονότα και οι συνέπειες του εμφυλίου ήταν ακόμα πολύ πρόσφατα και δεν ευνοούνταν μία τέτοια κίνηση. Κατά τη διάρκεια της επταετίας θα αναγνωριστούν και μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας δίνοντας με αυτό τον τρόπο πιο έντονο το στίγμα του "εχθρού" στους ΕΑΜίτες.¹⁹⁶ Τα χρόνια που ακολούθησαν οι κυβερνήσεις της δεξιάς δε θα προχωρήσουν σε νομοθετικές ρυθμίσεις παρά το γεγονός ότι αποδέχθηκαν τη νόμιμη παρουσία των Κομμουνιστικών Κομμάτων.

Το 1982 ο Ανδρέας Παπανδρέου με σύνθημα την "Αλλαγή" έθεσε το ζήτημα ως μία από τις σημαντικές εκκρεμότητες που έπρεπε να διευθετηθούν. Με την εκλογική νίκη του κόμματος το 1981, θα καταργηθούν οι γιορτές μίσους με κύρια αυτή της "ημέρας του Στρατού" που συνδέονταν άμεσα με την επέτειο τη νίκης του Εθνικού Στρατού στο Γράμμο, ενώ λίγο καιρό αργότερα θα προωθηθεί το Νομοσχέδιο για την Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης με τίτλο *"Για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης του Ελληνικού Λαού εναντίον των στρατευμάτων κατοχής 1941-44"*.¹⁹⁷ Η αναγνώρισή της από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ με το Ν. 1285/1982 καθόρισε την είσοδο της Αντίστασης στο επίσημο ιστορικό Πάνθεον αλλά και την προσπάθεια πρόσληψής της υπό το πρίσμα μιας αναγκαίας "συμφιλίωσης", ένα συμβολικό τέλος του Εμφυλίου.

Ορίστηκε ότι Εθνική Αντίσταση έκανε κάθε Έλληνας και Ελληνίδα που αγωνίστηκε οργανωμένα σε ομάδες εναντίον των στρατευμάτων κατοχής ή έδρασε ατομικά με οποιονδήποτε τρόπο εναντίον τους ή βοήθησε με κάθε τρόπο τους συμμάχους και δεν συνεργάστηκε με τους κατακτητές, ορίζοντας και ποιες θεωρούνται Εθνικές Ανταρτικές Ομάδες, Εθνικές Οργανώσεις Πληροφοριών και Δολιοφθοράς

¹⁹⁵ Α.Ν. 971/1949, ΦΕΚ 105/29.04.1949/Α'

¹⁹⁶ Ν.Δ. 179/1969, ΦΕΚ 73/26.04.1969/Α'

¹⁹⁷ Ν. 1285/1982, ΦΕΚ 115/20.09.1982/Α'

και Εθνικές Οργανώσεις Εσωτερικού. Δικαιούχοι αποκατάστασης θεωρούνται οι γονείς και σύζυγοι των νεκρών στις μάχες ή θυμάτων αντιποίνων από τα στρατεύματα κατοχής, οι τραυματίες και οι ανάπηροι των μαχών, οι όμηροι, όσοι φυλακίσθηκαν ή κλείστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης της Ελλάδας ή του εξωτερικού, οι υπάλληλοι του Δημοσίου που απολύθηκαν ή εξαναγκάσθηκαν σε παραίτηση, οι μαθητές και οι τελειόφοιτοι των σχολών των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας που συμμετείχαν στην αντίσταση και δεν τους επετράπη να ενταχθούν στο στράτευμα και οι εκπαιδευτικοί που δεν τους επετράπη διορισμός για τον ίδιο λόγο. Τέλος, τέθηκαν ξανά σε ισχύ οι διατάξεις του Α.Ν. 971/1949 "Περί απονομής ηθικών αμοιβών στις Εθνικές Ανταρτικές Ομάδες".

Με τις διατάξεις του Προεδρικού Διατάγματος 379/1983, που εκδόθηκε κατ' εξουσιοδότηση του ανωτέρω νόμου, συστάθηκαν κατά Νομαρχίες Πρωτοβάθμιες Επιτροπές Κρίσης, αρμόδιες για την αναγνώριση της ιδιότητας του αγωνιστή Εθνικής Αντίστασης ορίζοντας παράλληλα τη λειτουργία και τις διαδικασίες που έπρεπε να ακολουθήσουν οι επιτροπές στο έργο τους.¹⁹⁸ Τα μέλη της επιτροπής θα αποτελούσαν ένας δικαστικός λειτουργός ως Πρόεδρος, ένας δημόσιος υπάλληλος ως γραμματέας, ένας εκπρόσωπος της τοπικής αυτοδιοίκησης και δύο πρόσωπα που έλαβαν μέρος ενεργά στην Εθνική Αντίσταση. Στην έδρα της ΔΕΠΑΘΑ/ΓΕΕΘΑ συνίστατο Πρωτοβάθμια Επιτροπή Κρίσεως αρμόδια να κρίνει κάθε εγκεκριμένη περίπτωση που θα στέλνονταν από τις κατά τόπους Νομαρχίες για κύρωση με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας. Τέλος, με την κοινή υπουργική απόφαση 84300/27.10.1983 των Υπουργών Εθνικής Άμυνας και Εσωτερικών, καθορίστηκαν τα δικαιολογητικά που υποβάλλονται από τους ενδιαφερομένους για την αναγνώριση τους ως μελών της Εθνικής Αντίστασης, καθώς και λεπτομέρειες λειτουργίας των Επιτροπών.

Στον παρόν κεφάλαιο θα μελετήσουμε τις αιτήσεις που κατατέθηκαν από τους Ευρυτάνες στην Επιτροπή Κρίσεως στη Νομαρχία Ευρυτανίας.

¹⁹⁸ Π.Δ. 379, ΦΕΚ 136/06.10.1983 /Α'

2. Επιχειρώντας μια αποτύπωση των αιτήσεων στην Ευρυτανία.

Την περίοδο της κατοχής και του εμφυλίου τα χωριά υπέστησαν αρκετές καταστροφές. Αποτέλεσμα αυτού σήμερα είναι η πλήρης απουσία εγγράφων που θα μας επέτρεπαν να αντλήσουμε κάποια δεδομένα (π.χ. ληξιαρχείο) για την περίοδο εκείνη. Χάρης στο έργο των Επιτροπών Κρίσεως θα μελετήσουμε τις αιτήσεις από τις οποίες διαθέτουμε αρκετά στοιχεία της ταυτότητάς των ανθρώπων που υπέβαλαν αίτηση, όπως ηλικία, τόπο καταγωγής, επαγγελματική ιδιότητα, κοινωνική προέλευση, προσπαθώντας να δημιουργήσουμε μία εικόνα για την πορεία των Ευρυτάνων τη δεκαετία 1940-1950. Με αυτό τον τρόπο είμαστε σε θέση να κάνουμε κάποιες στατιστικές παρατηρήσεις, ένα είδος "κοινωνικού" προφίλ των πρωταγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης αλλά και την πορεία τους μετά την απελευθέρωση. Τα ατομικά χαρακτηριστικά, η καταγωγή και η προϊστορία του καθενός μας επιτρέπουν να εξακριβώσουμε μια κοινή κοινωνική προέλευση και να εξάγουμε κάποια πολύτιμα συμπεράσματα.

Από τον πρώτο χρόνο της κατοχής οι Ευρυτάνες θα συσπειρωθούν για να αντιμετωπίσουν βασικά προβλήματα που προέκυψαν. Στην Εθνική Αλληλεγγύη τον πρώτο χρόνο θα συμβάλουν τέσσερα (4) άτομα, κυρίως στο Καρπενήσι ενώ τα δύο επόμενα χρόνια και κυρίως μετά την ίδρυση της ΕΠΟΝ ο αριθμός τους θα φτάσει τους είκοσι τρεις (23). Στην αίτηση μιας νεαρής που οργανώθηκε στο Καρπενήσι σχεδόν αμέσως μετά την πτώση του αλβανικού μετώπου διαβάζουμε τη δραστηριότητά της.¹⁹⁹ Συμμετείχε ως δασκάλα στην αρχή στην αγορά των τροφίμων και μετά ως ειδική γραμματέας μέχρι την κατάληψη του Καρπενησίου από τους Ιταλούς οι οποίοι και πήραν όλο τον εξοπλισμό (εστίες, καζάνια κλπ.). Ως ειδική γραμματέας δούλευε τα απογεύματα και τα βράδια στην "φανέλα του στρατιώτη" ενώ όλα τα πρωινά στα "εφεδρικά επιδόματα". Στη συνέχεια μπήκε στην Εθνική Αλληλεγγύη όπου και άρχισε να κάνει εράνους μαζί με άλλες κοπέλες, για τρόφιμα ή χρήματα είτε για τους αντάρτες του ΕΛΑΣ είτε για οικογένειες του Καρπενησίου. Έλαβε μέρος στην επιτροπή παιδικών συσσιτίων η οποία κράτησε πολύ λίγο γιατί κυνηγήθηκε από του Ιταλούς και κατέφυγε στο χωριό Παπαδιά όπου και συνάντησε τον άντρα της Σεραφείμ Στρατίκη, Γενικό Γραμματέα της Εθνικής Αλληλεγγύης ο οποίος συμμετείχε

199 Αρχείο Νομαρχίας Ευρυτανίας, Αρχείο Αιτήσεων Αναγνώρισης Εθνικής Αντίστασης, Αρ. Πρωτ. 3/31.01.1984

στην έκδοση της εφημερίδας "*Τα βδομαδιάτικα νέα*". Η εφημερίδα στέλνονταν κάθε Κυριακή απόγευμα σε όλη την Ευρυτανία και περιείχε ειδήσεις που άκουγαν στο ραδιόφωνο ή μάθαιναν από τη δράση των ΕΛΑΣιτών. Έγραφε χειρόγραφα όλες τις εγκυκλίους των οργανώσεων και ίδρυσαν ξανά το Διδασκαλικό Σύλλογο στον οποίο ήταν Γ.Γ. πριν τη Μεταξική Δικτατορία και τη Διδασκαλική ομοσπονδία με πρόεδρο τον Π. Κολόκα. Με την απελευθέρωση του Καρπενησίου η δράση της Εθνικής Αλληλεγγύης επεκτάθηκε ιδιαίτερα στις γυναίκες. Στις Κορυσχάδες με εντολή τις XIII Μεραρχίας οργάνωσε αναρρωτήριο ανταρτών. Όταν ο σύζυγός της ανέλαβε τη διεύθυνση του 2ου Επιτελικού Γραφείου του Γενικού Στρατηγείου χρησιμοποιήθηκε είτε βοηθητικά στο γραφείο του είτε για μεταφορά αλληλογραφίας προς τα συμβούλια των γενικών συνελεύσεων των χωριών ενώ παράλληλα δούλεψε και στα "Αετόπουλα" κυρίως στο Κερασχωρι, στην ΕΠΟΝ και στην Εθνική Αλληλεγγύη. Έκανε περιοδείες στα χωριά ως οργανώτρια της Περιφερειακής Επιτροπής Ε.Α. Ευρυτανίας και οργάνωσε κινητοποιήσεις προς την Αγγλική Συμμαχική Αποστολή για τρόφιμα και φάρμακα. Κινήθηκε προς το Αγρίνιο για ανεύρεση τροφής και κυρίως αλατιού. Στο Φουρνά οργάνωσε τελικά συσσίτια με εντολή και έξοδα του Γενικού Στρατηγείου. Το 1944 διορίστηκε στην Επιθεώρηση Δημοτικών Σχολείων Ανατολικής Φθιώτιδας κάνοντας μόνο μία περιοδεία, διότι μεσολάβησαν τα Δεκεμβριανά. Τέλος δούλεψε στο κρυπτογραφικό τμήμα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ το οποίο διαλύθηκε με τη συμφωνία της Βάρκιζας.

Η παραπάνω εικόνα χαρακτηρίζει όλη τη δράση των γυναικών της περιοχής. Θα προσφέρουν στον αγώνα με ό,τι είχαν μάθει μέχρι τότε. Οι δουλειές του σπιτιού θα μεταφερθούν και θα εκτελούνται για το "*γενικό καλό*" (μαγείρεμα, φροντίδα παιδιών και ανδρών κλπ).²⁰⁰ Στην πρωτόλεια μορφή τους οι οργανώσεις σχηματίστηκαν από την ανάγκη για επιβίωση. Οι γυναίκες που οργανώθηκαν ήταν κυρίως όσες είχαν κάποιες επιρροές για την αριστερά από το σπίτι τα χρόνια που προηγήθηκαν. Όσο εξελίσσονταν αποτελεσματικά η δράση τους σε συμβολή αργότερα με την καθοδήγηση του ΕΑΜ και τη δράση του ΕΛΑΣ, της ΕΠΟΝ και της ΕΤΑ όλο και περισσότεροι θα προσφέρουν τις υπηρεσίες τους. Το μεγαλύτερο μέρος οργανώθηκε μετά την ίδρυση της ΕΠΟΝ για να παρατηρήσουμε πτωτική τάση μετά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών τον Αύγουστο του 1944. Στην XIII Μεραρχία υπήρχε Διμοιρία γυναικών για τις οποίες δυστυχώς δεν υπάρχει καμία αίτηση από την οποία θα

²⁰⁰ Αρχείο Νομαρχίας Ευρυτανίας, Αρχείο Αιτήσεων Αναγνώρισης Εθνικής Αντίστασης, Αρ. Πρωτ. 78/01.04.1988

μπορούσαμε να αντλήσουμε κάποια δεδομένα. Στην ΕΠΟΝ και την Εθνική Αλληλεγγύη συμμετείχαν και άντρες ο αριθμός των οποίων είναι δυσανάλογος σε σχέση με τις γυναίκες. Ήταν σύνδεσμοί οδηγώντας όσους έρχονταν από άλλα μέρη μέσα από τα περάσματα στα χωριά, μεταφορείς βρίσκοντας και μεταφέροντας τροφή φάρμακα από πόλεις στην ΕΤΑ, οπλισμό, έντυπο υλικό και πληροφορίες προς τους αντάρτες, συνόδευαν τις γυναίκες στα γύρω χωριά για την οργάνωση συσσιτίων και την παροχή φαρμακευτικού υλικού, συνέλεγαν υλικά από τις ρίψεις των συμμάχων,²⁰¹ φρόντιζαν για την εύρεση καταλυμάτων στους αντάρτες όταν βρίσκονταν σε χωριά τη νύχτα.²⁰²

Στο ΕΑΜ οργανώθηκε το μεγαλύτερο μέρος των Ευρυτάνων σε αντίθεση με τον ΕΔΕΣ που θα τον συναντήσουμε σε χωριά κοντά στην Ήπειρο και στην περιοχή των Αγράφων. Σε καμία περίπτωση όμως ο αριθμός των αιτήσεων μελών του ΕΔΕΣ στις περιοχές αυτές δεν είναι αντιπροσωπευτικός καθώς θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν μας ότι έχει ήδη αναγνωριστεί κατά τη διάρκεια της επταετίας. Οι αιτήσεις που συναντούμε είναι κυρίως συμπληρωματικές,²⁰³ ενώ δεν αναφέρονται στον τρόπο οργάνωσής τους. Στον πίνακα που ακολουθεί φαίνεται ο αριθμός των ατόμων ανά ομάδα σε κάθε περιοχή της Ευρυτανίας.

Πόλεις/Χωριά	ΕΑΜ	ΕΛΑΣ	ΕΤΑ	ΕΑ	ΕΠΟΝ	ΕΔΕΣ	Γενικό Άθροισμα
Αγ. Ανδρέας	3	2			2		7
Αγ. Βλαχέρνα	3	1				4	8
Αγ. Δημητρίος	3	1					4
Αγ. Νικόλαος	11	6			13	2	32
Αγ. Τριάδας	1	3				3	7
Αγ. Χαράλαμπος	4	1					5
Αγράφων	4	1			7	7	19
Αν. Φραγκίστας	2	2		1	1		6
Ανανιάδας	1	2			2		5
Ασπροπύργου	2	1				1	4
Βαλαώρα	1	1					2
Βελωτών		2					2
Βίνιανη	6				10	1	17

²⁰¹ Οι ρίψεις, όπως αναφέρεται σχεδόν σε όλες τις αιτήσεις, γίνονταν στη θέση "Ισώματα" κοντά στο χωριό Φουρνά ή κοντά στη Βίνιανη. βλ. για παράδειγμα αίτηση με Αρ. Πρωτ. 474 27.12.1984

²⁰² Αρχείο Νομαρχίας Ευρυτανίας, Αρχείο Αιτήσεων Αναγνώρισης Εθνικής Αντίστασης, Αρ. Πρωτ. 53/14.10.1986

²⁰³ Ο.π., Αρ. Πρωτ. 36/30.03.1987

Βούλπη	2	2			3	7	14
Βουτύρο	5	2	1	2	6	3	19
Βράχα	4	4				2	10
Γοργιανάδες	1				1		2
Γρανίτσα	3	1			1	11	16
Δάφνη	3	1			3		7
Δερμάτι	3	1			1		5
ΔομIANOί	5	3			5	2	15
Δομνίστα	3	1			2		6
Δυτ. Φραγκίστα	14	4			9	1	28
Επινιανών	1						1
Επισκοπής		1				1	2
Καλεσμένο	14	3			4	5	26
Καρίτσα	2	2			1		5
Καρπενήσι	23	28	18	12	24	19	124
Καστανιά	1				2		3
Κλαυσί	6	1			2		9
Κερασοχώρι	7	3			5	4	19
Κλειτσός	12	4		1	24		41
Κορυσχάδες	8	2			3	1	14
Κρίκελλο	7	9	2		5	2	25
Λεπιανά						1	1
Λημέρι	3	2			1	2	8
Λιθοχώρι	3				1	4	8
Μαραθιά	8	2			6	5	21
Μάραθος	6				1	2	9
Μαυρίλο				5			5
Μαυρομάτα	2	1			1	1	5
Μεγ. Χωριό	8	1		1	13		23
Μικ. Χωριό	5	2			16		23
Μοναστηράκι	1	1			1	2	5
Μουζίλο	17	1		1			19
Μυρίκι	12	3			14	1	30
Νέο Αργύριο	12	3			2	1	18
Νόστιμο	1	1					2
Παλαιοκατούνα		1				1	2
Παλαιοχώρι	6	4			3	2	15
Παπαρούσι	5	2			6		13
Παυλόπουλο	9	3			1	1	14
Πετράλωνα	2				2		4
Πρασιά	7	2			1	3	13

Προυσσός	2				1		3
Ραπτόπουλο	12	3			2	10	27
Ρώσκα	2	1				1	4
Σαρκίνη	1	1			1		3
Σελλά	2	2			1		5
Στένωμα	13	2			3	2	20
Στεφάνι	6	3			2	1	12
Συγκρέλλο	3	2			3		8
Τοπόλιανα	3	4			2		9
Τριπόταμος	1	1					2
Φιδάκια	3				1		4
Φουρνά	23	1			14	3	41
Χελιδόνα	2	1					3
Χόχλια	1	1				5	7
Χρύσω	8	2			6	1	17
Ψιανά	2				1		3
Γενικό Άθροισμα	356	148	21	23	242	125	915

Πηγή: Αρχείο Νομαρχίας Ευρυτανίας, Αρχείο Αιτήσεων Αναγνώρισης Εθνικής Αντίστασης

Τον ΕΛΑΣ θα ακολουθήσουν τα τυπικότερα δείγματα των ανθρώπων που επάνδρωναν τις αντάρτικες ομάδες στην κατεχόμενη Ευρυτανία: Νεαροί άντρες που στη συντριπτική τους πλειοψηφία δεν είχαν καν υπηρετήσει στρατιώτες, βοσκοί, γεωργοί, και τεχνίτες, ελάχιστοι φοιτητές, χωροφύλακες και αστυνομικοί που είχαν εγκαταλείψει τις θέσεις τους, μόνιμοι αξιωματικοί και ορισμένοι έφεδροι, ιερείς κλπ. Ένα ετερόκλητο σύνολο που ενώθηκε σε ένα κοινό σκοπό σύμφωνα με το πνεύμα της εθελοντικής στράτευσης και της ανάγκης για καθολική αντίσταση στον κατακτητή πέρα από κοινωνικά στρώματα, ιδεολογική τοποθέτηση ή ηλικία.

Στις περισσότερες αιτήσεις γίνεται λόγος για ένταξη σε κάποια οργάνωση μετά την προτροπή δασκάλων. Οι τελευταίοι θα αποτελέσουν παράδειγμα αφού θα βουτηχτούν από τους πρώτους στον αγώνα. Ήταν πρόσωπα που έχαιραν εμπιστοσύνης και πάντα τους ζητούσαν συμβουλές ή τους ακολουθούσαν. Ένας αιτών από το Κρίκελλο θα αναφέρει στο βιογραφικό σημείωμα πως οργανώθηκε από δύο δασκάλους.²⁰⁴ Με την έναρξη του πολέμου ζούσε και εργαζόταν στην Αθήνα. Το Μάιο του

²⁰⁴ Ο. π., Αρ. πρ. 33/19.01.1984

'42 γύρισε στο χωριό του όπου και στρατολογήθηκε στο ΕΑΜ από τους δασκάλους Σεραφεΐμ Στρατική και Βασίλη Παπανικολάου. Αρχές του '43 ακολούθησε τα μόνιμα τμήματα του ΕΛΑΣ συμμετέχοντας σε διάφορες μάχες.

Στο ίδιο πεδίο μάχης βρέθηκαν μεσήλικοι βετεράνοι παλαιότερων πολέμων και πολεμιστές της Αλβανίας πλάι σε ανήλικους πολεμιστές που θα έπαιρναν το βάπτισμα του πυρός. Υπήρχαν δε μάλιστα, κατά πληροφορίες των συναγωνιστών τους, ότι δεκατρείς (13) είχαν λάβει μέρος στη Μικρασιατική Εκστρατεία.²⁰⁵ Οι πολεμιστές της Αλβανίας αποδίδουν τη συμμετοχή τους στα αντάρτικά σώματα ως συνέπεια της εμπειρίας τους στο Αλβανικό Μέτωπο και εξαιτίας του μίσους που έτρεφαν για τους Ιταλούς ειδικά όταν εγκαταστάθηκαν στο Καρπενήσι,²⁰⁶ ή ακόμα και για συναισθηματικούς λόγους. Ένας Μικροχωρίτης με την είδηση δημιουργίας του ΕΑΜ εντάχθηκε σε αυτό γιατί ο αδερφός του σκοτώθηκε το 1940 στο μέτωπο και θέλησε να τιμήσει τη μνήμη του.²⁰⁷ Κάποιοι άλλοι θα συνδυάσουν την κατοχή με τα χρόνια της Τουρκοκρατίας: *"όπως Τούρκου πόδι δεν επάτησε το χώμα τούτο έτσι και οι νέοι τούτοι τώρα"*.²⁰⁸ Κάποιος συνέταξε μία μελέτη με θέμα *"Οι ξένοι μπροστά από το 1821, κατά την επανάσταση και μετά το 1821 ως τις μέρες μας, απέναντι στη χώρα μας"* με στόχο την ανύψωση του ηθικού των κατοίκων των χωριών Πετραλώνων και Αγίου Χαραλάμπου. Το φθινόπωρο του '42 εντάχθηκε στο ΕΑΜ με κύριο έργο τις ομιλίες διαφώτισης για την τοπική αυτοδιοίκηση, τη λαϊκή δικαιοσύνη, τη λαϊκή ασφάλεια, την ευταξία, την οργάνωση του εφεδρικού ΕΛΑΣ και το έργο της Εθνικής Αλληλεγγύης.²⁰⁹

Μεμονωμένη περίπτωση, αλλά αξίζει να αναφερθεί αποτελεί νεαρός που θα προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ αφού περάσει στρατοδικείο. Το Νοέμβριο του 1942 θα συλληφθεί από τις Ιταλικές αρχές με την κατηγορία για υπόθαλψη Άγγλου Αξιωματικού. Όταν αποφυλακισθεί μετά από οκτώ (8) μήνες θα καταταγεί στον ΕΛΑΣ στο τάγμα Ευρυτανίας. Μέσα στα δικαιολογητικά που προσκόμισε στην επιτροπή ήταν και ένα έγγραφο έκφραση ευαρέσκειας από το Στρατάρχη H.R. Alexander (Field-

²⁰⁵ Ο. π., Αρ. πρ.. 307/16.05.1984

²⁰⁶ Ο. π., Αρ. πρ.. 48/30.01.1984 "Τις πρώτες κιόλας μέρες που γυρίσαμε από το μέτωπο και μάθαμε πως στο Καρπενήσι εγκαταστάθηκαν οι Ιταλοί συγκροτήσαμε την "ΟΜΑΔΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ" με σκοπό να προφυλάζουμε τους κατοίκους από τις εφόδους αυτών και των συνεργατών τους για να μην κάνουν πλιάτσικο στα χωριά."

²⁰⁷ Ο. π., Αρ. πρ.. 368/16.07.1984

²⁰⁸ Στίχος από τραγούδι της περιοχής. Μαγνητοφωνημένη Μαρτυρία Νίκου Λ., Μεγάλο Χωριό Νοέμβριος 2013

²⁰⁹ Ο. π., Αρ. πρ.. 58/29.10.1986

Marshal, Supreme Allied Commander, Mediterranean Theatre) για τις υπηρεσίες που προσέφερε και αποφεύχθηκε η αιχμαλωσία του Βρετανού Αξιωματικού.²¹⁰

Το αντάρτικο λειτουργούσε ως προέκταση του κοινού τόπου κατοικίας, του σχολείου ή της ενορίας μέσω μιας εθελοντικής επιστράτευσης που, σε αντίθεση με έναν τακτικό στρατό, δεν εξαφάνιζε το στοιχείο της τοπικότητας, αντίθετα το ευνοούσε. Οι πρώτοι αντάρτες ήταν συντοπίτες. Η κοινή καταγωγή προδίδει κάθε φορά τις γεωγραφικές βάσεις σταθεροποίησης και εξάπλωσης των αντάρτικων ομάδων. Σε ό,τι αφορά τις Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ), ο Ζέρβας επέλεξε και περιορίστηκε στη συγκεκριμένη περιοχή επειδή και ο ίδιος ήταν Αρτινός και γνώριζε πρόσωπα, πράγματα και νοοτροπίες.²¹¹ Ακριβώς ίδια ήταν και η λογική του Άρη Βελουχιώτη που κατόρθωσε να οργανώσει τον πιο αξιόμαχο στρατό της Αντίστασης χρησιμοποιώντας ως πυρήνα την περιοχή της Ρούμελης, της Ευρυτανίας και της Θεσσαλίας, κάνοντας την αρχή για την συγκρότηση ενός λαϊκού στρατού για όλη την Ελλάδα.²¹² Ένας συνδυασμός ορεινού (καταφύγιο) και πεδινού (περιοχή σύνδεσμος με το βουνό και τόπος προμηθειών).

Στην περιοχή θα καταφύγουν άνθρωποι που θα κυνηγηθούν από τις αρχές κατοχής αναζητώντας καταφύγιο. Ένας δικηγόρος από την Αθήνα αποτυπώνει στο χαρτί τη δική του εμπειρία.²¹³ Τον Οκτώβριο του 1942 θα οργανωθεί στο ΕΑΜ. Θα γίνει γνωστός στους Γερμανούς όταν πιάσουν έναν αιχμάλωτο ο οποίος θα αποκαλύψει ότι έφερε πλαστά έγγραφα τα οποία είχε προμηθευτεί από εκείνον. Όταν φτάσει με τη βοήθεια συνδέσμων στο Μεγάλο Χωριό θα εκλεγεί υπεύθυνος Τομεακής Επιτροπής του ΕΑΜ στο χωριό. Έγινε Πρόεδρος Λαϊκών Δικαστηρίων ενώ είχε υπό την εποπτεία του την ομαλή λειτουργία του Νοσοκομείου του χωριού. Το καλοκαίρι του 1943 θα μεταφερθεί στο Καρπενήσι όπου διετέλεσε μέλος αναθεωρητικού δικαστηρίου, ενώ με τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις θα επιστρέψει στο Μεγάλο Χωριό με καθήκοντα Υπεύθυνου Τύπου.

Ευρυτάνες θα αναλάβουν δράση και εκτός περιοχής.²¹⁴ Ενδεικτικό παράδειγμα ένας νεαρός φοιτητής. Ήταν οργανωμένος στην ΕΠΟΝ της νομικής σχολής του πανεπιστημίου Αθηνών, υπεύθυνος ομαδάρχης στις συνοικίες Εξαρχείων, Νεάπολης, Κυψέλης με καθήκοντα διοργάνωσης συλλαλητηρίων, διαδηλώσεων, εκφώ-

²¹⁰ Ο. π., Αρ. πρ. 196/28.03.1984

²¹¹ Τζούκας Β., *Οι οπλαρχηγοί του ΕΛΕΣ στην Ήπειρο (1942-44). Τοπικότητα και πολιτική ένταξη*, Αθήνα: Εστία, 2013, σ. 31

²¹² Χατζηπαναγιώτου Γ., *Η πολιτική διαθήκη του Άρη Βελουχιώτη*, Δωρικός, Αθήνα 1976, σ. 79

²¹³ Ο. π., Αρ. Πρωτ. 316/29.05.1984

²¹⁴ Ο. π., Αρ. Πρωτ. 36/28.02.1984

νησης λόγων σε λαϊκές αγορές και συγκεντρώσεις, εγγραφής συνθημάτων σε πλακάτ και σε τοίχους τις νυχτερινές ώρες και ανάγνωσης συνθημάτων από τα υψώματα του Λυκαβηττού. Συμμετείχε στο μεγάλο συλλαλητήριο και την απεργία της 5ης Μαρτίου του '43. Στις διαδηλώσεις της 25ης Μαρτίου του '43 στο Κολονάκι και στα Εξάρχεια τραυματίστηκε στο δεξί κρόταφο από Ιταλό ιππέα. Στις 24/6/44 σε εκδήλωση όπου οργάνωσαν σε εργοστάσιο έπεσαν σε ενέδρα από τους ασφαλίτες οι οποίοι σκότωσαν αρκετούς και τραυμάτισαν τον ίδιο στο λαιμό. Λόγω των τραυμάτων του θεωρούνταν νεκρός με αποτέλεσμα να ξεφύγει ενώ οι υπόλοιποι συμφοιτητές του μεταφερθήκαν στα γραφεία της ασφάλειας της οδού Ελπίδος και της οδού Μέρλιν. Υπάρχουν αναφορές και για δύο Ευρυτάνες που ήταν μέλη της ΟΠΛΑ με δράση στην Αθήνα.²¹⁵

Γυρνώντας πίσω στην Ευρυτανία, η επιτυχημένη απόπειρα οργάνωσης και εξέλιξης της οργανωμένης πάλης στην περιοχή έγκειται στο γεγονός πως οι κύριοι συντελεστές υπήρξαν οι "άνθρωποι του τουφεκιού", κάποιοι από αυτούς φυγόδικοι για εγκλήματα τιμής, έμοιαζαν, όπως έγραψε και ένας από τους Βρετανούς της Ομάδας Harling όταν τους αντίκρισε πρώτη φορά, "σα να έχουν βγει από τις σελίδες του 1821": φορούσαν φουστανέλες της ανακτορικής φρουράς, ευζωνικό ντουλαμά, τσαρούχια, γλαίνες του ελληνικού στρατού, διάφορα φυλακτά, ασημοκέντητες πιστολοθήκες και φέσι στο κεφάλι.²¹⁶ Ο επαναλαμβανόμενος χαρακτηρισμός "ληστές" που χρησιμοποιεί ο Ζέρβας για να περιγράψει τους "ανθρώπους του τουφεκιού", όπως χαρακτηρίζει τους αντάρτες του ΕΛΑΣ όταν τους συνάντησε στη Βίνιανη αποκρύπτει μια ξεκάθαρη διάθεση υποβιβασμού, αν και λίγοι θα αρνούνταν πως τέτοιοι ληστές σε καιρό ξένης Κατοχής αντιπροσώπευαν *"ό,τι πιο τίμιο και ηθικό είχε να επιδείξει αυτός ο τόπος"*.²¹⁷ Μαζί με αυτούς τους πρώην ληστές συμπολέμησαν και οι πρώην διώκτες τους: οπλίτες και αξιωματικοί της χωροφυλακής που εγκατέλειψαν τους σταθμούς και τις διοικήσεις στην ύπαιθρο και ενώθηκαν με τους μαχητές της ελευθερίας προτιμώντας να υπακούσουν στο ηθικό χρέος παρά τη θεσμική υποχρέωση.

Τελευταίο πρέπει να θιγεί το ζήτημα της ιδεολογικής ταυτότητας. Το κίνητρο που ώθησε κατά συντριπτική πλειοψηφία τους πρώτους αντάρτες ήταν αναμφισβήτητη η φιλοπατρία. Οι πολεμιστές της Αλβανίας ήθελαν να ξαναζήσουν την ανεπανάληπτη εμπειρία του μετώπου, οι νεότεροι έψαχναν τη χαμένη τους ευκαιρία, ενώ το μίσος κατά των Ιταλών εξισορροπούσε την έλλειψη όπλων, πυρομαχικών, ρουχισμού,

²¹⁵ προσωπικό αρχείο Ιάσωνα Χανδρινού

²¹⁶ Myers, E.C.W., Η Ελληνική Περιπλοκή..., ό.π., σ. 23

²¹⁷ Μπέκιος Σπ., Σελίδες ..., ό.π., σ. 216

τροφής και αρβυλών. Με αυστηρούς όρους, οι αντάρτες ήταν ιδεολογικά "αγράμματοι" και μόνο στη συνέχεια διαμόρφωσαν κάποιου είδους πολιτική συνείδηση.

Από τις πρώτες μέρες φάνηκαν οι διαφορές νοοτροπίας ανάμεσα στις δύο οργανώσεις.²¹⁸ Στις συνειδήσεις των ανταρτών του ΕΛΑΣ εμπεδώθηκε το γεγονός πως οι "ζερβικοί" ήταν εξαρτήματα και μισθοφόροι των Εγγλέζων, ενώ αντίστροφα, για τους ΕΔΕΣίτες, οι "κομμουνιστές" σκότωναν ανθρώπους και δυνάστευαν τους χωρικούς. Η διαφορετική ίσως αντίληψη διεξαγωγής ενός αγώνα εμπεριείχε τα πρώτα σπέρματα της πολιτικής διχόνοιας που ένα χρόνο αργότερα, θα κατέληγε σε γενικευμένη ένοπλη σύρραξη.

Θα κλείσουμε αποδίδοντας τον αριθμό των ανδρών και γυναικών ανά οργάνωση βάσει των αιτήσεων:

Οργάνωση	ΑΝΔΡΑΣ	ΓΥΝΑΙΚΑ	Γενικό Άθροισμα
EAM	235	121	356
ΕΛΑΣ	148		148
ΕΤΑ	18	3	21
ΕΑ	5	18	23
ΕΠΟΝ	97	145	242
ΕΔΕΣ	125		125
Γενικό Άθροισμα	624	291	915

Πηγή: Αρχείο Νομαρχίας Ευρυτανίας, Αρχείο Αιτήσεων Αναγνώρισης Εθνικής Αντίστασης

²¹⁸ Papastratis Pr., *British Policy ...*, ό.π. p. 139

3. Η πορεία προς τον εμφύλιο

Ποια ήταν όμως η εξέλιξη ή κατάληξη των πρωταγωνιστών; Είμαστε υποχρεωμένοι να δώσουμε μία εικόνα, λαμβάνοντας αποσπάσματα από τα βιογραφικά των αιτήσεων που επιλεκτικά παρουσιάζονται εδώ, αφού η κατοπινή τους προσωπική πορεία ακολούθησε τις πιο δραματικές διαδρομές της Ελλάδας τη δεκαετία του '40.

Με την απελευθέρωση της χώρας τίποτα δεν προμήνυε τα γεγονότα που θα ακολουθούσαν (διώξεις, εκτοπίσεις, εξορίες, θανάτους). Ο Γ. Παπανδρέου στο Διάγγελμα της Απελευθέρωσης αναφέρεται με σαφήνεια στην ποινική τιμωρία των "*προδοτών της Πατρίδος και των εκμεταλλευτών της δυστυχίας του Λαού μας*".²¹⁹ Η τιμωρία των συνεργατών του κατακτητή ήταν καθολικό αίτημα, ενώ ιδιαίτερη σημασία στο θέμα αυτό έδινε το ΕΑΜ- ΕΛΑΣ, το οποίο συμμετείχε στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας. Δε θα περάσει αρκετό διάστημα ώσπου το Φεβρουάριο του επόμενου έτους υπεγράφη η Συμφωνία της Βάρκιζας. Σύμφωνα με το άρθρο 6 ο ΕΛΑΣ αναλάμβανε την υποχρέωση να παραδώσει τον οπλισμό του, συμπεριλαμβανομένου παντός είδους πολεμικού υλικού,²²⁰ όπως "*τα παρά του ΕΛΑΣ επιταχθέντα πράγματα, ζώα, αυτοκίνητα κ.λ.π*". Επίσης όφειλαν οι ένοπλες αντιστασιακές ομάδες όπως ο ΕΛΑΣ τακτικός και εφεδρικός, να προχωρήσουν σε αποστράτευση.

Η συμφωνία εκπληρώθηκε αμέσως από τη μεριά του ΕΛΑΣ²²¹ με σχεδόν όλους τους Ευρυτάνες να παραδίδουν τα όπλα τους στη Λαμία. Υπήρξαν βέβαια και αντιρρήσεις ως προς αυτή τη διάταξη. Μερίδα κόσμου πίστευε πως ο πόλεμος δεν είχε τελειώσει με αποτέλεσμα να μην παραδώσουν τον οπλισμό αλλά να τον κρύψουν. Ένας από αυτούς θα είναι και ο πρωτοκαπετάνιος του ΕΛΑΣ, Άρης Βελουχιώτης, ο οποίος θα αρνηθεί να παραδώσει τον οπλισμό του και θα αυτοκτονήσει στις 16 Ιουνίου 1945 στη Μεσούντα του Αχελώου μετά από καταδίωξη από την Εθνοφυλακή και παραστρατιωτικές ομάδες. Το κεφάλι του, μαζί με αυτό του

²¹⁹ Εφημερίς της Κυβερνήσεως, φ. 1 της 18ης Οκτωβρίου 1944

²²⁰ Οι Βρετανοί και η κυβέρνηση ζήτησαν την παράδοση 40.000 όπλων, ενώ σύμφωνα με τον Στ. Σαράφη παραδόθηκαν 48.973 πιστόλια και τουφέκια, 100 πυροβόλα, 419 πολυβόλα κ. ά., αριθμός μεγαλύτερος από τα συμφωνηθέντα. Παράλληλα δόθηκε εντολή από το Γ. Ιωαννίδη, οργανωτικό γραμματέα του ΚΚΕ, να αποθηκευθούν τα υπόλοιπα, για να χρησιμοποιηθούν σε ώρα ανάγκης. Οι Βρετανοί αγνοούσαν ότι ο ΕΛΑΣ κατείχε περίπου 70.000 όπλα, με αποτέλεσμα όχι μόνο να παραδοθούν περισσότερα όπλα, αλλά και να «αποταμιευθεί» το περίσσειμα. Η ανακάλυψη πάντως μέρους των όπλων αυτών μεταγενέστερα, έδωσε αφορμή για να υποστηριχτεί η άποψη, ότι το ΚΚΕ ετοιμαζόταν για τον «τρίτο γύρο», με σκοπό την ένοπλη κατάληψη της εξουσίας. βλ. σχετικά Α. Βλάχος, Ο αφοπλισμός του ΕΛΑΣ, σειρά Εμφύλιος Τύπος, τ. 6, 2003

²²¹ Η Κ.Ε. του ΕΛΑΣ στις 15-2-1945 με την προκήρυξη αρ.118 διέταξε την αποστράτευση του ΕΛΑΣ

συντρόφου του Τζαβέλλα, κόπηκε και εκτέθηκε στην πλατεία των Τρικάλων γράφοντας τον αποτρόπαιο επίλογο μιας ηγετικής φυσιογνωμίας του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Τις επόμενες μέρες, μέσα σε κλίμα άγριας τρομοκρατίας όπου πρώην ΕΛΑΣίτες γίνονταν καθημερινά στόχος δολοφονικών επιθέσεων, η εφημερίδα του ΕΑΜ, «Ελεύθερη Ελλάδα» έγραφε τις επόμενες μέρες να "σταματήσει αυτό το αίσχος".²²²

Μετά τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946, την αποχή της Αριστεράς και τις πρώτες επιθέσεις εναντίον αστυνομικών τμημάτων το θεσμικό οπλοστάσιο διαφοροποιείται, με την προσθήκη νομοθετημάτων, που σκοπό έχουν την εξόντωση των αντιπάλων τους. Ο Ν. Αλιβιζάτος διακρίνει δύο φάσεις. Η πρώτη διαρκεί μέχρι το φθινόπωρο του 1947 και την αποκαλεί "νόθα περίοδο",²²³ γιατί τα όρια της νομιμότητας ήταν ασαφή και συγκεχυμένα. Ενώ το ΚΚΕ και οι προσκείμενοι σε αυτό πολιτικοί σχηματισμοί και σύλλογοι παραμένουν σε νομιμότητα και έτσι η Ελλάδα εμφανίζεται ως μια φιλελεύθερη αστική δημοκρατία, οι οπαδοί της Αριστεράς και οι "συνοδοιπόροι" διώκονται άγρια, ειδικά στην ύπαιθρο. Κυριότερο νομοθέτημα αυτής της περιόδου είναι το Γ΄ Ψήφισμα, με το οποίο ενισχύεται η εκτελεστική εξουσία στη δίωξη των αριστερών.²²⁴ Κατά τη δεύτερη φάση που διαρκεί μέχρι τη λήξη του εμφυλίου πολέμου προστίθενται νομοθετήματα, τα οποία έχουν ως βασικό τους σκοπό να θέσουν την Αριστερά εκτός της νόμιμης πολιτικής σκηνής της χώρας.²²⁵ Το κυριότερο νομοθέτημα αυτής της περιόδου είναι ο αναγκαστικός νόμος 509, με τον οποίο τέθηκε εκτός νόμου το ΚΚΕ και οι προσκείμενοι σ' αυτό πολιτικοί σχηματισμοί.

Στην Ευρυτανία από τους 915 αιτούντες οι 621 επέλεξαν την επανένταξη στην καθημερινή ζωή παρατηρώντας ήδη από το φθινόπωρο του '44 μία φθίνουσα πορεία στη συμμετοχή στα ένοπλα σώματα και μη. Οι περισσότεροι αποσύρθηκαν στα χωριά τους και για αυτό το λόγο χρειάστηκε κόπος και δεκαετίες για να συγκεντρωθούν τα ονόματά τους από κάποιους συναγωνιστές τους. Αυτό όμως δε σήμαινε και το τέλος μιας ένδοξης πορείας τα χρόνια της κατοχής. Οι περισσότεροι θα διωχθούν, θα φυλα-

²²² *Ελεύθερη Ελλάδα*, 19.06.1945

²²³ Αλιβιζάτος Ν, Καθεστώς «έκτακτης ανάγκης» και πολιτικές ελευθερίες, στο συλλογικό: *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*, Ένα έθνος σε κρίση, Αθήνα, Θεμέλιο 1984, σ. 386-387

²²⁴ Βλ. σχετικά Ματζούρης Στ., *Η νομοθεσία του εμφυλίου πολέμου: Εξυγίανση δημοσίων υπηρεσιών, εκτόπιση – εξορία*, διπλωματική εργασία - Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, 2006

²²⁵ Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, Όψεις της ελληνικής εμπειρίας 1922 – 1974*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1995, σ. 387

κιστούν ή θα αναγκαστούν να εγκαταλείψουν τα χωριά τους. Τίποτα δεν αποδίδει καλύτερα την παραπάνω εικόνα από τα αποσπάσματα που ακολουθούν:

α) [...] αποχώρησα παραδίδοντας τα όπλα στη Γραμμένη Φθιώτιδας. Το 1946 με συνέλαβε η αστυνομία οδηγώντας με στο Καρπενήσι και στη συνέχεια στο Β' Τμήμα Λαμίας για να περάσω στρατοδικείο. Καταδικάστηκα, φυλακίστηκα και εξορίστηκα στη Μακρόνησο.²²⁶

β) Στην κατοχή βοηθούσα τις γυναίκες στην Εθνική Αλληλεγγύη και τις ομάδες εκκένωσης των χωριών κατά τις επιδρομές των κατακτητών. Μετά τον πόλεμο γύρισα στο χωριό μου. Για τη δράση μου εξορίστηκα στη Σκύρο και τη Μακρόνησο.²²⁷

Ένας Ευρυτάνας από τη Φουρνά που πολέμησε στο Αλβανικό μέτωπο θα επιστρέψει στο χωριό του για να εργασθεί ως υλοτόμος. Θα οργανωθεί στο ΕΑΜ του χωριού από το δασάρχη Ιωάννη Αγγέλη και το Δημήτρη Τραχανή. Για τα χρόνια που ακολούθησαν αναφέρει:

γ) Κληρονομιά μου για το έργο μου στα χρόνια της κατοχής ήταν οι διώξεις όχι μόνο οι δικές μου αλλά και μελών της οικογένειάς μου. Εγώ φυλακίστηκα όταν με άφησαν εγκαταλείψαμε το χωριό για την Αθήνα.²²⁸

Κάποιοι άλλοι που ανδρώθηκαν στις μάχες του Αντάρτικου, εντάχθηκαν στις τάξεις του Στρατού. Οι 294 συνέχισαν την πορεία τους μέσα από τις τάξεις του ΔΣΕ στους οποίους προσμετρούνται 98 που έπεσαν νεκροί στα βουνά, 164 που θα πάρουν το δρόμο της εξορίας ή της φυλακής, 31 για τους οποίους δεν έχουμε πληροφορίες για τη μετέπειτα πορεία τους και ένας (1) νεαρός που εκτέλεσε τη θητεία του στη Μακρόνησο:

²²⁶ Ο.π., Αρ. Πρωτ. 48/30.01.1984

²²⁷ Ο.π., Αρ. Πρωτ. 201/28.03.1984

²²⁸ Ο.π., Αρ. Πρωτ. 47/06.12.1985

Από τον Ιούλιο του '47 έως το Δεκέμβριο του '50 κλείστηκα για θητεία στο στρατόπεδο της Μακρονήσου στο Β' Ειδικό Τάγμα Οπλιτών (ΒΕΤΟ) και στη συνέχεια το Α' Ειδικό Τάγμα Οπλιτών (ΑΕΤΟ).²²⁹

Ένας κάτοικος της Κρέντης, υπεύθυνος εφεδρικού του ΕΛΑΣ στο χωριό αναφέρει:

Με έπιασαν το 1945 και με μετέφεραν στις φυλακές Αμφιλοχίας όπου ξυλοκοπήθηκα και καταδικάστηκα από έκτακτο στρατοδικείο σε δέκα χρόνια φυλάκισης. Τελικά το Νοέμβριο του 1951 αποφυλακίστηκα.²³⁰

Μερικοί από αυτούς που διέφυγαν στο εξωτερικό έχασαν την ελληνική του ιθαγένεια²³¹ με αποτέλεσμα να θεωρούνταν αλλοδαποί και «δεν δύνανται να επανέλθουν εις την Ελλάδα». Ίσχυαν για αυτούς οι διατάξεις του Νόμου 4310/1929 «Περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι».²³²

Για τη δράση μου στην κατοχή κυνηγήθηκα μετά την απελευθέρωση από τους "τραμπούκους του παρακράτους". Δε μπορούσα να κυκλοφορήσω ελεύθερος στο χωριό και βρήκα καταφύγιο σε λημέρια έξω από αυτό. Τον Ιανουάριο του '48 πήρα το όπλο και βγήκα στο ΔΣΕ. Το '49 θα φύγω για την Πολωνία όπου και θα στερηθώ την ελληνική ιθαγένεια (ΒΔ 7-6-57, ΦΕΚ 102/7-6-57) την οποία και θα αποκτήσω ξανά στις 03.02.1971 με απόφαση του Υπουργείου Εσωτερικών (Γενική Διεύθυνση Ιθαγένειας Αρ. πρωτ. 9307/858 3/2/71)²³³

²²⁹ Ο.π., Αρ. Πρωτ. 134/27.03.1984. Σχετικά με την οργάνωση κρατουμένων στη Μακρόνησο ήταν διαρθρωμένη σε τρία τάγματα: το ΑΕΤΟ (Πρώτο Ειδικό Τάγμα Οπλιτών), το αποκαλούμενο και «κόκκινο τάγμα», το ΒΕΤΟ και το ΓΕΤΟ, το αποκαλούμενο και «γαλάζιο τάγμα». Το καλοκαίρι του 1948, η Μακρόνησος αρχίζει να δέχεται και πολίτες, οι οποίοι αποτελούν το λεγόμενο Δ' Τάγμα ή «Τάγμα Ρέντη», από το όνομα του υπουργού Δημοσίας Τάξεως. Οι πολίτες αυτοί είχαν συλληφθεί κυρίως σε «εκκαθαρισθείσες περιοχές» ή μεταφέρθηκαν εκεί από τους τόπους εξορίας τους. βλ. σχετικά Μπουρνάζος Στρ., Μακρόνησος, έτος 1947, «Το διαβολονήσι», Εμφύλιος Τύπος, αρ. 24, Αθήνα 2003

²³⁰ Ο.π., Αρ. Πρωτ. 50/10.12.1985

²³¹ Ψήφισμα ΛΖ' της 7ης Δεκεμβρίου 1947 "Περί αποστερήσεως της Ελληνικής ιθαγενείας προσώπων αντεθνικώς δρώντων εις το εξωτερικόν"

²³² Τα κριτήρια, με τα οποία αφαιρούνταν η ιθαγένεια ήταν ασαφή και αόριστα. Αρκούσε η αντεθνική δράση ή ενίσχυση του "συμμοριακού αγώνα", για να στερηθεί κάποιος την ιθαγένεια. Παρά τον προσωρινό της χαρακτήρα - διαρκούσης της ανταρσίας - η στέρηση της ιθαγένειας διατηρήθηκε με συνταγματική μάλιστα ισχύ μέχρι το 1963 με πολλαπλές επιπτώσεις στην πολιτική ζωή της χώρας. Μέχρι την εφαρμογή του συντάγματος του 1952, είχαν επιβληθεί συνολικά 289 στερήσεις ιθαγένειας από τις οποίες 124 κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου με τρία βασιλικά διατάγματα. βλ. σχετικά Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί ... ό. π.*, σ. 490

²³³ Ο.π., Αρ. Πρωτ. 482 31-12-84

Σε κάποιους άλλους είχε αντίκτυπο στην επαγγελματική τους σταδιοδρομία:

Ήμουν υπάλληλος της ΑΤΕ, επόπτης υλοτομικών συνεταιρισμών. Στην κατοχή βρέθηκα να υπηρετώ στο κατάστημα στο Καρπενήσι. Εκεί έμαθα για το ΕΑΜ και οργανώθηκα. [...] Μετά την κατοχή καταδικάστηκα και σταμάτησε η υπηρεσιακή μου εξέλιξη.²³⁴

Οι άντρες -ή ακόμα και οι γυναίκες- που στελέχωσαν τα ένοπλα τμήματα του ΔΣΕ ήταν ως επί το πλείστον οι ίδιοι σεμνοί και διακριτικοί άνθρωποι που στην Κατοχή έπραξαν το ηθικό τους καθήκον χωρίς καμία υστεροβουλία. Αντάρτες του ΕΛΑΣ, όπως ο Σπύρος Μπέκιος (Λάμπρος) έμειναν στη φυλακή έως και 16 χρόνια (ως το 1964), ο Λευτέρης Παπαδάκης (Λευτεριάς), η Μαρία Μπέικου που παρέμειναν εξόριστοι αρκετά χρόνια μετά το τέλος του πολέμου πληρώνοντας τη μισαλλοδοξία της εμφύλιας σύρραξης. Τέθηκαν σε διαθεσιμότητα και απολύθηκαν οι καθηγητές του Πανεπιστημίου Α. Σβώλος Πρόεδρος της ΠΕΕΑ, Α. Αγγελόπουλος, ο Π. Κόκκαλης και ο Γ. Γεωργαλάς πρόεδρος της ΕΠΟΝ, ενώ αρκετοί έχασαν την ελληνική τους ιθαγένεια. Αρκετοί έχασαν τη ζωή τους όπως ο Δημήτρης Μπακόλας, Γραμματέας της Π.Ε. του ΚΚΕ Ευρυτανίας όταν μεταπολεμικά τοποθετήθηκε Γραμματέας της Π.Ε. Ευβοίας θα συλληφθεί και θα δολοφονηθεί στο Αστυνομικό Τμήμα Αιδηψού μετά από φρικτά βασανιστήρια, ενώ η γυναίκα του σχεδόν ένα χρόνο αργότερα θα αφήσει τον λίγων μηνών γιό της για να ενταχθεί στο ΔΣΕ και να καταλήξει στην Τασκένδη.²³⁵ Την ίδια τύχη είχαν και άλλα μέλη της οικογένειάς του όπως ο ξάδερφος του που θα εκτελεστεί στη Λαμία.²³⁶ Ο Κυβερνητικός Στρατός θα "ανατινάξει" τα σπίτια των δύο τελευταίων στη Μαυρομάτα Ευρυτανίας καθώς υπήρξαν καταφύγια και ορμητήρια στη διάρκεια της κατοχής.²³⁷ Από την άλλη ο Ζέρβας σταδιοδρόμησε ως πολιτικός, ίδρυσε δικό του κόμμα –το Εθνικόν Κόμμα Ελλάδος– και έφτασε να γίνει Υπουργός Δημόσιας Τάξης το 1947 ενώ όσοι συμμετείχαν στις ομάδες ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ δε γνώρισαν ότι και - οι κατά τρόπον τινά - συμπολεμιστές και σε πολ-

²³⁴ Ο.π., Αρ. Πρωτ. 48/14.10.1986

²³⁵ Ζαχαρόπουλος Α., *Τα παραγμένα χρόνια (1940-1950). Άγραφα. Εφηβικές Μαρτυρίες και αναμνήσεις*, Αθήνα: Μίνωας, 2008, σ. 242

²³⁶ Ο.π., Αρ. Πρωτ. 107/28.03.1984

²³⁷ Γεωργίου Β., *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ*, Αθήνα Αυλός, 1979, σ. 191

λές περιπτώσεις συντοπίτες τους ενώ σε πολλές περιπτώσεις του συναντούμε μεταπολεμικά σε Σώματα Ασφαλείας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

"Η μνήμη, όπου και να την αγγίζεις, πονεί" έγραφε ο Γιώργος Σεφέρης. Ιδιαίτερα δε, όταν η μνήμη είναι "δεμένη" με μαύρες σελίδες της Ιστορίας. Η απομύζηση αγαθών, πόρων και αποθεμάτων της χώρας, που καταδίκασε την οικονομία σε απόλυτο μααρασμό και συνακόλουθα τον πληθυσμό σε θανάσιμη πείνα, η καταστροφή της κάθε λογής υποδομής (συγκοινωνίες, κτίσματα), η απάλειψη κάθε ίχνους ελευθερίας, η τρομοκρατία των κατακτητών, οι φυλακίσεις, οι εκτελέσεις και οι εκτοπίσεις συνέθεσαν την εικόνα νέας τάξης πραγμάτων, προκαλώντας την αντίσταση του ελληνικού λαού. Από την πρώτη κιόλας στιγμή της Κατοχής, οι Ευρυτάνες προέβησαν σε αυθόρμητες πράξεις αντίδρασης, ατομικά και συλλογικά, που εξέφραζαν βούληση αντίστασης, η οποία δεν άργησε να εκδηλωθεί και σε οργανωμένα σχήματα, με την ίδρυση των αντιστασιακών οργανώσεων από το φθινόπωρο του 1941.

Το ΕΑΜ, πέρα από την αντιστασιακή του δράση στην περιοχή και το εθνικό του μήνυμα, υπήρξε και ένα είδος μηχανισμού κοινωνικής προστασίας για την τοπική κοινωνία, όπως είναι έκδηλο στα κεφάλαια που προηγήθηκαν. Η συμμετοχή στους κόλπους του ήταν μαζική και απλώθηκε σε όλη την γύρω περιοχή. Είναι όμως λίαν αμφίβολο αν το μεγαλύτερο τμήμα από τα μέλη του κατανοούσε ή ακόμη και αν γνώριζε μια άλλη, βασική του παράμετρο: ότι η ηγετική του δύναμη συνδεόταν με την κομμουνιστική Αριστερά. Ο επικός απόηχος του αλβανικού πολέμου από τη μια και η άσκηση συλλογικότητας που αποτέλεσε από την άλλη, ο λιμός και το κοινό μίσος εναντίον των συνεργατών είχαν αμβλύνει πολλές από τις παλιές πολιτικές διακρίσεις μπροστά τώρα στο κοινό αίτημα για απελευθέρωση. Άνθρωποι κάθε ηλικίας, ιδιότητας, κοινωνικής και πολιτικής ένταξης μετείχαν στον αγώνα. Αρκετοί συνέβαλαν στον αγώνα ακολουθώντας τους συχωριανούς τους γιατί θεώρησαν ότι αυτός ήταν ένας τρόπος επιβίωσης. Υπήρξαν όμως πολλοί που συνειδητά άλλαξαν τρόπο σκέψης

γνωρίζοντας τη δράση των αντιστασιακών ομάδων. Τίποτα δε φωτογραφίζει καλύτερα το παραπάνω συμπέρασμα από ένα συνταξιούχο Γυμνασιάρχη του Καρπενησίου ο οποίος τα χρόνια πριν τον πόλεμο κυνηγούσε τους "κομμουνιστές" μαθητές του προσπαθώντας να τους πείσει να απομακρυνθούν από αυτή την ιδεολογία, ενώ μετέπειτα κάθε πρωί επισκεπτόταν το αναγνωστήριο της "Επιτροπής Διαφώτισης Ανταρτών" της XIII Μεραρχίας. Όταν τον ρώτησε ο Μπέικος για ένα μαθητή που του φώναζε τι έχει να πει για την τωρινή του πορεία, απάντησε: "*άλλα χρόνια τότε [...] ποιός θα φανταζόταν το θαύμα το δικό σας*".²³⁸

Η περιοχή των ορεινών χωριών έσφυζε από πολιτιστικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, πρωτόγνωρες όχι μόνο για τα χωριά, αλλά και για της πόλεις της επαρχίας την προπολεμική περίοδο. Οι καλλιτέχνες, ζωγράφοι που ήταν στο βουνό, Δημήτρης Γιολδάσης, Ηλίας Φέρτης, Δημήτρης Μεγαλλίδης, Βάλιας Σεμερτζίδης διακόσμησαν το σχολείο στις Κορυτσάδες ζωγραφίζοντας στους τοίχους μορφές ηρώων από την επανάσταση του 1821 καθώς μια και ομάδα από το λαό της Αθήνας σε διάδηλωση.²³⁹ Οι δάσκαλοι με τους ΕΠΟΝίτες, ανέβαζαν θεατρικές παραστάσεις για την ψυχαγωγία των παιδιών. Το ίδιο και οι γιατροί για τους αρρώστους και τους κατοίκους των χωριών. Σε πολλά μέρη λειτουργούσαν σχολεία για αναλφάβητους μεγάλης ηλικίας, εκδίδονταν και διανέμονταν –κρυφά τις περισσότερες φορές– εφημερίδες του χεριού και ο τηλεβόας ενημέρωνε καθημερινά τους κατοίκους για τις πολεμικές και πολιτικές εξελίξεις.

Η οικονομική άνθιση που παρουσίασε η Ελεύθερη Ελλάδα, οφειλόταν στην εργασία των κατοίκων, που, απαλλαγμένοι από τους κατακτητές και τους μαυραγορίτες και με την προστασία της παραγωγής τους από τους αντάρτες, μπορούσαν απερίσπαστοι να επιδοθούν στη δουλειά τους για την επιβίωση αλλά και την στήριξη του απελευθερωτικού αγώνα. Εκείνοι λοιπόν, που επωμισθήκαν το βάρος της συντήρησης των ανταρτών και του ΕΛΑΣ ήταν οι ντόπιοι. Όταν αυτός ο δεσμός έσπασε μετά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών και τη διχόνοια ανάμεσα στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ οι κάτοικοι δε θα στηρίζουν - στην πλειοψηφία τους - τον πρώτο όπως πριν. Ειδικότερα ένας λόγος της τροπής του εμφυλίου ήταν οι μαχητές του ΔΣΕ είχαν την πεποίθηση ότι οι ντόπιοι θα τους προστατέψουν και θα τους στηρίζουν ξανά πράγμα το οποίο δε συνέβη.

²³⁸ Ο μαθητής ήταν ο Σολούκος, καπετάνιος της Μοίρας Πυροβολικού της XIII Μεραρχίας. βλ. Μπέικος, *ό.π.*, τ. Ι, σ. 61

²³⁹ Μελετζής, *ό.π.*, σ. 23

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A1. Θεωρητικά έργα

1. Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, Όψεις της ελληνικής εμπειρίας 1922 – 1974*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1995
2. Αλιβιζάτος Ν, "Καθεστώς «έκτακτης ανάγκης» και πολιτικές ελευθερίες", στο συλλογικό: *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα, Θεμέλιο 1984
3. Ασδραχάς Σ., *Ιστορικά απεικασματα*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1995
4. Βερβενιώτη Τ., *Η Γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1994
5. Βλάχος Α., *Ο αφοπλισμός του ΕΛΑΣ*, σειρά Εμφύλιος Τύπος, τ. 6, 2003
6. Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (1950), *Ο πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16ης Οκτωβρίου 1940*, Αθήνα: Ενικό Τυπογραφείο
7. Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (1955), *Ο πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7ης ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1951*, Αθήνα: Ενικό Τυπογραφείο
8. Gedi N. and Elam Y., "Collective Memory—What Is It?" *History and Memory* vol. 8, no. 1 (spring/summer 1996), Indiana University Press
9. Goff Jacques. Le, *Ιστορία και μνήμη*, Αθήνα: Νεφέλη, 1998
10. Ζήση Κ. , "Αντίσταση και Παιδεία: Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο Καρπενησίου και του Τροβατού Αγράφων" στο συλλογικό: *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία, 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της Π.Ε.Ε.Α (1944-1994). Εισηγήσεις Συνεδρίου*, τ. Α', Αθήνα: Επιστημονική Βιβλιοθήκη ΕΚΠΕ, 1995
11. Ζέπος Δ., *Λαϊκή Δικαιοσύνη*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1986
12. "Κατοχή και Αντίσταση 1941-1944. Γερμανικές Στρατηγικές επιδιώξεις και οι εξελίξεις στην κατεχόμενη Ελλάδα έως το 1943" στο συλλογικό: *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2000
13. Κοσπεντάρης Γ., *Το γεωργικό πρόβλημα της Ευρυτανίας*, Ευρυτανικά Χρονικά (χ.ε.), 1959, τχ. 1, σσ. 17-21
14. Κούκουνας Δ., *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, Αθήνα: Μέτρον, 1991

15. Λάγδας Π. , *Άρης Βελουχιώτης. Ο πρώτος του αγώνα*, Αθήνα, Κυψέλη, 1964
16. Λιάκος Α., *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα: Πόλις, 2007
17. Λυμπεράτος Μ., "Η Παιδεία στην Αντίσταση: σταθμός στην ιστορία του εκπαιδευτικού κινήματος στην Ελλάδα", *Παιδεία & Κοινωνία*, 2013, τχ. 86
18. Λυμπεράτος Μ., "Οι οργανώσεις της Αντίστασης", στο συλλογικό: *Ιστορία της Ελλάδος του 20ου αιώνα. Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945 ΚΑΤΟΧΗ-ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ*, τ. Γ' 2, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007
19. Mazower M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1994
20. Martin, E., *War and Memory in the Twentieth Century*, Oxford: Berg Publishers Kenneth Lunn (Editor), 1997
21. Ματζούρης Στ., *Η νομοθεσία του εμφυλίου πολέμου: εξυγίανση δημοσίων υπηρεσιών, εκτόπιση - εξορία, διπλωματική εργασία - Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας*, 2006
22. Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*. University of Chicago Press, 1992
23. Meyer Fr., "Η 104η Μεραρχία Καραδρομών στη Δυτική Ελλάδα (Ιούλιος 1943- Σεπτέμβριος 1944)", στο συλλογικό: *Κατοχή - Αντίσταση - Εμφύλιος. Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα: Παρασκήνιο, 2010
24. Μόλχο Ρ., *Σημειώσεις για την Ιστορία του Ελληνικού Εβραϊσμού*, Αθήνα; Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2002
25. Μπουρνάζος Στρ., *Μακρόνησος, έτος 1947, "Το διαβολονήσι"*, Εμφύλιος Τύπος, αρ. 24, Αθήνα 2003
26. Μπούσχοτεν Βαν Ρ., *Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική Μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Αθήνα: Πλέθρον, 1997
27. Μπουσχότεν Ρ., «Η τάξη του Λαού και η Τάξη των Ζορμπάδων», στο συλλογικό: *Η εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία, 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της ΠΕΕΑ (1944-1994)*, Εισηγήσεις Συνεδρίου, τ. Α΄, Αθήνα: Επιστημονική Βιβλιοθήκη ΕΚΠΕ, Αθήνα, 2005, σ. 328 -329
28. Νταβαρίνος Γ., *Ιστορία της εν Ευρυτανία Ιεράς Μονής Προυσού και της εν αυτή θαυματουργού εικόνας Παναγίας της Προυσιωτίσσης: πως ήτο άλλοτε η Μονή, πως είναι σήμερα, πως πρέπει να γίνει*, Αθήνα, 1957
29. Παπαθανασίου Ι., *Αντιστασιακή Οργάνωση Ε.Κ.Κ.Α. 1941-1944*, Μαυρίδης & Υιοί, 2000

30. Paparoupas A., *Affermissement du pouvoir et violence interne des organisation de la resistance en Grece Central*, thèse, Paris: École des hautes études en sciences sociales, 2012
31. Παπαστράτης Πρ., "Οι κυβερνήσεις εξορίας: Ένα Ευρωπαϊκό φαινόμενο", στο συλλογικό: *Ιστορία της Ελλάδος του 20ου αιώνα. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945 ΚΑΤΟΧΗ-ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ*, τ. Γ' 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007
32. Papastratis Pr., *British Policy Towards Greece During the Second World War*, London: Cambridge University Press, 1984
33. Σακκάς Γ., *Η ΕΑΜική Αντίσταση 1941-1944. Μια κριτική προσέγγιση*, Αθήνα: Παπαζήση, 1998
34. Σαμπατακάκης Θ., *Ταυτότητες Πρακτόρων και κώδικα ονόματα. Η δραστηριότητα των βρετανικών υπηρεσιών στην Ελλάδα (1939- 1944)*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 2003
35. Σπηλιωτοπούλου Μ., Παπαστράτης Πρ., *Χρονολόγιο Γεγονότων 1940 – 1944, Από τα έγγραφα του βρετανικού υπουργείου των εξωτερικών Foreign Office 371*, τ. Α', Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 2002
36. Σπηλιωτοπούλου Μ., Παπαστράτης Πρ., *Χρονολόγιο Γεγονότων 1940 – 1944, Από τα έγγραφα του βρετανικού υπουργείου των εξωτερικών Foreign Office 371*, τ. Β', Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 2002
37. Σταυράκης Ε. και Κριζώνης Φ., *Οδοιπορικό στα Άγγραφα*, αυτοέκδοση, 2008
38. Thompson P., *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford Univ. Press, 1978
39. Τζούκας Β., *Οι οπλαρχηγοί του ΕΛΕΣ στην Ήπειρο (1942-44). Τοπικότητα και πολιτική ένταξη*, Αθήνα: Εστία, 2013
40. Τσιτούρης Γ., *Οι γιατροί στην Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα, 2012
41. Τυροβούζης Χρ., *Αυτοδιοίκηση και Λαϊκή Δικαιοσύνη 1942-1945*, Αθήνα: Προσκήνιο, 1991
42. Withuis J., «Mothers of the Nation: Post war Gendered Interpretations of the Experiences of Dutch Resistance Women» στο συλλογικό: Duchén Claire, Bandhauer-Schoffmann Irene (edit.), *When the War Was Over. Women, War and Peace in Europe, 1940-1956*. Leicester University Press, 2000
43. Φλάισερ Χ., *Στέμματα και Σβάστικα*, τ. 2, Αθήνα: Παπαζήση, 1995
44. Χανδρινός Ι., "Ο ασυμβίβαστος Μιζέριας" στο περιοδικό *Ιστορία*, 2009, τεύχος 5

45. Halbwachs M., *La Mémoire Collective*, Παρίσι: PUF
46. Husemann Fr. (1972), *Die guten Glaubens waren. Geschichte der SS Polizei-Division (4. SS-Polizei-Panzer-Grenadier Division). Band II 1943-1945*, Munin Verlag, Osnabruck
47. Yitzchak K., "Οι Εβραίοι του Αγρινίου στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο", στο συλλογικό: *Κατοχή - Αντίσταση - Εμφύλιος. Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα: Παρασκήνιο, 2010

A2. Μαρτυρίες

1. Αδελφότης Μικροχωριτών, *Μνήμη και Χρέος. Αφιέρωμα στο Μικρό Χωριό Ευρυτανίας στην Εθνική Αντίσταση (1940-1944)*, Αθήνα 1983
2. Αυγερόπουλος Α., *Γιατί; Οδοιπορικό μιας ζωής: Αυτοβιογραφία*, Αθήνα: Πάραλος, 2002
3. Γελαδόπουλος Φ., "Η Ευρυτανία στην Αντίσταση", στο συλλογικό: *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία, 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της Π.Ε.Ε.Α (1944-1994)* τ. Α', Εισηγήσεις Συνεδρίου, Αθήνα: Επιστημονική Βιβλιοθήκη ΕΚΠΕ, 1995
4. Γεωργίου Β., *Η ιστορία της Αντίστασης*, Αθήνα Αυλός, 1979
5. Γιαννακόπουλος Χρ., *Και διηγώντας τα μην κλαις! Αναμνήσεις ενός Ανθυπολοχαγού του ΕΛΑΣ*, Αθήνα: Επικαιρότητα, 1994
6. Γλέζος Μ., *Εθνική Αντίσταση 1940-1945*, τ. 2ος, Αθήνα: Στοχαστής, 2006
7. Γούλας Δ., *Η Ευρυτανία και τα προβλήματά της*, Αθήνα, 1946
8. Ελεφάντη Α., "Μια πρώτη μορφή λαϊκού δικαστηρίου το 1935 στην Κουφάλα Ευρυτανίας", *Αρχειοτάξιο*, 2004, τχ. 6
9. Ζαχαρόπουλος Α., *Τα παραγμένα χρόνια (1940-1950). Άγραφα. Εφηβικές Μαρτυρίες και αναμνήσεις*, Αθήνα: Μίνωας, 2008
10. Ιμβριώτη Ρ., «Το Φροντιστήριο της Τύρνας», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τεύχος Μάρτιος –Απρίλιος 1962
11. Καλαντζής Κ., *Στον Αστερισμό του Δημήτρη Γληνού. Κώστας Σωτηρίου, Ρόζα Ιμβριώτη, Μιχάλης Παπαμαύρος. Οι τρεις φωτισμένοι παιδαγωγοί της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1985
12. Καπετάν Λευτεριάς, *Από την Κοζαρέ στα βουνά της Ρούμελης*, Αθήνα: Θυμέλη, 1999

13. Καρφής Δ., *Η Ευρυτανία και ο Άγιος Νικόλαος στο διάβα του χρόνου*, χ.ε.
14. Κατσαντώνης Γ., *Εκπαιδευτικοί και Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα: Καρανάσης, 1984
15. Κάτσης Δ., *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ (1946-1949)*, Αθήνα, 1990
16. Κατσόγιαννος Στ., *Η άγνωστη αλήθεια για τον ΕΛΑΣ. Γράφει ένας 17χρονος αντάρτης*, Αθήνα, 1994
17. Κέδρος Ανδ., *Η ελληνική Αντίσταση 1940-1944*, τ. 2, Αθήνα: Θεμέλιο, 1976
18. Μανθοπούλου Μ., "Πως οργανώσαμε το νοσοκομείο στο Μεγάλο Χωριό" στο συλλογικό: *Γυναίκες στην Αντίσταση. Μαρτυρίες*. Αθήνα, 1982
19. Myers, E.C.W., *Η Ελληνική Περιπλοκή. Οι Βρετανοί στην Κατεχόμενη Ελλάδα*, μτφ. Θεοδωρακόπουλος Λουκάς, Αθήνα: Εξάντας, 1975
20. Μελετζής Σπ., *Με τους Αντάρτες στα βουνά*, Αθήνα: Καλλιτεχνικές Εκδόσεις Σ. Μελετζή - Ε. Παπαδάκη, 1976
21. Μηχιώτη Χ., *"Τυμφορηστές και Τυμφορήστιοι"*, Αθήνα: Κασταλία, 1990
22. Μπέικος Γ., *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, τ. Ι, Αθήνα: Θεμέλιο, 1979
23. Μπέικος Γ., *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, τ. ΙΙ, Αθήνα: Θεμέλιο, 1979
24. Μπέικου Μ., *Αφού με ρωτάτε θα θυμηθώ*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2010
25. Μπέικος Σπ., *Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα: Βελούχι, 1976
26. Μπουτζουβή-Μπανιά Αλέκα, *Προσέγγιση στο Οδοιπορικό μιας γυναίκας: Διαμάντω Τσιάκα-Γκριτζώνα*, Δίνη 6/1993
27. Νταλής Π., *Βασιλείου Χ. Νταλή Ιερέως Παλαιοκατούνας Ευρυτανίας(1930-1974). Γυρίσματα ζωής*, Αθήνα, 2012
28. Παπαδάκης Β. (Λευτεριάς), "Αναμνήσεις και εμπειρίες από την Εθνική Αντίσταση" στο συλλογικό: *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία, 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της Π.Ε.Ε.Α (1944-1994)*. Εισηγήσεις Συνεδρίου, τ. Α', Αθήνα: Επιστημονική Βιβλιοθήκη ΕΚΠΕ , 1995
29. Παυλάκης Γ., *Με το πλοίο Φρίντομ. Ταξίδι ζωής*, Αθήνα: Φιλιππότης, 2003
30. Σακελαρίου Χ., *Η Παιδεία στην Αντίσταση*, Αθήνα: Φιλιππότης, 1984
31. Σακελαρίου Χ., *Κώστας Σωτηρίου*, Αθήνα: Κίνητρο, 1991

32. Σαράντης Αντ., *Η Αστυνομία αρωγός στο δράμα των Εβραίων*, περιοδικό *Χρονικά*, τεύχος 33, 1980
33. Σουλοπούλου Ι., «Στην Υγειονομική Υπηρεσία του ΕΛΑΣ». στο συλλογικό, *Γυναίκες στην Αντίσταση. Μαρτυρίες*. Αθήνα, 1982
34. Στέφανος Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα: Επικαιρότητα, 1980
35. Στρατίκη Ε., «Στα χρόνια της φασιστικής κατοχής», στο συλλογικό *Γυναίκες στην Αντίσταση Μαρτυρίες*. Αθήνα, 1982
36. Τραχήλης Θ., *Το ξεκίνημα του Αγώνα και το Κρίκελλο Ευρυτανίας*, Αθήνα, 2004
37. Υπόμνημα Δημήτρη Πάλλα, Εθνοσυμβούλου και Έφορου Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, για την προστασία των αρχαίων (Καρπενήσι, 5-6-1944), Αντί 80/17.09.1977
38. Φαρμακίδης Γ., *Πεπραγμένα της παρά τω Πρωθυπουργώ Υπηρεσίας ανταποκρίσεων μετά των Γερμανικών Αρχών κατά την κατοχή. Περιληπτική Έκθεσις*, Αθήνα, 1957
39. Φλέγγα - Παπαδάκη Ν., «Παιδικοί σταθμοί και συσσίτια στην Ελεύθερη Ελλάδα» στο συλλογικό: *Γυναίκες στην Αντίσταση*, Μαρτυρίες, Αθήνα, 1982
40. Χατζηπαναγιώτου Γ., *Η Πολιτική Διαθήκη του Αρη Βελουχιώτη*, Αθήνα: Δωρικός, 1997

Β. Προφορικές μαρτυρίες

Ζαχαράκης Κώστας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη του αντάρτη στον Ιάσονα Χανδρινό

Κ. Αγγελική, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Καρπενήσι 16.06.2011

Λαμπρακάκης Ευάγγελος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Αθήνα Ιούλιος 2009

Λ. Νίκου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μεγάλο Χωριό, Νοέμβριος 2013

Μανίκας Γιάννης, καταγεγραμμένη μαρτυρία στο Μουσείο Μικρού Χωριού

Μπέικου Μαρία, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μάρτιος 2010

Μπέκιος Σπύρος (Λάμπρος), μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αθήνα Δεκέμβριος 2006

Παπαδημητρίου Άγγελος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Καρπενήσι: Αύγουστος 2008

Πολύμερου Αντώνης (Όμηρος), μαγνητοφωνημένη συνέντευξη στον Ιάσονα Χανδρινό

Πριόβολος Βασίλης (Ερμής), μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αθήνα 28.02.2014

Σταμάτης Γιώργης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλειτσός Ιούνιος 2008

Τσιάμης Ιωάννης, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη, αρχείο ΓΑΚ Καρπενησίου (2006)

Φλέγγα - Παπαδάκη Ναυσικά (Πρωτομαγιά), μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πεύκη Ιούνιος / Ιούλιος 2009

Γ. Εφημερίδες

Αυγή
Επιμελητεία
Ελεύθερη Ελλάδα
Εμφύλιος Τύπος
Ημερησία
Νέα Ελλάδα
Ριζοσπάστης
Τα Νέα του Κεράσοβου
Το Στένωμα της Ευρυτανίας
Φωνή του Φεραίου

Δ. Περιοδικά

Αντί
Αρχειοτάξιο
Εθνική Αντίσταση
Επιθεώρηση Τέχνης
Ιστορία

Ε. Αρχειακές πηγές

Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ)

- Αρχείο Κ.Σ. της ΕΠΟΝ

Αρχείο Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος (ΕΜΕ)

Γενικά Αρχεία Κράτους Ευρυτανίας (ΓΑΚ Ευρυτανίας)

- Συλλογή Μαρτυριών περιόδου 1940-1950

Αρχείο Νομαρχίας Ευρυτανίας

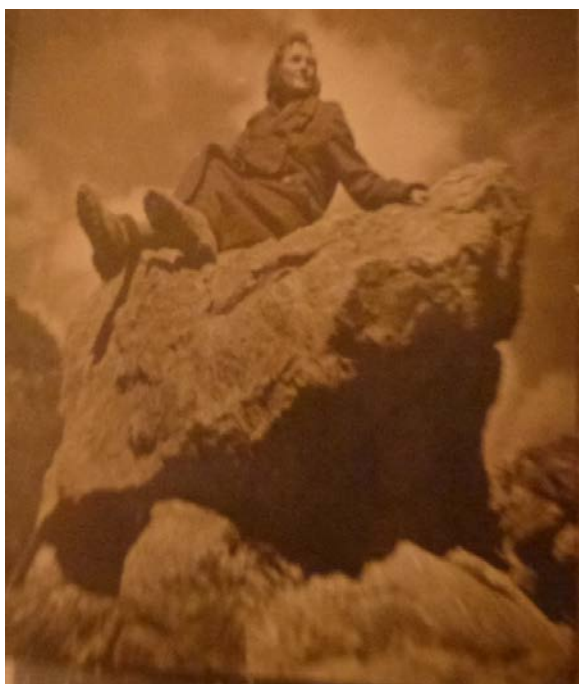
- Αρχείο Αιτήσεων Αναγνώρισης Εθνικής Αντίστασης

Αρχείο Εταιρία Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων (ΕΔΙΑ)

- Αρχείο ΕΠΟΝ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

(Από το προσωπικό Αρχείο της Ναυσικής Φλέγγα -Παπαδάκη)

Ναυσικά Φλέγγα-Παπαδάκη
(Πρωτομαγιά) 1944

ΕΠΟΝίτισες Υπεύθυνες των Παιδικών
Σταθμών Ευρυτανίας

ΕΠΟΝίτισες στην Ευρυτανία

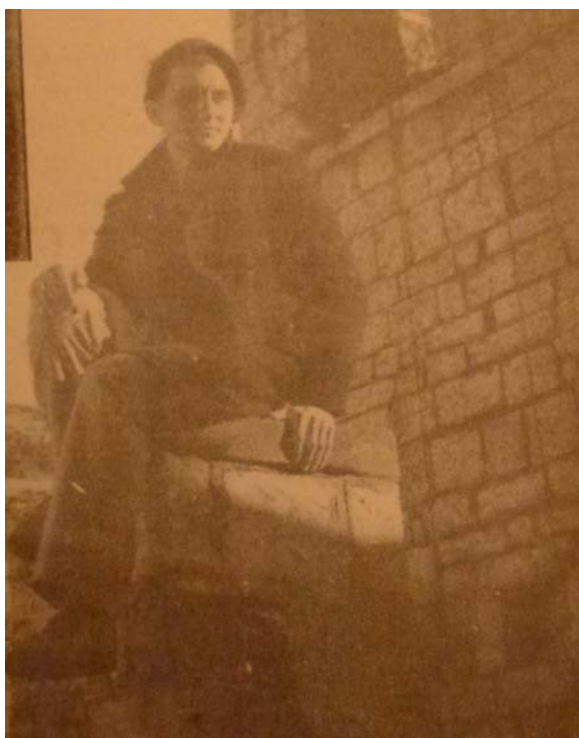
ΕΠΟΝίτισες σε θεατρικό στο Καρπενήσι το
Μάρτιο του 1944

Κατάθεση στεφάνων σε νεκρούς του πολέμου. Καρπενήσι 1942

Κατεστραμμένο το Καρπενήσι μετά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών το 1944

Μario Milani. Ιταλός ζωγράφος στο Καρπενήσι το 1943

Ο Βαγγέλης και ο Mario Milani στο ζωγραφικό εργαστήρι της ΕΠΟΝ

Έργο του Βαγγέλη και του Mario στο Καρπενήσι

Κατάθεση στεφάνου στο Μάρκο Μπότσαρη την 25η Μαρτίου 1944 στο Καρπενήσι

Η μπάντα της XIII Μεραρχίας στο Καρπενήσι το 1944

Από αριστερά: Γουρνίας (δάσκαλος από Μικρό Χωριό), Ναυσικά Φλέγγα-Παπαδάκη, Αργύρης Θεοδορόπουλος (εθνοσύμβουλος), μία ΕΠΟΝίτις, Γιάννης Πριόβολος (γιατρός), Φωκίων Χατζηπάνος (της Κ.Ε ΕΠΟΝ Ευρυτανίας), Γιάννης Φγύρος (γιατρός)

Από αριστερά: ΕΠΟΝίτης Καρακωστής από την Ευρυτανία, Χριστόδουλος Ψαλλίδας (Γραμματέας της ΕΠΟΝ Ευρυτανίας), Φωκίων Χατζηπάνος (της Κ.Ε ΕΠΟΝ Ευρυτανίας), Ναυσικά Φλέγγα-Παπαδάκη, Γιάννης Πριόβολος (γιατρός)

Καρέλι. Μέσο με το οποίο διέσχιζαν τον Αγραφιώτη ποταμό

Έργα σε ποτάμι

Άγγλος σύνδεσμος με αντάρτη του
ΕΛΑΣ

Τυπογραφείο

Στο εκλογικό κέντρο Καρπενησίου το 1944. Πρώτη στη σειρά η Μαρία Αργυροπούλου (εκτελέστηκε σε έκτακτο στρατοδικείο στη Λαμία), ακολουθούν Μαρία Παπαδημητρίου, Τασία Κωσενούκη, Μαρία Κουτσοπάνου. Μπροστά Κώστας Δημητρίου (Τραπεζικός Υπάλληλος)

Εγκαίνια Νοσοκομείου Καρπενησίου
1943

Στο προαύλιο του Νοσοκομείου του Μεγάλου
Χωριού

Νοσοκομείο Μεγάλου Χωριού: αριστερά Β. Υφαντής "Κόκκινος" (Διευθυντής
Χειρουργείου), δεξιά Κ. Μακρυκώστας (Παθολόγος)

Πάσχα του 1944 στο Καρπενήσι

Αριστείδης Καθούλας (Θηβαίος), Βαγγέλης Παπαδάκης (Τάσος Λευτεριάς), Σπύρος Μπέκιος (Λάμπρος)

Βλαντάς (Γραμματέας της ΕΠΟΝ), Γεωργαλάς (Πρόεδρος της ΕΠΟΝ)

Κώστα Παπαγιάννης (μέλος της Κ.Ε. του ΚΚΕ, Π.Ε. ΕΑΜ Στερεάς), Ναυσικά Φλέγγα-Παπαδάκη (Γραμματέας Συλλόγου Προστασίας Παιδιού Ρούμελης)

Στη Βίνιανη μεταξύ άλλων ο καθηγητής Κόκκαλης, ο Τάκης Φίτσιος και ο Νεόκοσμος Γρηγοριάδη

